

صلاحیت

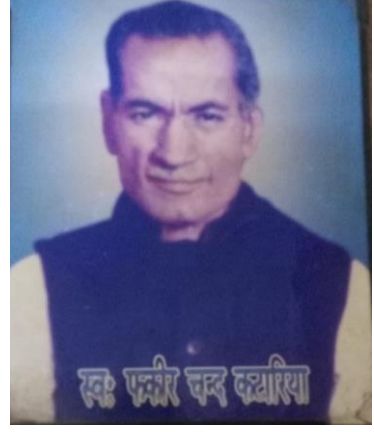
Salahiyat

मलाहीपत्र

(ہفتہ - والا جان کے لے نوں کزوراں دوران وٹ دی 1947 دی پنجاب . مہ گزین ، لائیو چھ :سروت

اتم نگر دی شریمتی سدیش کماری دے ماتا- پتانوں سمرپت

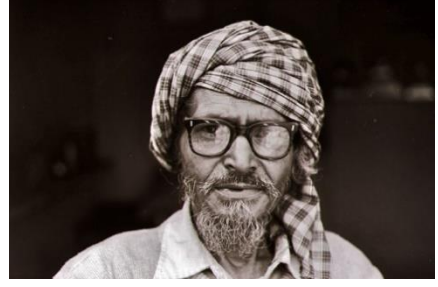
(سورگی فقیر چند کٹاریا) (سورگی رام پیاری)

سورگی فقیر چند جی، پتا (موت 1984) س/ا د سورگی سو نمل جی کھنیدی، جیسل، پنجاب پاکستان اتے سورگی رام پیاری، ماتا

(موت 1979) D/0 سورگی شریمتی مایہ دیوی کھیالا، جیسل، پنجاب پاکستان

کی اوہناں بول ایئ۔ داناں ہے
بول جسڑے ہر پال ماں ڈبلیو کت
جاگ رہے ہوندے ہن
کی اوہناں بول ایئ۔ داناں ہے
جسڑے زڈوی ہیک ایئ۔ واکاں تردے
در پارندی ایئ۔ نوں جی داسیئ۔ داسا ہس (حوصلہ) ہانڈہ

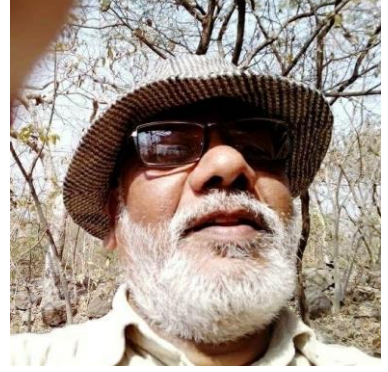
(دل نگھ لال)

لال سنگھ دل نے 1960-61 وچ سرکاری سکول، سمرالائوں اپنی ہائی سکول دی پرکھیا پاس کیتی، اپنے قبیلے وچ دسویں جماعت پاس کرن والے پہلے ویکتی وجوں، اکت دہائی مزدور وجوں کم کردے ہوئے، اتے کالج گئے۔ اوہ اے۔ ایس۔ اک ہور قصبے، کھنہ نیڑے کالج، پر اک سال بعد کالج چھڈ دتا۔ اسنے 1964 وچ اک ہور نیڑے قصبے بہلول پورہ دے ایسٹپچیس کالج وچ جو نیئر ٹیچرس ٹریننگ کورس وچ داخلہ لیا، پر دو سالوں بعد کورس پورا کیتے بناں چھڈ دتا۔ اسنے پنجابی ساہت دے اک آنرز کورس، گیانی دی پڑھائی کرن وچ اک سال بتایا، پر کورس پورا کیتے بناں چھڈ دتا۔ اس سمیں دوران لال سنگھ دل نے مزدوری اتے چرواہے وجوں کم کر کے اتے ٹیوشن دے کے اپنا گزارا کیتا۔

3- نمبر 2-ومی وال 2023 مارچ

1. :ہی ادار مہمان	4
2. :گفتگوی کاڈنات کی ایک شعور دلت: بی بن بھگت	9
3. :مطالعہ کاوی سائی ع دلت می پ: نجاب: استیسی کی پ: سماذنگ اور اخراج	23
4. :چورایے، متنوع: تعلق سے لوگوں پ: سماذنگ	50
5. :نوٹ آڈوکیا: تک گجرات سے گجراذوالہ-یٹی ہاڈ اور گھر	69
6. :سی ہول: بے 'دلت' جب	74
7. :کرداری مرکز کا تیاذ سان	102
8. :شرم: لفظ کا لے: می	104
9. :خان علی ظفر مولانا: لوگ می عظ والے بنائے گجراذوالہ	106
10. :...: یاداس داس رام سنت شاعر: تی شخص کی ماہ	107
11. :دت کا ایاشی مصنفہ: خاندان نامور کا- پ: نجاب	110
12. :مش تق سینگھ ہزارہ سردار: شاعر یا ذقلاب می عظ کے آزاد جدوجہد	112
13. :کتاب ی-نی:	120
14. :کتاب کی خزانے:	123
15. :سیخ ہر:	124
16. :واقعات اور پروگرام:	126

rajkhans@gmail.com

7383352176 ہے

اکٹ پنجابی پنڈ وچ جنمے راج کمار ہنس نے 1977 وچ گورو نانک دیو یونیورسٹی توں ایم۔ اے (اتہاس) کیتی۔ ڈاکٹریٹ دی پڑھائی لئی اوہ بڑو دادی مہاراجہ سیاجیراؤ یونیورسٹی وچ چلے گئے جتھے اوہناں نے 1983 توں 2015 تک اتہاس پڑھایا۔ اس نے اپنا کھوج کھیترا تھوں بدل لیا۔ آر تھک توں سماجک اتے سبھیاچارک اتہاس۔ بھارتی سبھیتا دیاں کھیتری سبھیاچارک بتراں دا تلمنا تمک درشنیکون لیندیاں، اوہ گجرات اتے پنجاب دا ادھنن کردار رہا ہے۔ پچھلے 15 سالوں توں اس نے سکھ دھرم اتے پنجابی دلت سہت دے ادھنن 'تے دھیان دتا ہے۔ 1990 وچ پیرس وچ دو مہینے دی پھیلوشپ توں بعد اوہ 'پنجابی دلت سہت دے اتہاس' اتے اپنا مونو گراپھ لکھن لئی انڈین انسٹیٹیوٹ آف ایڈوانسڈ سٹڈیز (2009-2011) وچ اکٹ پھیلووجوں شملہ گیا۔

دنیا سنگھ عارف 'تے کھوج شروع کردیاں ہنس نے پنجابی دلت مدعیاں 'تے کم کرن دا اپنا سفر شروع کیتا۔ اسنے پنسلونیا یونیورسٹی، کولمبیا یونیورسٹی، سہنچھور ڈیونیورسٹی وچ دلت کیندرت کم پیش کیتا جدوں کہ ہو پھسٹر یونیورسٹی وچ بھائی جیتا اتے اکٹ آلوچنا تمک کم، سارے امریکہ وچ۔ اسنے ناٹنگھم ٹرینٹ یونیورسٹی، واروک یونیورسٹی، کوونٹری یونیورسٹی، مانچیسٹر یونیورسٹی، سارے یو کے وچ اتے یونیورسٹی پول۔ ویلیری مونٹپیلیئر، فرانس توں علاوہ بھارت وچ کئی اکادمک سنسٹھاواں وچ وی اپنا کم پیش کیتا۔

راشٹری اتے انٹر راشٹری رسالیاں اتے کتاباں وچ پکاشت کئی کھوج لیکھاں توں علاوہ، ہنس دلدت ادھنن (ڈیوک
یونیورسٹی پریس، 2016) وچ "دلت سکھ اتھاس دی سمجھ" اسدیاں آؤن والیاں کتاباں 'تے اکٹ ویاپک روپ ریکھا پر دان
کردا ہے۔

ایکسپریس توں اتھاس دے پروفیسر وجوں سیوا کت ہون اتے گجرات وچ 37 سال تباؤن توں بعد، پرو: ہنس امرتسر وچ سیٹل
ہو گئے، جتھوں اوہ 2016 توں پنجاب اتے پنجابیت بارے اپنی کھوج جاری رکھدے ہن۔

منجندر سنگھ ڈاکٹر

ڈاکٹر. منجندر سنگھ سکول آف پنجابی سٹڈیز، گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، پنجاب وچ ایسوسی ایٹ پروفیسر اتے مکھی وجوں کم کر رہے ہن۔ اوہ انٹر-انوشاسنی سمجھ اتے بھنچ والا اک گیان دان و دو ان ہے۔ اس دی ویشیشٹا دے کھیتر بھاشا و گیان اتے گربانی ادھنیں ہن۔ بھاشا-و گیان اتے گرمٹ ساہت توں علاوہ اس نے سماجک-سبھیاچارک ادھنیں اتے گرمٹ سنگیت وچ رچی پیدا کیتی ہے۔ پنجابی بھاشا اتے ساہت دا ویاکرن اتے ارتھ و گیان، اپ-ادھنیں، گربانی داسنگیت و گیان اتے بھارتی شاستری سنگیت اس دی دلچسپی دے کھیتر ہن۔ اسنے سری گورو گرنتھ صاحب وچ کبیر-بانی دا ارتھ سرنچناوشے اتے اپنی پیسچڈی کیتی۔ اوہ تن پستکاں دے لیکھک ہن: سدھ گوسٹ: سروپ تے سنچار، کاؤ-رنگ، اتے شرومنی پنجابی کاؤ۔ اسنے دکھ-دکھ رسالیاں/سمپادت کتاباں وچ 80 کھوج پتر پرکاشت کیتے ہن اتے راشٹری اتے انٹر راشٹری پدھر اتے سیمیناراں/کانفرنساں وچ 150 توں ودھ کھوج پتر پیش کیتے ہن۔

بھگت۔ بانی: دلت چیتنا دابر ہندی پروجین

ڈاکٹر۔ منجندر سنگھ

بھگت۔ بانی بھارتی دھرم، درشن اتے ساہت دی پر میرا دانوین مہاندر اگھرن والا ادتی پاٹھ ہے۔ بھگت۔ بانی نہ کیول پر میرا نوں نوینتا وچ روپا نترت کردی ہے بلکہ نوینتا دا ایہہ پروجین بھوکھ دے پاٹھاں وچ اک نو۔ پر میرا بن پرواہت وی ہندا ہے۔ بھگت۔ بانی جس پر م سچ دا پروجین اساردی ہے اس نوں گورو نانک نے "آدی سچ جگا د سچ"۔ ہے بھی سچ نانک ہو سی بھی سچ۔ "کیہا ہے۔ ایہہ پر م سچ سمیاں دے و بھن پر سنگاں وچ جد پرت در پرت پر کاشت ہندا ہے تاں نہ کیول پر گتاوے دی نوں بھاشا سرجی جاندی ہے بلکہ نویاں سنکپی سرنچناواں وی اسردیاں ہن۔ اس نوین بھاشا دی اپنی نو۔ سنکپی ویا کرن ہندی ہے۔ اس دی روپ۔ رچنا دالباس وی نواں ہندا ہے۔ پر بدھ سماج شاستری چننگ ڈاکٹر۔ جے۔ پی۔ ایس۔ ابروی نے بھگت۔ بانی دی اس نوینتا نوں اپنے وسرت کھوج۔ پتر "ehT :ytinredoM naidnl ehT fo scisyhpateM" (2012) "Theory of The Name" وچ بھارتی آدھونکتا دا آرنبھ۔ بندو منیا ہے۔ دراصل آدھونکتا دا اک بنیادی لچھن ایہہ وی ہے کہ آدھونکتا دے آؤن نال سادھارن منکھ دی سادھارن کیندر وچ آؤندی ہے۔ بھگت۔ بانی سادھارن بندے دی بھاشا (vernacular) نوں ربی انوبھو دے سنچار دامادھم بناؤندی ہے۔ اس توں پہلے رب۔ کیندرت پاٹھ ورنیکولر دی بجائے کلاسیکی بھاشاواں وچ ہن۔ ویداں اتے اپنشاں دی بھاشا سنسکرت ہے۔ 'پوتر بائبل' دی بھاشا ہیریواتے 'قرآن شریف' دی بھاشا عربی ہے۔ 'قرآن' خدائی بچن ہے۔ ایہہ بنیادی طور 'تے اللہ دا پیغام ہے جو پیغمبر حضرت محمد راہیں دھرتی 'تے پرکاشت ہويا۔ خدادا پیغام عربی وچ ہون کارن نماز عربی وچ ہی پڑھنی لازمی قرار دتی گئی ہے۔ نماز لوک۔ بھاشا وچ 'قرآن' دا ترجمہ کر کے نہیں پڑھی جاسکدی کیونکہ ایہہ ترجمہ کسے منکھ دوارا کیتا جاوے گا اتے اس نال ربی کلام وچ منکھی

چیتنا دی دخلندازی ہو جاوے گی۔ سو نماز اللہ دی بھاشا (عربی) وچ ہی پڑھنی فرض ہے۔ اسے طرحاں سنسکرت نوں دیوے۔

بھاشا منیا گیا۔ اس لئی بھارتی سائن دھرم وچ پرماتما تے دیوتیاں دی گل سنسکرت وچ کرن دی پرپرارہی ہے۔ گو سوامی

تلسید اس نے جد رام۔ کتھا دی رچنا لوک۔ بھاشا اودھی وچ کیتی تاں اوہناں نوں سنسکرت کیندرت وششٹ براہمن سماج دا

بھاری ورودھ سہنا پیا۔ تلسید اس سنسکرت دے مہان دودان سن پر پھر وی اوہ رام۔ کتھا نوں سنسکرت بولن۔ سمجھن والی

وششٹ جماعت تک سمیت رکھن دی بجائی سادھارن لوکاں تک سنچارت کرنا چاہندے سن۔ اس سمیں تک بہت ساریاں

اچھر نشان سنسکرت وچوں وکست ہو چکیاں سن اتے سنسکرت بہت تھوڑھے لوکاں دوارا بولی۔ سمجھی جان والی بھاشا بن کے رہ

گئی سی۔ رام۔ کتھا نوں دوداناں وانگ ہی سادھارن لوکاں دی پہنچ وچ لیاؤن بہت تلسید اس نے ایہہ کتھا لوک۔ بھاشا اودھی

وچ لکھی۔ اودھی اس سمیں تری بھارت دے وڈے کھیترو وچ عام لوکاں دی بولی سی۔ پر پھر ادھر ساؤندی ہے کہ لوک۔ بھاشا دا

کوی ہون کارن تلسید اس جی نوں اس سمیں دارانی دے سنسکرت دوداناں دا بھاری ورودھ سہنا پیا۔ اس سبب دے باوجود

تلسید اس ویداں، اپنشاں اتے پراناں دے گیان دا لوک۔ بھاشا وچ سادھارنیکر کر کے اس نوں عام لوکاں تک پہنچاؤن

دے اپنے ارادے 'تے درڑھ رہے۔ 1 تلسید اس دوارا رام چندر جی دی کتھا نوں بھاکھا (vernacular) وچ چتر نارام جی

دے دیوی استوتونوں منکھی پدھر تک گھٹاؤنا منیا گیا۔ سائن دھرم پر پھر اودھ سنسکرت دیوتیاں دی بھاشا منی گئی ہے۔ ویداں

نوں 'اپوریشی' (پرا منکھی) کیہا گیا ہے۔ وید منکھی رچنا نہ ہو کے پرا منکھی 'شرتی' روپ ہن۔ اس لئی وید۔ پاٹھ دیوے۔ بھاشا

ویدک سنسکرت دے شدھ اچارن وچ ہی پروان ہندا ہے۔ سنسکرت دے مقابلے 'پرا کرتاں' اتے 'اچھر نشان' (لوک بھاشا)

دے نامکرن وچوں ہی لوک بھاشا پر قی ناکار تمک سر دا بودھ ہندا ہے۔ 'پرا کرت' شبد پر کرتی توں بنیا ہے بھاؤ بھاشا دا سچ

(پر کرتک) روپ۔ اتھے پر کرتک شبد اسبھنگ دے ارتھ دندا ہے۔ اچھر نشان داشا بدک ارتھ ہے 'بھر شٹ ہوئی بھاشا'۔ سو

سادھارن منکھ دی بھاشا (لوک بھاشا) نوں اسبھنگ اتے بھر شٹ من دی پرپرارہی ہے۔ اس سبندھی اے۔ ایل۔ باشم

نے اپنی پستک ”The Wonder That Was India“ ہے کہ ہندوستان ۰ رت یح ” وچ بہت سپشت اتے سار تھک و شلیشن پرستت کیتا ہے۔ اس انوسار:

پانی

کے قواعد کے اس صرف اور تھی، گئی ایک طے زبان ساتھ کے نہی سے زمانے کے پانی نہی تھی۔ سکتی کرت دق ہی میں دائرے جانے کہا 'بہترین' یا 'پرفیکٹ' سمسکرت کو زبان کہ تھا ہی جو بولیاں مقبول برخلاف، کے (قدرتی) 'پراکرت' کہ جب لگا نہ ہیں۔ ہوئی تیار پر طور قدرتی

ساتن دھرم اتے گیان پر پراوچ پرا کرتاں اتے ابھرنشاں نوں اسبھنگ بھاشاواں منالوک۔ بھاشا دے کھیدہ دا سوچک ہے۔ بھگت۔ بانی دھرم اتے گیان دی پر پرا دالوک۔ بھاشا نیکرن (vernacularization) کردی ہے۔ دھرم اتے گیان پر پرا دایہہ لوک۔ بھاشا نیکرن بھارتی آدھونکتا دا وسفوط ہے۔ بھگت۔ بانی نے جویں بھارتی دھرم اتے گیان پر پرا دالوک بھاشا نیکرن کیتا ویں ہی صوفی ساہت سامی دھرم اتے گیان پر پرا دے لوک۔ بھاشائی کرن دا نام ہے۔

بھگت۔ بانی دے لوک۔ بھاشائی پروچن دی سار تھکتا بھرتی اتے بھاشا دی ہے۔ بھاشا کیول دھنیاں، شبدان اتے واکاں داسموہ ماتر نہیں ہندی۔ ایہہ مکمل سبھیاچار ہندی ہے۔ بھگت۔ بانی دی نوین بھاشا جیسے نو۔ سبھیاچار دی سر جندا آدھار بندی ہے جس وچ جنم۔ ذات کلینتاتے سریشنتا دی متھ ہندی اتے سادھارن منکھ دا استتووی برابری داستھان گرہن کردا ہے۔ بھاشا کیول بول روپ نہیں ہندی۔ بھاشا دا بول روپ اس دے بول روپ توں کتے وڈیرا ہندا ہے۔ بھاشا چنتک بھر ترہری 'واکسپدیں' وچ بھاشا دے چار دھراتلاں: بیکھری، مدھما، پچھننتی اتے پرا داورنن کردا ہے۔ ایہناں وچوں کیول بیکھری بول روپ ہے۔ باقی تے بول روپ ہن۔ بھگت کبیر جی نے اپنی 'باون اکھری' وچ بھاشا دی اس ہوند مولک دار شکتیاں نوں ایوں سوتر بدھ کیتا ہے:

جہا بول تہا چہر آوا۔

جہ ابول تہ منُن رہاوا۔

بول ابول مدھ ہے سوئی۔

جس اوہ ہے تس لکھن کوئی۔۔3

بھاشا دے بول روپ پچھے اس دا ابول سنکپی سنسار نہت ہندا ہے۔ جدوں بھاشا دا بول روپ بدلدا ہے تاں اس دا سنکپی سنسار وی تبدیل ہندا ہے۔ بھگت۔ بانی دی نوین بھاشا سنکپاں دی وی نو۔ سرنچنا اساردی ہے۔ جدوں بھگت۔ بانی سادھارن لوکاں دی بھاشا وچ آؤندی ہے تاں اس وچلا برہم وی کسے و شیش کلین ورگ دارب نہ رہ کے ساریاں داسا نچھارت بندا ہے۔ بھگت رویداس جی داکتھن ہے:

سر بے اکیوانیکے سوآمی سبھ گھٹ بھوگوے سوئی۔۔4

بھگت۔ بانی سر بسا نچے اک برہم داسنکپ سر جدی ہے۔ بھگت۔ بانی دے برہم دی ایہہ ایکتا منکھ دی ذات۔ پات اتے ورگ آدھارت اوچ۔ نیچ (vertical) دی وکھرتا نوں مولوں نکاردی ہے پر بھاشائی اتے سبھیاچارک و بھنتا نوں نواجدی ہے۔ ایہہ بھنتا وچ ایکتا (unity in variety) دا انوبھو ہے۔ بھگت۔ بانی وچ برہم ورن۔ دوسٹھا آدھارت جاتگت و تکریاں نوں نکارن والا پارگامی چنہ ہے۔ بھگت۔ بانی ورن دوسٹھا اتے آدھارت براہمن دی کلین سریشنتا اتے تنہا کتھت شودر دی ہینتا دی متھ نوں سر بسا نچے برہم دے حوالے نال توڑدی ہے۔ بھگت کیر جی داکتھن ہے:

گر بھ واس مہہ کل نہی جاتی۔۔

برہم بندتے سبھ اپتاتی۔۔

کہ رے پنڈت با من کب کے ہوئے۔۔

با من کہہ کہہ جنم مت کھوئے۔۔ رہاؤ۔۔

جو توں براہمن بُرہمنی جایا۔

تو آن باٹ کا ہے نہی آیا۔

تم کت براہمن ہم کت سود۔

ہم کت لو ہو تم کت دودھ۔

کہ کبیر جو برہم پیچارے۔

سورہمن کیست ہے ہمارے۔ 5

کبیر۔ بانی دے اپر وکت پاٹھ دے آدھار 'تے اسیں دیکھدے ہاں کہ اتھے برہم دے حوالے نال منکھ دی
ہوند مولک سمانتا دا پروچن اسار یا گیا ہے۔ اتھے منکھ دی منکھتا نوں کیندری مہتو پراپت ہندا ہے۔ اس پاٹھ دا ہریک پر سنگ
ستی وکھریاں نوں نکاردا اتے منکھی دی استتوی سانجھ نوں ابھاردا ہے۔ وکھریاں نوں نکارن اتے استتوی سانجھ نوں
ابھارن دا آدھار اتھے سر بسا نچے برہم دی سنکھپنا اتے منکھی جنم دی پرکریا دا سریر و گیا نک ترک بنے ہن۔ سوا تھے پار لوک
اتے لوک دوہاں پدھراں تے منکھی برابر دی واکر اسار یا گیا ہے۔ سارے منکھاں دی لہتی اک برہم توں ہوئی ہے اس لئی
سارے برابر ہن، دو جا ہریک منکھ دے جنم دی سریر و گیا نک پرکریا سماں روپ وچ واپر دی ہے اس لئی جنم۔ ذات کلینتا دی
ار تھمین ہے۔ ہریک منکھ دی سریرک بنتر سماں ہے۔ براہمن اتے شودر دوہاں دیاں رگاں وچ اکو جیہا خون و ہندا ہے۔
براہمن دیاں رگاں وچ خون دی جگہ کوئی ددھ نہیں و ہندا۔ اس لئی سریرک بنتر دے آدھار 'تے دوویں سماں ہن۔ سوا تھے
منکھ دی منکھتا کیندر وچ آؤندی ہے۔ سبھ توں مہتو پورن نقطہ ایہہ ہے کہ اتھے نہ تاں براہمن کیندر وچ ہے اتے نہ ہی
شودر۔ بھگت نہ براہمن دی دھر بندے ہن نہ شودر دی۔ بھگت سمجی منکھتا دی دھر بندے ہن۔ بھگت جتھے شودر نوں اس
دی ہینتا دے بھاؤ توں مکت کردے ہن اتھے براہمن نوں اس دی ہوئے دے روگ توں وی مکت کردے ہن۔ بھگت دوہاں
نوں مکت کرا منکھتا دے پدھر 'تے لیاؤندے ہن۔ اپر وکت پاٹھ وچ بھگت کبیر جی براہمن پرتی وی فکر مند ہن۔ اوہ براہمن

دا فکر کردے ہوئے اس نوں وی سمجھاؤندے ہن کہ اوہ اپنے آپ نوں براہمن کہہ-کہہ کے کلینتا دی ہوئے وچ اپنا جنم وار تھ نہ گوائے۔ بھگت کبیر جی انوسار ذات ابھیمانی براہمن دنیا داراں دا گورو ہو سکدا ہے پر بھگتاں دا گورو نہیں ہو سکدا:

کبیر با من گورو ہے جگت کا بھگتن کا گرناہ۔۔6

دراصل بھگت-بانی وچ براہمن کسے ورن-وشیش دا سوچک نہ ہو کے منکھی چیتنا دی اک دشا دا چنک ہے۔ براہمن اتھے کیول اک سماجک ورگ نہیں بلکہ چیتنا دی اوہ دشا ہے جو جاتیت ابھیمان نال گرسٹ ہے۔ براہمن جاتیت ہوئے نال گرسٹ چیتنا دا چنک ہے۔ سو بھگت-بانی وچ سستی پدھر 'تے نظر آؤن والا براہمن-کھیدھمن دراصل ذات ابھیمانی چیتنا دا کھیدھ ہے۔ اصل وچ بھگت بانی وچ کسے دا کھیدھ (rejection) نہیں۔ اتھے صرف 'کھیدھ دا کھیدھ' (rejection of rejection) ہے۔ براہمن دی جاتیت کلینتا تے سریشٹنا دا بھاؤ شودر دے برابر منکھی استتو دا کھیدھ سر جدا ہے۔ اس لئی بھگت-بانی اس جاتیت کھیدھ دا کھیدھ کردی ہے۔

منکھی استتو دی ایکتا تے برابر تا بھگت-بانی دی ارتھ و گیا نک ویا کرن (semantic grammar) دا بنیادی سوتر ہے۔ بھگت-بانی منکھ دی استتوی ایکتا تے برابر تا دی سنکپنا وچ رکاوٹ پیدا کرن والے ہر پرکار دے دونداں نوں ختم کردی ہے۔ و شودیاں دھرم پر پیراواں درمیان اک وڈا دوند آریائی اتے سامی دھرم پر پیراواں دا دوند ہے۔ بھگت-بانی پہلی وار ایسناں دوہاں دھرم پر پیراواں دا سمنوے سر جدی ہے۔ بھگت-بانی وچ دوہاں پر پیراواں دی سنکپنی شبد اولی سمبھاوی ہو نبڑدی ہے۔ بھگت-بانی اک برہم لئی آریائی اتے سامی دوہاں پر پیراواں دے نام سمبھاوی ارتھاں وچ آئے ہن۔ برہم لئی اتھے آریائی نام رام، ہری، نارائن تے زرنجن آدی اتے سامی نام اللہ، خدائی اتے پرودگار آدی دی ورتوں سانجھے روپ وچ کیتی گئی ہے:

اول اللہ نور اپا یا قدرت کے سبھ بندے۔۔

ایک نرو تے سبھ جگ لپیچا کوں بھلے کو مندے۔۔

لوگا بھرم ن بھولہ بھائی۔۔

کھالک 'خلق خلق' مہہ کھالک پور رہیو سرب ٹھائی۔۔ رہاؤ۔۔

مائی ایک انیک بھانت کر ساجی ساجن ہارے۔۔

نہ کچھ پوچ مائی کے بھاندے نہ کچھ پوچ کبھارے۔۔

سبھ مہہ سچا ایکو سوئی تس کا کیا سبھ کچھ ہوئی۔۔

حکم چھانے سوا ایکو جانے بندہ کیئے سوئی۔۔

الہ اکھن جائی لکھیا گر گڑ دینا میٹھا۔۔

کہہ کبیر میری سنکا ناسی سرب نرنجن ڈیٹھا۔۔ 7

اپروکت پانٹھ وچ 'اللہ' اتے 'نرنجن' اکرم وار سامی اتے آریائی دھرم پر پیراواں وچ رب دے نام ہن جیہناں نوں اتھے سمجھاوی بنادتا گیا ہے۔ ایہناں دھرم پر پیراواں دے دونداں دا پہلی وار سمنوے سرجن کر کے بھگت۔ بانی سمجھے وشو دے دھرم ساہت وچ انتر۔ مت سنوادللا پہلا پر وچن (first discourse of interfaith dialogue) بن جاندی ہے۔ سوسامی دھرم انو بھودے سچ اتے آریائی دھرم انو بھودے سچ دا پہلا سا بھگت۔ بانی بندی ہے۔

بھگت۔ بانی برہم اتے منکھ دے دونداں وی ختم کردی ہے۔ بھگت۔ بانی دے پر وچن وچ بھگت اتے پر ماتما در میان اکمتا دارشتہ در شنیگوچر ہندا ہے۔ بھگت پر ماتما نال پریم دارشتہ ستھاپت کردے ہن۔ ایہہ پریم انتر۔ نر بھرتا والا ہے۔ بھگتاں دا برہم کسے نرنکش شاسک ورگانہ ہو کے بھگتاں دی پریم بھگتی دے بندھن وچ وچر دا ہے۔ اس پر سنگ وچ بھگت رویداس جی دا پر ماتما پر تہی نمٹکھت سمبودھن ات سار تھک ہے:

جو ہم باندھے موہ پھاس ہم پریم بدھن تم بادھے۔۔

اپنے چھوٹن کو جتن کرہ ہم چھوٹے تم آرادھے۔۔8

سو بھگت پرما تمانال ہوند مولک انتر۔ نہ بھرتا اتے برابر تا دے رشتے وچ وچر دے ہن۔ دراصل بھگت۔ بانی پرما تمانا
اتے بھگت دی انتر۔ نہ بھرسار تھکتا دا پروچن سرجدی ہے۔ اس وچ بھگت اتے پرما تمانا کو استتو دے دو بھاگ ہو نہڑ دے ہن۔
بھگت اتے پرما تمانا اک۔ دو جے نوں ارتھ دیندے ہن۔ اک دی غیر حاضری وچ دوجا اپنے استتوی ارتھ گوالیندا ہے۔ اس
پر سنگ وچ بھگت روید اس جی پرما تمانوں مخاطب ہو کے کہندے ہن:

توہی موہی موہی توہی انتر کیسا۔۔

کنک کنک جل ترنگ جیسا۔۔

جو پے ہم ن پاپ کرنا ہے اننتا۔۔

پنت پاؤن نام کیسے ہنتا۔۔9

اپروکت پاٹھ وچ بھگت تے پرما تمانا دی اکمکتا اتے پر سپر انتر۔ نہ بھرتا دا بڑا سپیشٹ اتے خوبصورت چترن ہے۔ بھگت
روید اس پرما تمانوں کہندے "تیرے اتے میرے وچ کی انتر ہے؟ ایہو جیہا جو یں سونے اتے اس توں بنے کڑے وچ جاں
پانی اتے اس دی لہر وچ۔ جیکر میں پاپ نہ کرداتاں تیرا نام پاپیاں نوں پوتر کرن والے ارتھ کو یں گرہن کردا؟" برہم اتے
منکھ دی اس اکمکتا دے پرہیکھ وچ ہی بھگت منکھی استتو دا برہمنڈی پروچن اسار دے ہن۔ او یں بھگت منکھی ہوند دے
برہمنڈی پاساراں دی پچھان کردے ہن۔ بھگت پیا جی داکتھن ہے:

جو برہمنڈے سوئی پنڈے جو کھو جے سو پاوے۔۔10

سوسا دھارن منکھ دے استتو نوں کیندری مہتو پردان کر کے اس دے ہوند مولک ارتھان نوں برہمنڈ اتے برہم تک دادار شک پھیلا پردان کرنا بھگت۔ بانی دی ادتی نوینتا ہے۔

بھگت۔ بانی وچ پہلی وار اس کرت دے پر تیک۔ پر بندھ نوں ادھیاتمک پروچن دی ابھویکتی دامادھم بنایا گیا جس کرت دادرجہ بھارتی ورن ووستھا وچ سبھ توں نیواں نشپت کیتا گیا ہے۔ بھگت۔ بانی شودر دی کرت نوں برہم۔ انوبھو دے سنچار دامینافر بناؤن والا پر تھم پاٹھ ہے۔ بھگت کبیر جی نے جلاہے دی کرت، بھگت رویداس جی نے چمار دی کرت اتے بھگت نامدیو جی نے چھیمے دی کرت دے پر تیک سر جے ہن۔ پر پراگت ورن ووستھا دے ستھاپت چن شودر دا کھیدھ سر جدے ہن۔ بھگت۔ بانی شودر دی کرت دا اجیہا نوپر تیک۔ پر بندھک سر جدی ہے جس نال ورن۔ ووستھا دے ستھاپت پر تیک ووستھاپت ہون لگدے ہن۔ بھگت کبیر جی ورن ووستھا دے براہمن کیندرت پر تیکاں دے مقابلے جلاہے دی کرت دے میٹا پھراں دا گورو ستھاپت کردے ہوئے کہندے ہن کہ ساڈے گھر وچ نت سوت داتانا تیا جاند اے جد کہ براہمن دے گل وچ سوت داکیول جنیو ماتر ہندا ہے۔ براہمن ویداں اتے گاتری داکیول پاٹھ کردا ہے جد کہ گوبند ساڈے ہر دے وچ وسدا ہے۔ میری جیہہ، اکھاں اتے دل وچ پر ماتما وسدا ہے۔ جدوں جم۔ دوار اتے براہمن نوں ایہناں گلاں بارے پچھیا جاوے گا تاں ادوں ادوہ کی جواب دیوگا؟ کبیر جی براہمن نوں سمبودھن کردے ہن کہ کئی جنماں توں تسیں لوک ساڈے راکھے بنے آرہے ہو، اسیں تہاڈیاں گائیاں بنے رہے اتے تسیں لوک ساڈے مالک گوالے بنے رہے پر تسیں کدے وی سانوں ندیوں پار لنگھا کے نہ چاریا۔ توں کاشی دا براہمن ہیں اتے مے جلاہاں پر توں میرے اس گیان نوں سمجھن دایتن کر کہ تسیں راجیاں اتے زمینداراں دے در اتے منگدے فردے ہو، تے میری سرت پر ماتما نال جڑی ہوئی ہے:

ہم گھر سوٹ تیر نت تانا کنٹھ جنیو تمارے۔

تم تو بید پڑے گا تری گوبند دے ہمارے۔

میری جہا بسن نین نارائن ہر دے بسے گوبندا۔

جم دوار جب پوچھس بورے تب کیا کس مکندا۔۔ رہاؤ۔۔

ہم گورو تم گوار غصائی جنم جنم رکھوارے۔۔

کبھوں ن پار اتار چرائے کیسے خصم ہمارے۔۔

تو بامن' مے کاسیک جلمابو جھمہ مور گیانا۔۔

تم تو جاچے بھوپت راجے ہر سو' مور دھیانا۔۔ 11

اتھوں تک کہ بھگت کیر جی نے پر ماتملی وی جلا ہے داروپک ورتیا ہے۔ بھگت۔ بانی وچ شودر دے سوچک چہناں
دے ارتھال دا پر ماتما دے سنکپ تک دستھار سر بے جانا، بھگت۔ بانی راہیں بھارتی دھرم پر پیرا اتے سماجک پر بندھ وچ
کرائتی کاری نوینتادی سر جنادا سنکیت ہے۔ اس پر سنگ وچ بھگت کیر جی دا کتھن ہے کہ کسے نے ایس جلا ہے (پر ماتما) دا بھید
ہی نہیں پایا جس نے ایہہ سارا جگت روپی تانا تن دتا ہے:

کوری کو کا ہو مرم ن جانا۔۔

سبھ جگ' آن تانا یو تانا۔۔ 12

کرت دے پر تیکاں نوں ادھیاتمک پروچن دے سنچار ہت ورتنا سمجی بھگت۔ بانی دی کاوک ویا کرن داسا نچانیم
ہے۔ اسے نیم دے تحت بھگت نامدیو جی نے چھیمبے دے کسب دا پر تیک پر بندھ ادھیاتمک پروچن دے سنچار ہت ورتیا ہے۔
سماجک دوستھا انوسار چھیمبے دا نزدھارت کسب کپڑے سیونا اتے رنگنا ہے۔ بھگت نامدیو جی نے اس کرت نال سبندھت
چہناں: گز، قینچی، مٹی، رنگ اتے سوئی آدی نوں اپنی بانی دے روپکی پر بندھ دا حصہ بنایا ہے۔ بھگت نامدیو جی دا کتھن ہے کہ
میرا من گز بن گیا ہے اتے میری جیبھ قینچی بن گئی ہے۔ ہن میں اس گز نال ماپ۔ ماپ کے جیبھ روپی قینچی نال جم دی
فاہی کٹ رہا ہاں۔ مینوں کسے ذات۔ پات دی پرواہ نہیں۔ میں دن۔ رات پر ماتما دا نام سمر دا ہاں:

منُ میر و گز جہا میری کاتی۔۔

مپ مپ کا ٹو جم کی پھاسی۔۔

کہا کرو جاتی کہ کرو پاتی۔۔

رام کو نام چپو دن راتی۔۔ رہاؤ۔۔ 13

بھگت۔ بانی نے کرت داکیل پر تیک۔ پر بندھ ہی نہیں سر جیا بلکہ کرت دانا کتو اساریا ہے۔ بھگت۔ بانی توں پہلاں
بھارتی دھرم اتے ساہت دی پر میرا وچ ناکتو کرت دی بجائی کلینتا (جائگت اچتا) نال جڑیا ہے۔ بھارتی کاو۔ شاستر انوسار نانک
ہون لئی کلینتا لازمی شرط ہے۔ اتھوں تک کہ اس پر میرا وچ شودر گیان اتے بھگتی دے ادھیکار توں وی ونچت ہے۔ 'والمبھی
رامائن' دے اتر کاٹھ وچ درج 'شموک دی کتھا' اس دامہا کاوک پرمان ہے۔ ایہہ برتانت درساؤندا ہے کہ سمیں دی دھار مک
تے سماجک ووستھا وچ شودر لئی بھگتی وورجت ہون دے باوجود شودر شموک بھگتی دے کرم وچ پرورت ہندا ہے۔ اس
دوش دے دند سروپ مہاپراکرمی شری رام چندر جی اپنی چچماؤندی تلوار نال اس دا گلاکٹ دیندے ہن۔ بھگت۔ بانی اس
بھانت دے ذات۔ پات آدھارت ناکتو دیاں دھجیاں اڈا دیندی ہے۔ بھگت۔ بانی جد کرت دانا کتو سر جدی ہے تاں نانک
ہون لئی منکھ دی ذات دی بجائی اس دا کرم آدھار بندا ہے۔ بھگت کبیر جی دا کتھن ہے:

کبیر سوئی کل بھلی جا کل ہر کو داس۔۔

جہ کل داسن او بچے سو کل ڈھاک پلاس۔۔ 14

کیول پراچین بھارتی ساہت پر میرا دانا تک ہی نہیں بلکہ پراچین یونانی کاو۔ شاستری پر میرا دانا تک وی نسلی سیماواں
وچ بجھا ہے۔ ارسطو مندا ہے کہ اچ کل نال سبندھت ویکتی ہی ترا سدی دانا تک ہو سکدا ہے۔ ارسطو انوسار:

اوہ اتینت مال دارینز ، سو بھا والا اتے کلین پرکھ ہونا چاہیدا ہے۔ لگبھگ راج-پریوار جاں سامنت
پریوار دے ویکتی ہی تراسدی نایک ہو سکدے ہن۔ 15

ایسناں کاو-شاستری پر مہراواں دے وپریت بھگت۔ بانی اجیہی نویکلی کاو-شاستری سمبھاونا پیدا کردی ہے جس وچ
نسلی اتے جاتیگت اچتا کوئی سار تھکتا نہیں رکھدی۔ اتھے جنم-ذات کلینتا دی بجائی منکھ دا کرم اس دے ناکتو نوں نشپت کردا
ہے۔ بھگت۔ بانی دانانک کیول بھگت ہے۔ کوئی ہو اس دی برابری نہیں کر سکدا۔ بھگت روید اس جی دا کتھن ہے:
پنڈت سور چھترپت راجا بھگت برابر اوڑن کوئی۔ 16

سمچے روپ وچ کیہا جاسکدا ہے کہ بھگت۔ بانی بھارتی پر مہراواں اجیہا ادنیٰ پروجن ہے جس نال پہلی وار سادھارن منکھ
منکھ لئی دھرم اتے گیان دے کھیتر دا پرولیش دوار کھلھدا ہے۔ کلاسیکی دھرم پر مہراواں لوک بھاشائی کرن ہندا ہے۔ دھرم
درشن دیاں بنیادی سنکپناواں کلین ورگ دی تھاں سادھارن منکھی استتو دے پچیکھ وچ پنر۔ پر بھاشت ہندیاں ہن۔
لوک۔ بھاشا وچ ادھیا تمک پروجن دے سنچار نال منکھ اتے برہم دے درمیان کھڑا پروہت و ستھاپت ہندا ہے۔ برہم کلاسیکی
بھاشاواں اتے سریشت ورگاں دے دائریاں نوں پار کر سادھارن بندے دارب بندا ہے۔ بھگت۔ بانی اکو ویلے کلینتا دی
ہوئے دا بھجنجی وی کردی ہے اتے اکلینتا دی ہین بھاونا توں مکت وی کراؤندی ہے۔ بھگت۔ بانی ہر طرحاں دے دھارمک،
دارشنگ اتے سماجک دونداں نوں ختم کر دونداں دے پار منکھی استتو دی سانجھ دا سوتر سرجدی ہے۔ سانجھ دے اس سوتر دا
آدھار کلینتا جاں اکلینتا نہیں بلکہ منکھتا بندی ہے۔

کے رام کہہ تھے چاہتے وہ تہم تھے۔ عالم عظیم کے سندسکرت داس تہ لسی۔ 1
زبانیں اپہرمس سی بہت کے یونکہ ہو، حاصل رسائی تک لوگ وں عام کے وک ہائی
سمجھ کے و سندسکرت لوگ کم بہت وقت اس اور تہیں نہکلی سے سندسکرت
بہ ناندے اندیس قابل ہی اتنا لے کے آدمی عام کے وک ہائی کے رام تہے۔ سکتے
کالکھنے میں زبان اودھی نے داس تہ لسی لے، کے عالم کے جتنا لے کے
کے ہندوستان شمالی وقت اس جو تہی ہولی ایک کے ہندی جو کیا، انتخاب
کے و داس تہ لسی کہہ بے یہ روایت تہی۔ زبان کے چال ہول عام میں حصوں ہڑے
طرف کے لماع سندسکرت کے وارانسی سے وجہ کے ہونے شاعر (مقامی) بہا شا
اور اپہ نشدوں ویدوں، داس تہ لسی تہم، پڑا۔ کڑا سامنا کاتہ نقید کاف سے
ثابت میں عزم اپہ نے کے بہ ناندے آسان تک لوگ وں عام کے و علم موجود میں پرانوں
، "رامچریہ تمانس" کے یا۔ قہ بول نے سب کے و کام کے ان بہد کے اس رہے۔ قدم

www.wikipedia.org

390- 1954 کے لکتہ، کمپنی، ایڈروپا انڈیا، واز دیٹ ونڈر دی بہ شام، ایل اے۔ 2
391

3. سری گورو گرنتھ صاحب، پنہ۔ 340

4. اوہی، پنہ۔ 658

5. اوہی، پنہ۔ 324

6. اوہی، پنہ۔ 1377

7. اوہی، پنہ۔ 1349

8. اوہی، پنہ۔ 658

9. ادبی پنہ. 93.

10. ادبی، پنہ. 695.

11. ادبی، پنہ. 482.

12. ادبی، پنہ. 484.

13. ادبی، پنہ. 485.

14. ادبی، پنہ. 1370.

15. نگیندر، ارسطوداکاؤ-شاستر، (ان.) ہر بھجن سنگھ، ایس. چنداينڈ کمپنی، نویں دلی، 1964، پنہ. 102.

16. سری گورو گرنتھ صاحب، پنہ. 858.

پروفیسر امیتل ناہر

اکادمک یوگتا: بی. اے، بی. ایڈ، ایم. اے، ایم. پھل اتے پی. ایچ. ڈی (راجنیتی و گیان)
 پی. ایچ. ڈی داکم: بھارت وچ گھٹ گنتی راجنیتی: پنجاب وچ عیسائی بھائیچارے دا ادھن
 اس اتے وشیشتا: گھٹ گنتی راجنیتی، دلت مدے، بھارت دی ودیش نیٹی اتے راج دی راجنیتی
 عہدہ:

چیرمین، پنجاب راج گھٹ گنتی کمیشن، پنجاب سرکار، فروری، 2020 توں۔

راجنیتی شاستر، یونیورسٹی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ وچ پروف

سینیٹ اتے سنڈیکیٹ دے سابقہ ممبر، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (1996-2000, 2008-2012, 2012-
 2016 اتے 2016-2020)

سابقہ ڈائریکٹر، سینٹر فار اسٹڈی آف سوشل ایکسکلوزن اینڈ انکلو سو پالسی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (دسمبر 2014 توں
 جون 2020 تک)

سابقہ ڈین، ودیار تھی بھلائی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (نومبر 2016 توں مئی 2020 تک)

سابقہ ڈائریکٹر امبیڈکر سینٹر، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (اکتوبر 2014 توں مئی 2018 تک)

سابقہ وارڈن لڑکیاں دے ہوسٹل نمبر 8 اتے 3 پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (اکتوبر 2010 توں اکتوبر 2015 تک)

سابقہ سہانک ڈائریکٹر، اکادمک سٹاف، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ اکتوبر 1997 توں دسمبر 1999 تک۔

کوآرڈینیٹر، راجنیتی شاستر، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تن پد)

○ کوآرڈینیٹر، منکھی ادھیکاراں اتے کرتواں وچ پوسٹ گریجویٹ ڈپلوما، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تن پد)
(شرطاں)

○ ممبر بورڈ آف سٹڈیز، پولیٹیکل سائنس، ہیومن رائٹس، گاندھی سٹڈیز، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز، سوشل ورک، پھیملی اینڈ ہیلتھ اینڈ پاپولیشن ڈپلوما، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ۔

○ ممبر آر. ڈی. سی.، سینٹر فار سٹڈی آف سوشل ایکسکلوزن اینڈ انکلو سولپالسی، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز اتے ڈپارٹمنٹ آف پولیٹیکل سائنس، پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ، پر بندھکی کمیٹی، یونیسو، پیس، چنڈی گڑھ اتے کئی اکادمک پرشائن اتے تکنیکی کمیٹیاں دے ممبر۔

پروفیسر امیتل ناہر

پتہ: ای-92/1، سیکٹر 14، چنڈی گڑھ

ایمیل: naharemanual92@gmail.com

موبائل: 9815974293

بے دخلی اتے حاشیہ 'تے رہن دی راجنیتی: پنجاب وچّ دلت عیسائیاں دا ادھن

اماتل ناہر □

جان-پچھان

بھارت دی آبادی دا دھارمک پروپھائیل 1872 وچّ پہلی جنگناتوں لے کے ہن تک دھیان دین یوگ اک مہتوپورن سماجک-سبھیاچارک اتے جن سکھیا و شیشتا ہے۔ دھرم ماں جاں دھارمک سموہاں دے ڈیٹا جیہناں لئی جانکاری اکٹھی کیتی گئی سی، آزادی توں پہلاں دے سمیں وچّ کجھ بھنتاواں سن۔ پر آزادی توں بعد، خاص طور 'تے 1961 توں بعد دھارمک اکٹریاں دے سنگریہہ اتے اتپادن وچّ کجھ اکسارتا آئی ہے۔ چھ پرکھ دھرم ماں توں علاوہ، جویں کہ ہندو، مسلم، عیسائی، جین، بودھی اتے سکھ، جنگناتوں نے ہور دھارمک وشواساں اتے سمپر داواں دے اکٹڑے وی اکٹھے کیتے۔ کجھ دھارمک وشواس اتے پریرناکھ دھارمک سموہاں دے روپ جاں و بھن پرگٹاوے ہن۔ پچھلے سمیں وچّ مرد مشماری وچّ پردان کیتی گئی دھرم بارے جانکاری بہت سمیت سی پر پچھلی جنگناتوں 2001 وچّ، کئی انتر-سارنی اپلبدھ کروائیاں گئیاں سن۔ ساکھرتا دوارا دکھ-دکھ دھارمک سموہاں دا انتر-سارنی، مزدوراں اتے غیر-کرپچاریاں دا ورگی کرن نویں سمجھ پردان کردا ہے۔ 2001 دی مرد مشماری وچّ، 1028 ملیان آبادی وچوں، 827 ملیان (80.5%) توں گھٹّ نے اپنے آپ نوں ہندو دھرم دے پیروکاراں وجوں، 138 ملیان (13.4%) مسلمان جاں اسلام دے پیروکاراں وجوں، 24 ملیان (2.3%) عیسائی وجوں واپس آئے ہن، 19 ملیان (1.9%) سکھ، 8 ملیان (0.80%) بودھی اتے 4 ملیان (0.4%) جین ہن۔ اس توں علاوہ، 6 ملیان توں ودھ لوکاں نے قبائلی دھرم سمیت ہور دھرم اتے وشواساں دا دعوہ کیتا ہے، جو چھ مکھ دھرم توں دکھ ہن۔ عیسائی دھرم تن اتز-پوربی راجاں، ناگالینڈ، موزم اتے میگھالیہ وچّ پرکھ دھرم وجوں ابھریا ہے۔ ہور راجاں/کینڈر شاست پردیشاں وچّ، منی پورم٪ (34.0)، گوآ (26.7)، انڈیمان اتے نکوبار ٹاپو

(21.7%)، کیرلا (19.0%)، اتر اڑنا چل پردیش (18.7%) وچ کل آبادی دے مقابلے عیسائی

آبادی دا کافی پرتیشٹ ہے۔ راج/کیندر شاست پردیش دے

بھارت وچ دھارمک گھٹ گنتی دی سمسیا بھاشائی گھٹ گنتی نالوں گھٹ سنوید نشیل نہیں ہے۔ دیش وچ دھارمک دھارناواں انیاں وصال ہن کہ اوہ جنم توں لے کے موت تک جیون دے ہر پہلو نوں کور کردیاں ہن۔ اجیہا کجھ وی نہیں ہے جو دھرم نہیں ہے۔ بھارت وچ ہی نہیں سگوں و شودھرم نے سماج وچ سماج دیاں بھومکاواں وچ دو وکھریاں بھومکاواں نبھائیاں ہن۔ اک پاسے ایہہ لوکاں دے اک وڈے حصے نوں اکبٹ کرن دا پر بھاسی جو نہیں تاں دو بے وچ ٹکڑے رہ جانداں؛ اس نے منکھ اتے منکھ سموہ اتے سموہ، راشٹر اتے راشٹر وچکار گیمیر وڈا کارن وی بنایا ہے۔

انوپچید 30 (1) وچ "دھرم دے ادھار تے گھٹ گنتی" شبد دی ورتوں کیتی گئی ہے۔ گھٹ گنتی دا کھ آدھار بہت سارے دھرم وچوں کسے اک دا پالن ہونا چاہیدا ہے، نہ کہ کسے سنپر دادا۔ جاں اسدا اک حصہ اتے گھٹ گنتی دیاں ہوو و شیشتاواں مکھ و شیشتاواں دے ادھین ہن، اس دے دھرم دے کارن اسدی وکھریاں۔ ادھرن لئی، ہندو دھرم اک دھرم ہے اتے آریہ سماج اسدا اک سنپر دا ہے۔ اسلام اک دھرم ہے اتے شیعہ جاں سنی اس دے کیول سنپر دا ہن۔ عیسائی دھرم اک دھرم ہے اتے کیتھولک جاں پروٹیسٹینٹ اس دا اک سنپر دا ہے۔

وی. ایس. دیشپانڈے، جے. آریہ سماج ایجوکیشنل ٹرسٹ، دلی بنام ڈائریکٹر ایجوکیشن، دلی پرسن نے دیکھیا کہ "ہندواں دے کسے وی ورگ جاں ورگ نوں کدے وی گھٹ گنتی نہیں کیہا گیا۔ انوپچید 30 (1) وچ، اس لئی گھٹ گنتی شبد ہندواں دے کسے ورگ جاں اک ورگ اتے لاگو نہیں ہو سکدا۔ حالانکہ، کجھ دھارمک سمپر داواں نے اپنے آپ نوں نیاتیک طور 'تے ہندو دھرم توں سنتتر، اک وکھرے دھرم وجوں ماننا پراپت کرن دی کوشش کیتی ہے، تاں جو دھارمک 30 دے ادھین پراپت سنویدھانک سرکھیا دے ادیش لئی گھٹ گنتی وجوں دھار کیتے جان دے حقدار ہوں۔

پر عدالتاں اکت نہیں ہن۔ اوہ داعویاں نال نبجھن ویلے اپنی پہنچ وچ، سگوں کبدے ہن۔ ایہہ شامل مشکلاں دی گواہی دندا ہے۔ دسیندر ناتھ بنام بہار راج وچ برہمو-ساجو نوں گھگنتی جاں دھرم ادھارت رکھیا گیا ہے۔ جاکی پر ساد بنام راج وچ تھیوسو پھیکل سماج دے داعوے نوں سویکار نہیں کیتا گیا ہے۔ MC بندھو-پدھیا بنام پچھسی بنگال راج وچ۔ کلکتہ ہائی کورٹ نے رام کرشن نوں دھرم دے ادھار 'تے گھگنتی منیا ہے پر سپریم کورٹ نے ہائی کورٹ دے فیصلے نوں صحیح ڈھنگ نال الٹا دتا ہے۔ آریہ سماج دوارا ہندو دھرم توں آزاد اک وکھرے دھرم وجوں اس نوں نیاتک طور 'تے ماننا دین لئی کئی کوششاں کیتیاں گئیاں ہن۔

سپریم کورٹ نے اس مدعے نوں زردھارت کرن لئی پنجاب راج نوں دھیان وچ رکھیا کہ کی پنجاب وچ آریہ سماجی اک دھارمک گھٹ گنتی ہن۔ سپریم کورٹ دے فیصلے وچ کہا گیا ہے کہ گھٹ گنتی شبد نوں اس و شیش قانون دے سبندھ وچ زردھارت کیتا جانا چاہیدا ہے، جس نوں رد کرن دی کوشش کیتی جاندی ہے، نتیجے وجوں، جیکر ایہہ راج دا قانون ہے، اتے پھر گھٹ گنتیاں نوں راج دی آبادی دے سبندھ وچ زردھارت کیتا جاوے گا۔ اس کیس وچ عدالت نے اس دلیل نوں سپسٹ روپ وچ رد کر دتا کہ گھٹ گنتی نوں بھارت دی سمجھی آبادی دے حوالے نال زردھارت کیتا جانا چاہیدا ہے، حالانکہ، ایہہ نرنے توں سپسٹ نہیں ہے کہ جیکر گھٹ گنتی نوں پر بھاشت کرن دا سوال پیدا ہندا ہے تاں ماپڈنڈ کی ہون گے؟ کی ایہہ بھارت دی سمجھی آبادی دے حوالے نال طے کیتا جاوے گا۔

اس لئی بھاشائی، دھرم جاں سنسکرت سموہاں دے معاملے وچ، راج دی آبادی دا 50 پر تیشٹ حصہ بناؤن والا کوئی وی سموہ انوچھید 29 اتے 30 دی سرکھیا دے ادھین نہیں آسکدا ہے، بناں اک بہو گنتی بھائی چارا جس دے ورودھ گھٹ-گنتیاں سرکھیا دا دعوہ کر سکدیاں ہن۔ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ کجھ فرقے ہو سکدے ہن جو کسے خاص راج وچ بہو گنتی وچ ہو سکدے ہن، جو یں کہ پنجاب وچ سکھ جاں جموں اتے کشمیر وچ مسلمان جاں ناگالینڈ وچ عیسائی، پر اوہ بھارت دی سمجھی آبادی دے سبندھ وچ گھٹ گنتی وچ ہو سکدے ہن۔

حالانکہ ہندو دھرم بھارت دی بہو گنتی دادھرم ہے پر پھر وی مسلمان اتے سکھ ورگیاں مہتوپورن دھارمک گھٹ گنتیاں ہن، جو اپنی سموہ پچھان نوں سرکھیت رکھن دے یوگ ہن۔ بھارت دیاں دھارمک گھٹ گنتیاں دیاں دو ویشیشٹاواں ویشیش نوٹ دی وارنٹی دندیاں ہن۔ پہلی اوہناں دی اندرونی ونڈ ہے اتے دوجی اوہناں دا ہندواں نال سبندھ ہے۔ بھارت وچ وڈیاں دھارمک گھٹ گنتیاں ہن جو یں کہ مسلمان، سکھ اتے عیسائی آدی۔ ہندو بہو گنتی وچ ہن اتے آبادی دا 82.6% پر تیشٹ بندا ہے۔ ہندو دھرم دادعوہ کرن والے لوک ورن پر نالی دے روایتی چار-گنا ورگیکن دے انوسار مکھ طور 'تے چار سموہاں وچ ونڈے گئے ہن: براہمن (ادھیپک اتے پجاری)، کشتری (سپاہی اتے پر بندھک)، ویشی (وپاری اتے وپاری) اتے شودر (مرد کاے)۔ اوہ گندے دھندے اپناؤندے ہن۔ ہندواں نوں وی وکھو-وکھرے انتاں دے سموہاں وچ ونڈیا گیا ہے، جاتی جاں جاتی جواک لڑیوار کرم وچ دوستھت ہے۔

ساڈے ادھنیں دا مکھ پھوکس عیسائی بھائیچارے اتے خاص طور 'تے پنجاب دے عیسائی، جتھے اوہ گھٹ گنتی وچ ہن، دوارا درپیش سمسیاواں اتے چنوتیاں دی پچھان کرنا ہے۔ عیسائی بھارت وچ کئی سمپر داواں وچ ونڈے ہوئے ہن۔ دھرم-وگیاںک انتراں 'تے آدھارت دو ویاپک ونڈ ہن (1) رومن کیتھولک (2) پروٹیسٹینٹ۔ رومن کیتھولک اتے جاں تاں سدھاری گئی رومن ریتی جاں سیریائی مالابار ریتی دا پالن کردے ہن، لگبھگ 8 ملیان عیسائی ورودھ کردے ہن، بہت سارے جاں تاں اتری بھارت دے یونائیٹڈ چرچ نال سبندھت ہن (1970 توں ڈیٹنگ والے چرچ دے پریسیڈینٹس، میتھوڈسٹ، میٹھوڈسٹ اتے چرچ دے چیلے ہن۔) جاں یونائیٹڈ چرچ آف ساؤتھ انڈیا نوں (a) یونین آف لینگلیکنز، میتھوڈسٹ، پریسیڈینٹس کوئنگڈم یونائیٹڈس اتے ڈچر پھارم، 1947 توں ڈیٹنگ۔ دوویں سنیکٹ چرچ مالابار دے مارتھوما سیرین چرچ (لگبھگ 10 لکھ میمبراں دی گنتی)، اکت خود مختیار ہن۔ آر تھوڈاکس سموہ جو انھیویں صدی وچ سیرین آر تھوڈاکس چرچ توں وکھ ہو گیا سی۔ سیرین چرچ آف مالابار (لگبھگ 10 لکھ میمبراں دی گنتی)، اکت خود مختیاری آر تھوڈاکس سموہ جو انھیویں صدی وچ سیرین آر تھوڈاکس چرچ توں وکھ ہو گیا سی۔ سیرین آر تھوڈاکس چرچ جاں

"تھامس عیسائی" بھائیچارے دی گنتی ڈیڈھ ملیان ہے۔ (گیرالڈ جیمز 1977:23) | ایہناں مکھ سموہاں توں علاوہ، بھارت وچ بہت سارے سنتر میٹسٹ، لوٹھرن، میتھوڈسٹ، انگیلیکن اتے پرنٹیکوٹل چرچ ہن۔ بھارت دے سارے عیسائیاں دی بہو گنتی کیرل، تاملناڈو اتے آندھرا پردیش دے دکھنی راجاں وچ پائی جاندی ہے۔ عیسائی وی بہو گنتی اتے میگھالیہ موجود ہن۔ ایہہ گوآراج (31 پر تیشٹ) وچ وی پائے جاندے ہن۔ منی پوریز راج (26 پر تیشٹ) اتے اندیمان اتے نکوبار دے کیندری شاست پردیشاں وچ (26 پر تیشٹ) زیادہ تر حصے لئی، بھارتی عیسائی بیٹھلے ورگاں اتے جاتاں وچوں آؤندے ہن، بہت سارے قبائلی اتے اچھوت سموہاں (ibid) وچوں ہن۔ عیسائی عام طور 'تے شہری کھیتراں وچ رہندے ہن اتے مشن سکھیا سنسٹھاواں، ہسپتال اتے چھوٹے کاروبار چلاؤن وچ لگے ہوئے ہن۔

دلت عیسائیاں دے مدعیاں نوں بھارت دے باقی دلتاں توں الگ۔ تھلگ نہیں دیکھیا جاسکدا۔ ایہہ مدعے دھارمک پرورتن نال سبندھت ہن اتے سماجک۔ آر تھک گنتیشیتا، پچھان، وبھنتا پدھر یکن، سوے۔ نرنے اتے بھاگی دارییز دی تاکید، دھارمک اتے نکاؤ بھائیچاریاں ول اندولن، راکھوانکرن اتے وکھرے دے نال۔ نال دلت عورتاں، ادھکار ت چرچ اتے اس دے نال سبندھت مدعے ہن۔ کر مچاری۔ لینسی لو بونے ٹھیک کیہا کہ دلت عیسائیاں دیاں سمسایاں صرف سماجک اتے دھارمک ہی نہیں سگوں آر تھک اتے راجنیتک وی ہن۔

بھارت وچ عیسائیاں دیاں سنویدھانک سمسایاں

غیر۔ وکھرے داسدھانت اتے سانجھی ناگرکتا داسنکپ بھارتی سنویدھان دے سارے اپبندھاں وچ درج ہے۔ پہلا اتے سبھ توں پر مکھ سامنتا دا ادھیکار (آر ٹیکل 14) ہے جو سنویدھان دی پرستاون وچ سنشچیت ادھیکاراں دا وستار ہے۔ ساڈے سنویدھان دا آر ٹیکل 14 کہندا ہے، "راج کسے وی ویکتی نوں قانون دے سامنے برابر توں انکار نہیں کریگا اتے بھارت دے کھیتر دے اندر ہریک ویکتی نوں برابر سرکھیا پر دان کریگا۔" سنویدھان دا آر ٹیکل، 12 انوچھید 14 وچ "راج" شبد دی ویاکھیا کردا ہے "بھارت دی سرکار اتے سندھ اتے سرکار اتے ہریک راج دی ودھان سبھا اتے بھارت دے کھیتر جاں

نینترن ادھین ساریاں ستھانک جاں ہور اتھارٹیاں۔ بھارت سرکار دا۔ "ایہہ دوستھاگ سنکاپ نوں درساؤندی ہے جو لوکنتر داگت حال ہے۔ حالانکہ، اس سوال دا کہ کی بھارت وچ بھارتی عیسائی سچ بچ برابری دے اس بنیادی ادھیکار دا آئند ماندے ہن، بد قسمتی نال، جواب 'نہیں' ہے۔ کیونکہ، اصل ارتھان وچ، بھارتی عیسائیاں نوں کجھ بنیادی مولک ادھیکاراں دا پورا آئند نہیں ملدا۔ مولک ادھیکاراں دے سبندھ وچ عیسائیاں نوں درپیش پرکھ سمسایاواں بیٹھاں دتیاں گئیاں ہن۔

ساڈے سنویدھان دے آرٹیکل 15 دوارا دھرم دے آدھار 'تے وکھرا بہت سپیشٹ طور 'تے ورجت ہے جو کہ دھارا (1) وچ کہندا ہے۔ "راج کسے وی ناگرک نال دھرم، نسل، ذات، لنگ، جنم ستھان آدی دے آدھار 'تے وکھرا نہیں کریگا۔" دھرم دے آدھار 'تے وکھرے ورودھ ایہہ مولک ادھیکار کسے وی دھارمک بھلوا دی سماج دے ودھن۔ پھلن لئی سبھ توں مہتو پورن ادھیکاراں وچوں اک ہے جو یں کہ ساڈے دلش وچ ہے۔ پر بد قسمتی نال، اسیں ہن تک دھارا 15 نوں لاگو کرن وچ اسمر تھ ہاں۔ سنویدھان دے آرٹیکل 15 وچ دتے گئے "دھرم دے آدھار 'تے کسے وی ویکتی نال وکھرا نہ کرن" دا ایہہ حکم اے وی پوری طرحاں لاگو نہیں کیتا گیا ہے، بھادیں کہ سنویدھان نوں 50 سال توں ودھ سماں پہلاں لاگو کیتا گیا سی۔ ساڈے سنویدھان دے ہوند وچ آؤن 'تے سنویدھان دے لاگو ہون توں پہلاں جو کجھ وی تھوڑھے۔ تھوڑھے سمیں تک موجود سی، اوہ ختم ہو گیا۔

1950 دے راشٹر پتی حکم دے تیجے پیرے نوں سنسد دوارا 'ہندواں' دے نال 'سکھاں' اتے 'بودھیاں' نوں سنویدھانک لابھ دین لئی سودھیا گیا سی۔ سودھ دے ماپڈنڈاں بارے، رام ولاس پاسوان دوارا 1990 وچ کیتے گئے نقطے نوں نوٹ کرن دی لوڑ ہے۔ پاسوان، جو کہ کلیان اتے کرت دے تنکالی کیندری منتری سن، نے انوسوچت جاتی دے مول دے بودھیاں نوں انوسوچت ذاتیاں دی سوچی وچ شامل کرن دے پرستادے ادیشاں اتے کارناں نوں دسدے ہوئے کہا کہ دھرم پرورتن سماجک اتے آرٹھک ستھتیاں نوں نہیں بدلدا۔ پر سبھ توں ودھ 1950 دے راشٹر پتی حکم دا تیجا پیرا گراف ساڈے سنویدھان دے آرٹیکل 15 اتے 25 دا سدھا ورودھابھاس ہے کیونکہ اس نے ایہہ ورنن کرن لئی

دھرم دی ورتوں کیتی سی کہ انوسوچت جاتی کون ہو ویگی۔ اس نوں پوری طرحاں مٹاؤن دی لوڑ ہے۔ (مئی 72: 2002-

(73)

بھارت وچ روزگار دے موقعے بہت گھٹ ہن اتے راج سبھ توں وڈا روزگار داتا ہے۔ سنویدھان دی دھارا 16 وچ جنگ روزگار دے معاملے وچ غیر-وٹکرے اتے برابری دے سدھانت نوں وی برقرار رکھیا گیا ہے، "کوئی وی ناگرک، دھرم، نسل جاں ذات دے آدھار 'تے، کسے روزگار جاں دفتر دے سبندھ وچ ایوگ جاں اس نال وٹکرا نہیں کیتا جاوے گا۔ راج دے ادھین۔ ساڈے دلش داسنویدھان آرٹیکل 16 وچ جنگ روزگار دے معاملیاں وچ موقعے دی سمانتا پردان کردا ہے۔ پر، دوبارہ، 1950 دے راشٹرپتی دے حکم اتے شکردیال شرمادوار انر شماراؤ دے شاسن دوران عیسائیاں لئی راکھونکر لئی آرڈینینس (ڈربھون 29 مارچ: 1996) جاری کرن توں انکار کرن کارن، اتے اس توں بعد ہونیاں دوسودھاں داحوالہ دتا گیا۔ اپروں، دلت اس موک ادھیکار توں عیسائیاں نوں وانجے رکھیا گیا ہے۔ ایہہ ہندو، سکھ دھرم اتے بدھ دھرم دے گھیرے وچ دلتاں نوں اہلبدھ کردیا گیا ہے۔ ایہہ دھرم دے آدھار 'تے بھید بھاد دے برابر ہے، جس نوں دھارا 15 تحت 'راج' کرن دی مٹائی ہے۔

دلت عیسائیاں نوں انصاف دین توں انکار کرنا وی برابر نیاں، برابر موقعے اتے دھرم دی آزادی بارے بھارتی سنویدھان دے انوچھید 14, 15, 16 اتے 25 دے اکھراتے بھادنا دے ورودھ ہے۔ جیکر کوئی انوسوچت جاتی عیسائی بن جاندی ہے تاں اوہ ساریاں رزرویشن سویدھاواں گواہیتھدا ہے، اتے جیکر اوہ انوسوچت جاتی داسر ٹیفکیٹ پیش کردا ہے تاں اسنوں سارے لایبھ واپس مل جاندے ہن۔ اتھوں تک کہ اکو انوسوچت جاتی دے مایاں دے بچے، اکو چھت پیٹھ رہندے ہن، اکو کھانا سانجھا کر دے ہن جاں دھرم دے آدھار 'تے وٹکرا کیتا جاندے ہے۔ سوہن سنگھ نوں ساریاں رزرویشن سہولتاں ملدیاں ہن۔ جدوں کہ اس دے اپنے بھراموہن مسیح نوں سارے لایبھ توں انکار کردتا گیا ہے کیونکہ "مسیح" اکٹ عیسائی ہندا ہے۔ ایہہ اکٹ ماڑی قسمت ہے، جیکر کوئی عیسائی پرتیک اس دے نال جاں اسدی رہائش 'تے دیکھیا جاندے ہے۔ اوہ سارے سیوالایبھ

گوالیندا ہے۔ ایہہ سنویدھانک ادھیکاراں دی وی انگھنا ہے۔ 57 سال آزاد ہون دے باوجود دلت عیسائی ہر طرحاں دے سلوک دا شکار ہندے رہے۔ آزاد بھارت دا اتہاس دلتاں نال کیتے گئے سلوک نوں لے کے ترس یوگ دی ہے اتے شرم ناک وی۔

منڈل کمیشن دی رپورٹ وچ سپیشل طور 'تے کیا گیا ہے کہ دھرم جاں ذات دی پرواہ کیتے بناں لوکاں دے اصل طور 'تے پچھڑے ورگاں نوں راج سہایتا دتی جانی چاہیدی ہے جو بہت سارے سوچدے ہن کہ گھٹ گنتیاں وچ غریباں نال وکھرے نوں ختم کیتا جاوے گا۔ پر کیا جاندا ہے کہ بہو گنتی بھائیچارے دے 'نرم' کمیونسٹ جاں دھرم نرپکھ جاں دھارمک کٹر پننتھیاں نے ہن عیسائیاں نوں ایہناں سہولتاں توں وانجھے کرن دا اکٹ ہور بہانہ لہہ لیا ہے۔ ایہہ دلیل اگے ودھی ہے کہ غیر-بھارتی آواز والے جاں اینگلو-سیکسن "ناں رکھن والے پچھڑے اجیے لا بھال دادعوہ نہیں کر سکدے۔ (سارٹو، ایسٹیز 1996: 190) اوہ اس طریقے نال عیسائیاں نال وکھرا کرن دے سمرتھ ہو سکدے ہن کیونکہ اوہ اکٹ اگلے "ووٹ بینک" ہن۔ اس طرحاں ساڈے شاسک ساڈے دلش وچ پھٹ، پھٹ اتے متبہید پیدا کر دے ہن۔ (Ibid)

1950 دے راشٹر پتی دے حکم دا اکٹ ہور گمبیر پر بھاوا ایہہ ہے کہ اس نے دلت عیسائیاں دے اکٹ ہور مولک ادھیکار نوں وی پر بھات کیتا ہے، جسدا اولیش اوہناں دی نجی زندگی دے نال-نال آزادی دی رکھیا کرنا ہے۔ بھارت دی آزادی دے پچھلے 67 سالوں وچ، دلش دیاں تن سبھ توں وڈیاں گھٹ گنتیاں۔ مسلماناں، عیسائیاں اتے سکھاں نوں۔ بہو گنتی بھائیچارے دے کٹر پننتھیاں اتے ہور سوار تھی ہتاں دوارا، صرف اوہناں دی دھارمک پچھان دے ادھار 'تے نشانہ بنایا گیا ہے، جس دے نتیجے وچ اوہناں دے بنیادی ادھیکاراں 'تے گمبیر حملہ ہو یا ہے، جس وچ جیون دے ادھیکار وی شامل ہن، بھارتی دھارا 21 سنویدھان سپیشل طور 'تے زردھارت کردا ہے۔ "قانون دوارا استھاپت پر کریا دے بناں کسے وی ویکتی نوں اسدی نجی آزادی دے ادھیکار توں وانجھا نہیں کیتا جاوے گا"۔ دلت عیسائیاں نوں جان-مال دی سرکھیا اتے نجی آزادی نہ ملن دی مثال وکھ-وکھ سرکاراں ہن۔ انوسوچت ذاتیاں نوں ویشیش سرکھیا دین لئی سنسد دوارا پاس کیتے گئے قانون اتے

نیم جو اتیاچاراں دوران انوسوچت جاتی مول دے عیسائیاں 'تے لاگو نہیں ہندے ہن۔ ایہناں ایکٹاں اتے نیاں وچ ناگرک ادھیکاراں دی سرکھیا ایکٹ 1955، ناگرک ادھیکاراں دی سرکھیا نیم، 1977 اتے انوسوچت ذاتیاں اتے انوسوچت جنجائیاں (اتیاچاراں دی روکھام) ایکٹ 1989 شامل ہن۔ ایہہ سارے قانون اتے نیم انوسوچت ذاتیاں (دلتاں) نوں ویشیش سرکھیا پردان کردے ہن اتے وکھ-وکھ طرحاں دے اتیاچاراں اتے ظلماں دے ورودھ ادھیکار، جو ادھناں نوں اگانھ دھوورگاں دیاں اکھوتی اچ ذاتیاں دے لوکاں دوارا اپر اپت کیتے گئے سن۔ پردلت عیسائیاں نوں ایہہ سرکھیا اہلبدھ نہیں کردائی جاندی۔

بھائی دھارا 21 تحت راج ہر منکھ دے جیون اتے آزادی دی راکھی لئی پابند ہے، پر ادھ اس ادھیکار دی راکھی کرن وچ اسفل رہا ہے۔ بہت ساریاں انگھناواں ہن۔ اس طرحاں دیاں انگھناواں ناگرکاں دے جیون دے ادھیکار، سریرک اکھنڈتا اتے صحت لئی خطرہ پیدا کردیاں ہن۔ اتھے راشٹری میڈیا دیاں کجھ سرخیاں ہن۔ "ظلم-مسیہیاں نوں ہن یوجنا بدھ ڈھنگ نال نشانہ بنایا جا رہا ہے۔" ایہہ اس سمیں دے بی. جے. پی. دے حالیہ قدم دا حوالہ دندا ہے۔ دلی سرکار چلاؤ تاں جو دلی دے چرچاں نوں اس آدھار 'تے پوجا ستھاناں وجوں ڈینو نیچھائی کیتا جاسکے کہ اتھے شراب پروسی جاندی سی۔ 22 جولائی 1998 نوں ہندوستان ٹائمز وچ پرکاشت "عیسائی مشنری سکول اتے حملہ، نویں نیم دی کاپی ساڑتی گئی" (جون، ٹی. کے.

(1998: 178)

بھارتی سنویدھان دا آرٹیکل 25 سارے ناگرکاں نوں "ضمیر دی آزادی اتے دھرم دا ابھیاں کرن اتے پرچار کرن دا ادھیکار" پردان کردا ہے۔ عیسائیاں نوں گلبھگ ہمیشہ اس بنیادی ادھیکار نال سمسیاواں دا ساہمنہ کرنا پیندا ہے، خاص طور 'تے اس دے وشواس دے پرچار دے آخری حصے دے نال۔ اڑیسہ، اروناچل پردیش اتے مدھ پردیش ورگے کئی راجاں نے اس ادھیکار نوں سختی نال روکدے ہوئے اپنی ودھان سبھا دوارا ایکٹ پاس کیتے ہن۔ پنجاب ورگے کئی راجاں وچ، سبندھت ادھیکاریاں نے یسوع دے اپدیش دے پرچار لئی دھرم پرورتن جاں دھارمک سمیلناں لئی کسے وی ستھان اتے متی دی

آگیا دین توں انکار کر دتا۔ ایہہ پوری طرحاں نال دھارا 25 دی انگھنا ہے۔ پتاٹی۔ کے۔ جوہن نے ایہہ وی بھاو ناپر گٹ کیتی کہ دھارمک گھٹ گنتیاں دے بنیادی ادھیکاراں دی کئی طریقیاں نال انگھنا ہندی ہے۔ (سمنتا بنرجی 1999:177)

(a) حالانکہ کجھ بھارتی راج سرکاراں نے 'دھرم دی آزادی بل' دے سر لیکھ والے قانون بنائے ہن؛ اوہ اسپیشٹاواں نال بھرے ہوئے سن جیہناں دی ورتوں سرکاری مشینری دوارا دھارمک گھٹ گنتیاں نال وٹکرے لئی کیتی گئی سی۔

(بی) کجھ دھارمک سموہاں اتے دھارمک بھائیچاریاں نوں ادھکار تاننا دین توں انکار کرنا۔

(c) کجھ دھرم سموہاں اتے دھارمک بھائیچاریاں ورو دھ قانونی پکھپات

(d) سرکاری پاٹھ پستکاں وچ صرف اک ترجیحی دھرم دا ورنن کر کے اتے باقیاں نوں نظر انداز کر کے دھارمک سموہاں بارے جنتک جانکاری 'تے پابندی۔ گجرات وچ، راج دی بھاجا سرکار وی ضمیر دی آزادی اتے سنتنر پیشے 'تے کجھ سیمادواں لگاؤن دی کوشش کر رہی ہے۔

بھائی بھارتی سنویدھان دا آرٹیکل 25 کسے وی دھرم نوں منن، ابھیاں کرن اتے پرچار کرن دا ویشال موقع دندا ہے، پر سمیں۔ سمیں 'تے وکھ۔ وکھ مان یوگ عدالتاں دوارا اس دی غلط ویاکھیا کیتی جاندی ہے جس نے کئی سیمادواں لگائیاں ہن۔ جویں کہ شینلیس بنام مدھ پردیش (1977) دے معاملے وچ سپریم کورٹ نے فیصلہ کیتا ہے، پرچار کرن دے ادھیکار دا مطلب دو جیاں نوں زبردستی دھرم پرورتن کرن دا ادھیکار نہیں ہے۔ حالانکہ، اوہ اپنی مرضی اتے آزاد مرضی نال کسے ہور دھرم نوں سویکار کرن جاں اپناؤن دا حق دار ہے۔ (نرملیندو وکاس 2000: 13565)

حال ہی دے سمیں وچ، کجھ ہندو سنگٹھناں نے اس معاملے نوں لے کے رولا پایا ہے، اتے دھارا 25 وچ کجھ سودھاں جوڑن دے حق وچ ہن۔ جویں کہ ایل۔ کے۔ میترا نے سنویدھان سبھا وچ کیہا، "بھارتی دھرم وچ سماج دی بنیاد، ایہہ اپنیاں ساریاں ادھیاتمک قدراں۔ قیمتاں اتے وراثت نوں گوا دیو یوگا، جدوں تک کسے وی دھرم دے ابھیاں اتے پرچار دے ادھیکار

نوں موک ادھیکار وجوں ماننا نہیں دتی جاندی۔" پر راج اس نوں شرطیہ ادھیکار بناؤن لئی کافی دھارک سن۔ اس لئی، جدوں پرچار دوجے بھائیچاریاں دیاں دھارمک بھاونواں نوں پر بھات کردا ہے جاں دھرم پرورتن وچ کسے قسم دی طاقت جاں دھوکھا دھڑی شامل ہندی ہے، تاں ایہہ سنویدھان دے اکھراتے بھاونادے ورودھ جاندے۔ (ibid)

1977 وچ جتنا سرکار دے شاسن دوران دھرم پرورتن دی مناہی لئی کیندری پدھر 'تے پرائیویٹ بل' راہیں اکٹ کو شش کیتی گئی سی، جو بے شک سرے نہیں چڑھ سکیا۔ جولائی 2001 وچ، انت گنگارام گیتے، اکٹ شو سینا ایم۔ پی۔ نے لوک سبھا وچ دھرم پرورتن بل، 2001 اتے پابندی نام داکٹ نجی بل پیش کیتا۔ ورودھی دھر دوارا اس بل داورودھ کیتا گیا اتے سنگھ پرپوار اس لئی لوڑیندا سمرتھن جٹاؤن وچ اسپھل رہا۔ اپروکت توں علاوہ، عیسائی پرچارک اتے چرچ دے ورکاراں نوں اپنے وشواس دا ابھیاں اتے پرچار کرن وچ ورودھ داسا ہمنہ کرنا پیندا رہا۔ اوہناں نوں کئی وار سریرک طور 'تے حملہ کیتا گیا اتے کئی راجاں جو کہ گجرات، مدھ پردیش، وچ کٹر پنہتی سموہاں دوارا پریشان کیتا گیا۔ اڑیسہ، یو۔ پی۔، مہاراشٹر اتے پنجاب۔ دسمبر 1999 وچ، غیر عیسائیاں نے کرسمس والے دن گجرات راج دے ڈانگ ضلع دے آہوا وچ مشنریاں دوارا آداسیاں دے کتھت طور 'تے عیسائی دھرم وچ پرورتن نوں پیش کردے ہوئے اکٹ ریلی دا آؤ جن کیتا۔ پنجاب وچ وکھ۔ وکھ تھاواں 'تے دھارمک سمیلناں نوں بھنگ کیتا گیا۔ اکالی۔ بھاجپاسرکار ویلے سنگھ پرپوار ولوں سی۔ نورینی کمیشن، نویں دلی۔

ساڈے سنویدھان دی دھارا 26 نے ساریاں دھارمک گھٹ گنتیاں نوں ادھیکار دتے ہن۔

○ دھارمک اتے چیریشیل ادیشاں لئی سنسٹھادی ستھاپنا اتے سانجھ۔ سنبھال کرن لئی،

○ دھرم دے معاملیاں وچ اپنے خود دے معاملیاں دا پرہندھن کرنا، کسے وی طریقے نال اوہ قانون دے انوسار اجیہی جائیداد دا پرہندھن اتے رکھ۔ رکھائی کرنا چاہندے ہن۔

گجرات وچ، راج دے سکھیا و بھاگ نے سرکاری سہايتا پر اپت سکولاں نوں اک گجراتی میگزین 'سادھنا' دی گانگی لین لئی اک سرکولر جاری کیتا جو آرکیسٹیس اتے سنگھ پر پور دی وچار دھارا نال جڑیا ہویا ہے۔ ایہہ بھارتی سنویدھان دی دھارا 26 دی سدھی انگھنا ہے۔ دھارا 26 دی انگھنا دوں ہندی ہے، جدوں دھارمک سنسٹھاواں دی سٹھاپنا دی آزادی 'تے روک لگائی جاندی ہے۔ سٹھانک پر شاسن عام طور 'تے گھٹ گنتی دھارمک سموہاں دے پوجا سٹھاناں نوں بناؤن، وڈا کرن جاں مرمت کرن دی اجازت دین توں انکار کردا ہے۔ ایہہ مسیحی بھائیچارے لئی اک وڈی سمسیا بن گیا ہے۔ اک چرچ بناؤن دی آگیا پر اپت کرنا عیسائی بنیکاراں لئی اک بھیانک تجربہ بن گیا ہے۔ حال ہی وچ دلش دے کجھ حصیاں وچ چرچاں دی تباہی نے سنویدھان وچ گارنٹیشد ادھیکاراں لئی خطرے نوں ہور ودھا دتا ہے، کہ عیسائی بھائیچارے نوں، ہور دھارمک بھائیچاریاں دے نال، دھارمک اتے چیریشیل ادیشاں لئی سنسٹھاواں دی سٹھاپنا تے رکھ-رکھائی کرن دا پورا ادھیکار ہے۔

آرٹیکل 29 گھٹ گنتیاں دے سبھیاچارک ادھیکاراں دی سرکھیا دی پیش کش کردا ہے اتے دھارا 30 (1) اوہناں نوں اپنی پسند دیاں سکھیا سنسٹھاواں دی سٹھاپنا تے پر بندھن کرن دا ادھیکار دیندی ہے۔ دھارا 31 (2) کہندی ہے کہ راج "ودیک سنسٹھاواں نوں سہايتا دین ویلے، کسے وی سکھیا سنسٹھا نال اس آدھار 'تے وکرا نہیں کریگا کہ 'ایہہ گھٹ گنتی دے پر بندھن ادھین ہے، بھائیو! اوہ دھرم جاں بھاشا دے ادھار 'تے ہووے۔" پر انوچھید 29 اتے 30 وچ دتے گئے ادھیکاراں دے سبندھ وچ وی، عیسائیاں نوں دلش بھروچ سمسیاواں داسا ہمنہ کرنا جاری ہے۔ پہلی وڈی سمسیا جس داسا ہمنہ عیسائی و دیک اداریاں نوں کرنا پے رہا ہے، اوہ ہے وکھ-وکھ پدھراں 'تے راج دے سکھیا و بھاگ اتے یونیورسٹیاں دا دخل۔ سوال اٹھائے جا رہے ہن کہ کی عیسائی بھائیچارے دے میمبراں نوں و دیار تھی جاں سکھیا تھی وجوں کوئی ویشیش سٹھان دتا جاسکدا ہے۔ سرکار نہ صرف گھٹ گنتی سکولاں، کالجاں، نرسنگ کالجاں اتے ہسپتالاں نال سہايتا دین وچ وکرا کردی ہے، سگوں گھٹ گنتی سنسٹھاواں نوں اپنے امیدوار نیوکت کرن توں روکن لئی کئی نیم اتے پابندیاں وی لاؤندیاں ہن۔ جدوں

سکولوں اتے ہور اداریاں وچ کوئی آسامی آؤندی ہے تاں اوہ راج دی چون نوں سوکار کرن لئی مجبور ہندے ہن اتے کئی موقعیاں اتے عیسائی سکھیا سنسٹھاواں نوں انصاف لین لئی عدالتاں وچ جانا پیندا ہے۔

کچھ کٹر پنہتی سموہ گھٹ گنتیاں لئی وکھرے اتے وکھرے سبھیاچار دے حق وچ نہیں ہن۔ اوہ چاہندے ہن کہ بھارت وچ ساریاں گھٹ۔ گنتیاں نوں اپنے وکھرے سبھیاچار دا سموہ بناؤنا چاہیدا ہے کیونکہ بھارت اکٹ دیش اتے اکٹ سبھیاچار ہے۔ سنکھپ وچ اوہناں نوں اپنے دھرم وچ بھارتی سنسکرتی۔ راشٹری سنسکرتی۔ نوں اپناؤنا چاہیدا ہے۔ اوہناں دے دھرم نوں اپنی وفاداری بھارتی راشٹر واد ول موڑنی چاہیدی ہے۔ مدھوک ولوں دتا گیا بھاء سنویدھان دی دھارا 29 تحت دتے گئے ادھیکاراں دے بالکل الٹ ہے۔

"ناگراں دے کسے وی ورگ، بھارت دے کھیت وچ رہندے ہن، جاں اس دے کسے وی حصے نوں، جسدی اپنی دکھری بھاشا جاں سبھیاچار ہے، نوں اسے طرحاں دی رکھیا کرن دا ادھیکار ہووے گا جو سارے دیکنی ضمیر دی آزادی اتے پیشے کرن دے ادھیکار دے برابر دے حقدار ہن، اپنے دھرم دا ابھياس کرو اتے پرچار کرو۔ اصل وچ مسلمان، عیسائی اتے سکھ ہر اکٹ دا اپنا وکھرا اتے وکھرا سبھیاچار ہے۔ سنویدھان دوارا دتی اپروکت گرنتی گھٹ گنتیاں دے سبھیاچار نوں سنبھال دے ادھیکار نوں نکار دی ہے۔ جیسے واک کئی دہاکیاں توں پرچلت ہن۔ ایہہ شرم دی گل ہے کہ وڈی گنتی وچ دھرم والے سبھ توں وڈے لوکنتر دے نیتا عیسائی ورگی آبادی دی اجیہی معمولی ستھتی دے ورودھ جیسے منگھڑت وچاراں (جو سپیشٹ طور اتے سنویدھانک ادھیکاراں دے ورودھ ہن) دے پرچار دی اجازت دیندے ہن۔ (میٹھیواتے بخشی 1995: 3-4)۔

پنجاب وچ عیسائی: سماجک۔ آرٹھک پروپھائیل اتے حاشیے اتے

پنجاب وچ، اوہ راج دی کل آبادی دا لگبھگ دو پر تیشٹ بندے ہن۔ ماہجا کھیت (راج دی سرحد) وچ دلت عیسائیاں دی آبادی دا پر تیشٹ پنجاب دے سارے ضلعیاں وچوں سبھ توں ودھ ہے۔ اس بھائیچارے دے وڈی گنتی لوک دے۔ کچلے

ورگ توں پرورت ہو کے عیسائی دھرم اپناؤندے ہن۔ اوہ 'نیو کمیونٹی' وچ مکتی اتے آرام دی منگ کرن والے چرچ وچ شامل ہوئے۔ پر چرچ اوہناں دیاں امیدیاں نوں پورا کرن وچ اسپہل رہے۔ ایچ جاتی دے عیسائی پادریاں اتے دلت عیسائیاں وچکار سبھیاچارک دوری ہے (گھنشیام شاہ، 2001، p2، I9p2) دراصل، ایچ جاتی دے عیسائیاں دی دوجے دلت عیسائی پرپواراں توں وکھری پہچان ہے۔ اچی اتے نیویں جاتی دے عیسائیاں وچکار جھگڑا کیرلاراج وچ بہت سارے چرچاں وچ ثبوت ہے۔ (M.N.Srinivas (ed) 1996.p272) پر پنجاب وچ پینڈو عیسائی (99 فیصدی) بے زمین، ہچھڑے اتے غریب ہون دے نال-نال نیویں رتبے اتے ان پڑھتا نوں عیسائی آگوؤ وڈیاں سمسایاواں مندے ہن۔ "اوہ پنجاب وچ سماجک طور 'تے تراش، آر تھک طور 'تے ہچھڑے اتے لوڑوند اتے سیاسی طور 'تے ہکتی ہن بھائی چارا ہن۔" (امینٹل ناہر، 2007، pp153-154)

سکھیا:- سکھیا اکت اتپریرک ہے جو رچنا تمکنا، رویہ، سمر تھا، مل اتے درجہ پر دان کرن وچ مدد کردی ہے۔ ایہہ اکت مہتو پورن ویرئیبیل وی ہے جو کسے ویکتی جاں سموہ دی سماجک-آر تھک ستھتی دا گٹھن کردا ہے۔ سکھیا وی اکت اجیہا سادھن ہے جس نے اوہناں نوں جاتی وکھریاں دوارا تھوپے گئے امتر-ویکیتی گت رشتیاں وچ سریرک دوری نوں توڑن دے یوگ بنایا۔ ایہہ سماجک گنتیشیتا لئی اکت کنجی ہے اتے اکت نواں موقع جیون پر دان کردا ہے۔ اس لئی پنجاب دی ساکھرتا در 69.95 پر تیشیت (مرداں لئی 75.63 پر تیشیت، عورتاں لئی 63.65 پر تیشیت ہے) لئی پنجاب وچ دلت عیسائیاں وچ ساکھرتا اچے وی گھٹ ہے۔

اس بھائیچارے دی زیادہ تر آبادی پنجاب دے پینڈو کھیتراں وچ رہندی ہے۔ ایہہ ادھنین درساؤندا ہے کہ 49.58 پر تیشیت ان پڑھ اتے 17.96 میٹرک 22.5 پر تیشیت میٹرک اتے 10.41 پر تیشیت گریجویٹ ہن۔ سرحدی صوبے پنجاب وچ صرف 10 فیصدی توں گھٹ عیسائی پڑھ لکھے ہن باقی ان پڑھ ہن۔ دلت عیسائیاں و شیش سرحدی کھیتراں وچ ساکھرتا در پنجاب دی انوسوچت جاتی دے مقابلے بہت گھٹ ہے۔

کتا: اس ادھنیں دے سر ویکھن توں پتہ چلدا ہے کہ سمجے پنجاب وچ عیسائیاں دی 72.41 پر تیشٹ کم کاجی آبادی کھیتی باڑی دے کھیترو وچ لگی ہوئی ہے۔ لگبھگ 14.17 پر تیشٹ عیسائی وکھ۔ وکھ پیشیاں وچ کم کردے ہن۔ پنجاب وچ صرف 3.75 فیصدی عیسائیاں کول واہی یوگ زمین ہے اتے 95 فیصدی توں ودھ عیسائی بے زمینے ہن۔ بہو۔ گنتی دلت عیسائی سہانک، پلیدی، پلیدی، سڑکاں اتے عمارتی مزدوری، کارن مزدور رات دی مٹی دی مزدوری، برتھا مزدور اتے غیر۔ ہنرمند کھیتی باڑی مزدور وچوں کم کردے ہن۔ اوہ اپنی روزی روٹی لئی زمیندارین اتے زبھر ہن۔ اتھری دی پر نالی اصل وچ سیمادھ کرت پر نالی ہے جس وچ ویکتی جیون ریکھائی اپنے سپی (زمین مالک) نال بنھیا ہویا ہے۔ اس ورگ دے غریب، ان پڑھ اتے دلت لوک و شیش طور اتے پنجاب دے ماہاجاں سرحدی کھیترو دے اس ورگ نال سبندھت ہن۔

پنجاب راج نے انوسوچت ذاتیاں/ججائیاں نوں بہت سارے لاجھ دتے ہن پر ایہہ لاجھ آر تھک طور اتے کمزور ورگ بھاؤ پنجاب دے دلت عیسائیاں اتے پنجاب وچ اس بھائیچارے دی سمجھی سستھتی لئی نہیں ہن کیونکہ ایہہ بھائیچارہ دو جے ورگاں دے مقابلے تلنا تمک طور اتے سیمانٹ، غریب اتے پچھڑیا ہویا ہے۔

آمدن: دلت عیسائیاں اتے سماج دے ہور ورگاں دی سالانہ آمدن وچ بہت انتر ہے۔ اوہ بے زمینے ہن اتے اوہناں کول آمدن دا کوئی سادھن نہیں ہے۔ زیادہ تر دلت عیسائی اکشل مزدور اتے کھیتی باڑی مزدور ہن۔ ایہہ اک سچائی ہے کہ پنجاب دے پینڈو کھیتراں وچ 90 فیصدی توں ودھ لوک کھیتی باڑی دے کھیترو وچ کم کردے ہن اتے اس لئی بہو گنتی دلت عیسائی گھٹ آمدن ورگ نال سبندھت ہن۔

پنجاب وچ دلت عیسائیاں نے سماج دے دے۔ کچلے لوکاں لئی مشنری دوارا دھرم پرورت کیتا اتے اک عیسائی دھرم اپنایا۔ اصل وچ سماج وچ اوہناں دی سماجک۔ آر تھک حاشیے اتے سماجک نگھار نے اوہناں نوں عیسائی دھرم دا پالن کرن لئی مجبور کیتا۔ پڑھے۔ لکھے، روزگار پر اپت اتے شہری اترا داتاواں وچوں بہت گھٹ عیسائیاں نے دعوہ کیتا کہ عیسائیاں دی سماجک۔ آر تھک سستھتی وچ تبدیلی آئی ہے پر زیادہ تر اترا داتاواں نے ایہہ منن توں انکار کر دتا کہ پنجاب وچ عیسائی دھرم اپناؤں توں

بعد کسے قسم دی تبدیلی نہیں ہوئی۔ اوہناں دی سماج دے ہور دلتاں ورگی سماجک-آرتھک سستھتی ہے۔ اج، دکھ-دکھ سمپر داواں اپنیاں سماجک-آرتھک سمسایاواں نوں حل کرن وچ اسپھل رہیاں ہن۔ اتھوں تک کہ اوہ اپنے رتبے وچ وڈے دوش نہیں لاسکے۔ ہیٹھ دتی سارنی درساؤندی ہے:-

○ اچ سستھتی 19.45 پر تیشٹ	}	
○ پنجاب دے شہری اتے پینڈو		دلت/عیسائی دوویں درمیانی سستھتی 30.14 پر تیشٹ
○ گھٹ سستھتی 50.41 پر تیشٹ		

عیسائیاں نوں سرکاری سرپرستی نہیں ملدی جو ہور انوسوچت ذاتیاں اتے پچھڑیاں شرنیاں نوں دتی جاندی ہے۔ عیسائی دھرم اپناؤن توں بعد اوہ سرکاری نوکریاں وچ راکھن کرن دا حق گواچکے ہن۔ اوہ دلت ورگاں وچ خاص کر کے پنجاب دے سرحدی کھیتر وچ سماج دے سبھ توں ہیٹھلے پینڈو کھیتر وچ کھڑے ہن۔ اس کھیتر وچ، اوہ سماجک طور 'تے وکھرے رہے اتے تھاتھی نامک وکھرے رہائشی علاقیاں وچ رہن لئی مجبور سن۔ پنجاب دے پینڈو کھیتر وچ ماڑے حالات کارن اوہناں نوں وی 'وشے' دی بجائے صرف 'وستوا' سمجھیا جاندے۔ 1947 توں بعد، پنجاب وچ عیسائی بھائی چارہ تان راجنیتک اتے سماجک طور 'تے پراپت ہويا ہے اتے اوہناں دا وکاس رکیا ہويا ہے۔ اوہناں نوں راجنیتک پارٹیاں اتے پرنسپل ڈھانچے دوارا وی انڈٹھ کیتا جاندے۔ اوہ اس توں پیڑت ہن جس نوں 'ڈھانچاگت ہنس' کیہا جاندے۔ اوہ جٹ سکھ پردھان سماج وچ کتے وی کھڑے نہیں ہن؛ اوہناں نوں دھرم دے آدھار 'تے انگولیا کیتا گیا ہے اتے اوہناں نوں "پرتیک ہنس" کیہا جاندے۔ حالانکہ اوہناں دا عیسائی دھرم وچ پرورتن 'اپوتر جاتی' پر نالی دے ورودھ اکٹ ورودھ سی پر دھرم تبدیلی نے اوہناں دے داغ نوں صاف نہیں کیتا۔

پنجاب راج دے وکھ- وکھ حصیاں وچ دلتاں دے نال- نال دلت عیسائیاں دا وی امیر آدمی/ زمینداریں/ دوارا شوشن کیتا جاندا ہے۔ اوہناں نوں زمینداریں/ گھٹ اجرت اتے جاں اوہناں دی مرضی دے ورودھ بناں مزدوری دے کم کرواؤن لئی لگایا جاندا ہے۔ اوہ اپنے آپ نوں گونیاں تنخواہاں ورودھ آواز اٹھاؤن لئی جتھیند نہیں کر سکے۔ اصل وچ دلت عیسائیاں سمیت دلتاں دی آر تھک (تھریڈم) سماجک اسمرتھتاواں اتے راجنیتک پر بھاودی پٹھ اتے ہے۔

پنجاب راج دے کھیتی پردھان سماج وچ کسے وی بھائیچارک جاتی جاں سموہ دارتہ، ستھتیاں، وکار اتے کھتی زمین دے قبضے توں طے ہندی ہے اتے زمیناں دے مالک دلتاں نوں نیویں پدھر اتے رکھ کے اپنی آر تھک کھیتی اتے سماجک امتنا نوں قائم رکھ دے ہن۔ پینڈو وکاس وچ آر تھک پدھر۔ اس لئی عیسائیاں لئی چنتا ہے کہ اوہ بے زمینے ہن اتے اوہناں دیاں پچھلیاں جاتاں نال اچے وی بدتر ستھتیاں ہن اتے اوہناں نوں 'اچھوت' منیا جاندا ہے۔ اچ وی اوہناں دی سماجک- آر تھک ستھتی نیویں ہون کر کے اچ ذاتیاں ولوں ذلیل کیتا جاندا ہے۔ اوہناں دی اپنی دکھری پچھان، پر میراواں اتے سبھیاچارک قدراں۔ قیمتاں نہیں ہن۔ اصل وچ بہو گنتی سکھ جاں ہندو عام طور اتے طاقتور ہن، پنجابی سماج وچ کمزور ورگاں اتے اپنیاں سبھیاچارک قدراں۔ قیمتاں تھوپن دی کوشش کر رہے ہن۔ اس لئی اوہ پنجاب راج وچ کلکت پچھان دا شکار وی ہن۔ (ایکسپریس، 2007، پیپی-240-241)

حاشیے اتے عیسائیاں دی راجنیتی

پنجاب راج وچ دلت عیسائیاں دے سماج دے دلتاں ورگے ہی حالات ہن۔ اوہ 'ہانی کارک پرانی' ہن جیہناں نوں زمینداراں، پولیس، کٹر پنچتی اتے سماج دے طاقتور ویکتیاں دوارا نشانہ بنایا گیا ہے اتے پریشان کیتا گیا ہے اتے راج دلت عیسائیاں نوں سزا دین اتے سرکھیا پردان کرن وچ اسپھل رہا ہے۔ نمٹکت ایکٹ اتے نیم بھارتی سماج وچ کیول SC/ST لئی بنائے گئے ہن۔

○ سرکھیا سول رائٹ ایکٹ، 1955

○ سرکھیا سول رول، 1977

SC/ST ○ اتیاچار روک تھام ایکٹ 1989

ایہہ ایسی/ایسی دلتاں نوں وکھ-وکھ طرحاں دے اتیاچاراں ورو دھ و شیش سرکھیا پردان کرن والے ہن پر ایسی مول دے دلت عیسائیاں اتے لاگو نہیں ہندے۔ کٹر پنہتی اتے فرقوٹولے اس بھائیچارے نال دوری بنا کے رکھن اتے دھرم دے آدھار اتے وکرا کرن لئی گندی راجنیتی کھیڈ رہے ہن۔

1950 دے پریزیڈنٹشیل آرڈر دے تیجے پیرا گراف وچ وی دھرم دے آدھار اتے دلت عیسائی بھاؤ دلت عیسائی نال راجنیتی کیتی گئی ہے۔ اس حکم نوں ہندواں دے نال دلت سکھاں (1956) اتے بودھی (1990) نوں سنویدھانک لابھ دین لئی سنسد دوارا سودھیا گیا سی، پر دلت عیسائیاں نوں لابھ دین توں انکار کردتا گیا سی۔ ایہہ حکم دلت ورو دھ سی اتے اس نے دلتاں نوں دھرم دے آدھار اتے وٹھیا ہویا سی۔ اصل وچ سنسد دے بھڑکے ہوئے ممبراں نے دلت عیسائیاں نال ایہہ راجنیتی کھیڈی اتے اس لابھ دا ورو دھ کیتا۔ پنجاب وچ کانگریس ہووے جاں اکالی پارٹی دوویں ہی اس بھائیچارے نال سیاست کھیڈ رہے ہن۔

1952 توں لیجسلیٹو کونسل دی دوستھا سی جس وچ سماج دے ہر ورگ نوں نمائندگی دین دا پر بندھ سی جس وچ بھائیچارے داہت ہووے۔ ایہہ سہولت 1952 توں 1967 تک عیسائی بھائیچارے نے وی مانی سی۔ جدوں اکالی پارٹی ستا وچ آئی تاں اوہناں نے کانگریس ودھانکاں دی مدد نال ودھان سبھانوں ختم کرن دا متا پاس کیتا۔ اس توں بعد پنجاب راج وچ آک وی عیسائی نامزد جاں چنیا نہیں گیا۔

پنجاب دی کانگریس سرکار (2007) نے سودھ راہیں بالسیکی اتے مذہبی سکھاں لئی راکھوانکرن کوٹا ودھا دتا، پر دلت عیسائیاں نوں ایہہ لاجھ دین توں انکار کر دتا، جسدا کانگریس پارٹی نے چوناں سمیں وعدہ کیتا سی۔ پنجاب اسمبلی نے وی کیندر سرکار نوں رائے سکھاں لئی راکھوانکرن دی سفارش کیتی اتے سندھ نے رائے سکھاں نوں پنجاب وچ انوسوچت جاتی سوچی وچ شامل کرن دامتاپایا، پر دلت عیسائیاں نوں انکار کر دتا۔ ایہہ اوہناں دے بھائیچارے نال دھرم دے آدھار اتے پوری طرحاں وکھرا کر دے ہن۔

پنجاب وچ دلت عیسائی بھارت وچ اک سیاسی طور 'تے حاشیے 'تے اتے کھتی ہین بھائی چارا ہے۔ 543 میمبراں والی موجودہ لوک سبھا وچ بہت گھٹ عیسائی ہن۔ سارے عیسائی دکھن دے ہن۔ اتری بھارت دا اک وی مسیحی نہیں۔ اتھوں تک کہ پنجاب دی موجودہ ودھان سبھا وچ وی 30 دے قریب انوسوچت جاتی ہن، اک مسلمان۔ 1952 توں لے کے ہن تک اک وی عیسائی پنجاب دی ودھان سبھا دا ممبر نہیں چنیا گیا۔ اصل وچ سماج دے آر تھک پچھڑپین اتے پیٹھلے سماجک پچھوڑ اتے سکھ سماج دے دب دے نے اوہناں نوں راجنیتک کھیتر وچ خاص کر کے پنجاب راج وچ بہت گھٹ جاں کوئی گنجائش نہیں دتی ہے۔

سٹہ:

سبھیچارک و بھنتا پر تہی بھارت دی وچنبدھتا نوں فرقو ہنسا دے لپیٹسوڈاں دوارا بہت بنیادی طور 'تے چنوتی دتی گئی ہے، جتھے اک بھائیچارے دے میمبراں نوں دوجے بھائیچارے دوارا یوجنا بدھ ڈھنگ نال نشانہ بنایا جاندا ہے۔ بھائی سالان دوران فرقو ہنسا دیاں گھنٹاواں گھنٹیاں ہن، پر ایہہ گھٹ گنتی بھائیچاریاں دی کمزوری دی ستھائی یاد دواؤندیاں ہن۔ فرقو ہنسا نہ صرف موجودہ بندھناں نوں وگاڑدی ہے سگوں بھائیچاریاں وچ اوشواس دی بھادنا وی پیدا کردی ہے۔ بہو گنتی بھائی چارا و بھنتا دی رہائش نوں گھٹ گنتی دے 'تشنیکرن' وچوں دیکھدا ہے اتے گھٹ گنتی کمزور اتے وکھو۔ وکھری رھندی ہے، راجنیتک دے جنگ اتے راجنیتک جیون وچ مہتو پورن یوگدان پاؤن وچ اسمر تھ رھندی ہے۔ اتھے جس نقطے 'تے زور دتا جانا چاہیدا

ہے اویہ ایہہ ہے کہ سبھیاچارک وبھنتا نوں اتشاہت کرن والیاں نیتیاں فرقو ہسا نوں روکن لئی اپنے آپ وچ کافی نہیں ہن۔ اکیاننا شچت طور 'تے نفرت اتے دشمنی دیاں بھاونواں نوں پیدا کرن لئی اچھاؤ زمین پر دان کردی ہے۔ پر جنگ اکھاڑے وچ وبھنتا دی موجودگی دھارمک گھٹ گنتیاں دے یوجنا بدھ شوشن دے ورودھ کافی رکاوٹ نہیں ہے۔ اس لئی وکھ-وکھ بھائیچاریاں دی شانتی سہ-ہوند لئی ناگرکاں دے طور 'تے ویکتیاں دے بنیادی ادھیکاراں دی زوردار سرکھیا اتے اکٹ سنستھاگت اتے آدرش ڈھانچے دی لوڑ ہندی ہے جو جیون دے وبھن طریقیاں نوں سوکار کردا ہے اتے اوہناں دی قدر کردا ہے۔

بہو-پارٹی راجاں دی گنتی وچ تیزی نال وادھے اتے جمہوری نیاں اتے ماہڈاں دے پھیلن نال، گھٹ گنتیاں دی سنسد اتے سرکار وچ شامل ہون اتے نمائندگی کرن دی یوگتا ودھدی متنتا نوں لے گئی ہے۔ بہو گنتی سنوید نشیلتا اتے گھٹ-گنتیاں نوں شامل کرن دے سمیل دوارا گھٹ گنتی دے ادھیکاراں دی سرکھیا نوں سبھ توں ودھیا ڈھنگ نال پراپت کیتا جاندا ہے اتے سپیشٹ کیتا جاندا ہے۔ گھٹ-گنتی دیاں آوازاں سنیاں جاندیاں ہن، اتے گھٹ-گنتی دے ادھیکاراں دا ودھیرے ستکار کیتا جاندا ہے جدوں گھٹ گنتی سموہاں دے پر تیندھ راجنیتک کھیتر، جنگ جیون اتے فیصلے لین دے سبندھت کھیتراں وچ حصہ لین دی پوری پہنچ دا آئند لیندے ہن۔ ایہہ مہتوپورن ہے کہ عیسائی گھٹ گنتی پر تیندھال نوں صرف ٹوکن وجوں نہیں، سگوں فیصلے لین دی پرکریا وچ پورے کھڈاریاں وجوں شامل کیتا جاندا ہے۔ گھٹ-گنتی/بہو گنتی ستھتی (دھرم دے آدھار 'تے) دے لینس دوارا کھنڈت سماجاں وچ پر سپر بھواتے دوہار نوں صرف دھرم دی بجائے ویکھنا ودھیرے لایحدانک ہو سکدا ہے۔

نیتی دے سندر بھ وچ، نتیجیاں توں ایہہ سنکیت ملدا ہے کہ سرکاراں نوں بھائیچاریاں وچ وشواس نوں ودھاؤن لئی نیتیاں بناؤنیاں چاہیدیاں ہن، خاص طور 'تے گھٹ گنتیاں نوں جوڑن 'تے دھیان کیندرت کرنا۔ اکٹ سنبھو طریقہ ایہہ ہو سکدا ہے کہ گھٹ گنتیاں دے ڈرنوں یقینی بنا کے اوہناں دے ادھیکاراں دی قانونی پر نالی دوارا سرکھیا کیتی جاوے اتے ایہہ ادھیکار

بہو گنتی دی طاقت اتے ہکٹی دوارا خراب نہ ہون۔ اس توں علاوہ، گھٹ گنتی دے سماجک-آرتھک وکاس وچ مہتو پورن سرکاری نویش، گھٹ-گنتی-اکا کرتا والے کھیتر وچ بنیادی ڈھانچے دے سدھاراں سمیت، گھٹ گنتیاں نوں ہکٹی پردان کر سکدا ہے، جو لمبے سمیں وچ ودھیرے گھٹ گنتی دے الیکٹرن اتے اکٹ ہور اک سر بھارتی سماج وچ انواد کر سکدا ہے۔ راج دوارا وبھنتا دی رسمی ماننا لازمی ہے؛ ایہہ جنتک کھیتر وچ اکٹ بھائیچارے نوں درپیش نقصاناں نوں گھٹ کر سکدا ہے اتے اس دے لئی نویں موقعے پیدا کر سکدا ہے۔ پر سبھیاچارک سمروپیکرن دیاں راج نیتیاں سماج وچ نقصان اتے وکھرے دا اک سٹھان ہن۔ اکثر گھٹ گنتی بھائیچاریاں نوں دکھ ہندا ہے کیونکہ اوہناں نوں کلنٹ کیتا جاندا ہے اتے راشٹر دے سبھیاچارک اتہاس وچ نکارا تمک طور 'تے پیش کیتا جاندا ہے۔ اس لئی، سبھیاچارک وبھنتا نوں اتشابت کرن دیاں نیتیاں نوں گھٹ-گنتی بھائیچاریاں دے یوگدان دی سکارا تمک ماننا دے نال ہون دی لوڑ ہے۔ بہو-سبھیاچارواد ادوں ہی ودھ-پھل سکدا ہے جدوں انتر-سبھیاچارواد دی بھاوننا موجود ہووے۔ نکارا تمک روڑھیاں نوں دور کرن لئی بھائیچاریاں وچکار ودھیرے ایکسپوجر اتے آپسی تاملیل نوں اتشابت کرن دی لوڑ ہے۔

پنجاب راج وچ دلت عیسائی سوخم گھٹ گنتی وچ ہن، اوہ صدیاں توں سماجک-آرتھک طور 'تے ظلم، سبھیاچارک طور 'تے ادھین اتے سیاسی طور 'تے حاشیے 'تے رہے ہن۔ ایہہ اکٹ تھہ ہے کہ دلتاں دے پچھڑپین نے نشپت طور 'تے اوہناں دیاں راجنیتک اچھاواں نوں بدل دتا ہے اتے اکثر اوہناں نوں سرگرم راجنیتک جیون وچ داخل ہون دے موقعیاں توں انکار کیتا ہے۔ نہ تاں کیندر اتے نہ ہی راج سرکار نے حاشیے 'تے پئے اتے انگو لے سماج بھاد دلت عیسائیاں ول کوئی خاص دھیان نہیں دتا۔ ساریاں سیاسی پارٹیاں اس بھائیچارے نال سیاست کھیڈ رہیاں ہن۔ سماجک نیاں لئی عیسائیاں نوں سکھت اتے جاگروک کرن دی لوڑ ہے۔ عیسائی آگواں نوں ذمہ واری بھاونی چاہیدی ہے اتے عیسائی بھائیچارے نوں اکٹ منج اتے جتھیند کرن لئی سہر دیتن کرنے چاہیدے ہن۔ دو جے پاسے سرکار نوں سیمانت بھائیچارے ول و شیش دھیان دینا چاہیدا ہے۔ سماج دا ایہہ نیتک فرض وی ہے کہ اوہ اپنے آپ نوں جتھیند کرن اتے اپنے حقان لئی سماجک اندولن شروع کرن۔

حوالے

بھارت دی جنگلنا، 1951-2001، نویں دلی: بھارت سرکار۔

اینسائیکلو پیڈیا برٹینیکا (1986)، بھاگ 8، شکاگو: ولیم مینٹن۔

انٹرنیشنل اینسائیکلو پیڈیا آف سوشل سائنسز، (1968) بھاگ 10، ڈیوڈ ایل. سلس (ایڈی.)، دفری پریس، یو. ایس. اے۔

پنجاب ضلع گزٹیر (سارے ضلع)، پرنٹنگ اتے سٹیشنری دے کنٹرولر، مال و بھاگ پنجاب، چنڈی گڑھ دوارا پرکاشت کیتے گئے ہن۔

پنجاب ودھان سبھا، کون کون ہے (1952-2010)، ودھان سبھا سکتریت، چنڈی گڑھ۔

بھارت دی 2001 دی مردم شماری دے انوسار دھرم انوسار ڈیٹا، پچھڑیاں شریںیاں کمیشن، بھارت سرکار، بھاگ 1، بھاگ 1 دی رپورٹ 'تے اپلبدھ ہے۔ اتے 11، نویں دلی: 1980

وبھنتا سوچکانک 'تے ماہر سموہ دی رپورٹ، گھٹ گنتی معاملیاں دامنترالا۔ بھارت سرکار،

<http://www.minorityaffairs.go> 'تے اپلبدھ ہے۔

سنویدھان اسمبلی بجٹ (2010) (وکلیک رپورٹ)، بھاگ اتوں XII، لوک سبھا سکتریت، منیجر، بھارت سرکار، پریس نویں دلی دوارا مڑ چھاپیا گیا۔

سینٹ تھامس کرسمس اینسائیکلو پیڈیا آف انڈیا (1982) I جارج مینارکی (ایڈی.)، دول. 1، ترچر۔ I، سینٹ تھامس کرسمس اینسائیکلو پیڈیا آف انڈیا پبلیکیشن دوارا پرکاشت۔

ڈارڈن، جے. (1989) "کالے اتے ہور نسلی گھٹ گنتیاں: اسمانناوچ رنگ دامہتو"، شہری بھوگول، دول. 10.

دیال، جون (اکتوبر 2000) "ویڈلاک ڈیڈلاک"، انڈیا کرنٹ: اوٹس فار واسلیس، دول. XII، انک 19، نویں دلی۔

گھساہیس، گرونگ اتے مکمل کولمیر (2005) حاشیہ: دھارناواں اتے اوہناں دیاں سیماواں، زیورکھ یونیورسٹی، زیورکھ۔
گھنشیام شاہ (ایڈ) (2001) دلت پچھان اتے راجنیتی، سیج پراکاشن، نویں دلی۔

جوہن، ٹی. کے. (1999) "گھٹ گنتی ادھیکار: مسیحی انوبھواتے چٹاواں"۔ سمینٹا بینرجی (ایڈی.)، سمینٹا سپیس: ساؤتھ ایشیا ویچ گھٹ گنتی ادھیکار، ساؤتھ ایشیا فورم فار ہیومن رائٹس، للٹ پوریز (نیپال) دوارا پراکاشت ویچ دیکھو۔

لارسن، جے. ای. (2002) "ساجک نیٹی داستھانیکرن اتے سبھیاچاریکرن: ستھانک بھائیچاریاں ویچ حاشیہ دے لوکاں دا سنچال"۔ سمکالی شہری نیٹی، ڈینش بلڈنگ اینڈاربن ریسرچ اتے یورپین اربن ریسرچ ایسوسی ایشن ویچ کانفرنس کھیتر۔
ادھارت پبلکد میاں ویچ پیپر پیش کیتا گیا۔ کوپنہیگن 17-19 مئی 2001

ایم. عین. شریواس (1966) سوشل چینج ماڈرن انڈیا، اوریینٹ لوگسینس، نویں دلی۔

میس، جیمس، ایچ. (1999) گھٹ گنتی لوکنتروچ، منوہر پبلیشرز، نویں دلی۔

میتھیو، پی. ڈی. اتے بخشی، پی. ایم. (1995)، "طلاق داعیسائی قانون"، بھارتی ساجک سنستھا، نویں دلی۔

ناہر، امینٹل (2007) بھارت ویچ گھٹ گنتی دی راجنیتی: پنجاب دی راجنیتی ویچ مسیہیاں دی بھومکاتے پر بھاو، ارن پبلیشرز، چنڈی گڑھ۔

زلمیندو، وکاس رکشت (2000) "دھرم دے پرچار دا ادھیکار: سنویدھانک دوستھاواں"، آر تھک اتے راجنیتک ویلی،
دول. XXXV، نن. 40، نویں دلی۔

نظامی، ظفر احمد (1999) "بھارت ویچ گھٹ گنتیاں دی دردشا"، ورلڈ پھوکس، دول. 20، نمبر 4، نویں دلی۔

پانڈے، بی. بی. (2007)، سی. راج کمار اتے کے. چوکلنگم ویچ، "حاشیہ والے ورگاں دی اپرادھکتا جاں لپے۔ پرولیتاریت اپرادھ"، (ایڈیز) منکھی ادھیکار، نیاں اتے سنویدھانک شکنتیکرن، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی۔

روبنسن، رووینا (2007)، "بھارتی مسلمان: حاشیہ دے وکھو۔ وکھرے ماپ"، آر تھک اتے راجنیتک سپتاک بھاگ۔

42، نن. 10

سارٹو، ایسٹیز (1996) راشنرواد، دھرم نزکھتا اتے سمپر دا کتا، دکھنی ایشیا پراکاشن، دلی۔

تھر منگلم جے. (1996), "بھارت وچ عیسائیاں وچ ذات "M.N. شریواس (ایڈ) نے اپنا ویہویں صدی دا اوتار، بینگلور
بکس انڈیا، نویں دلی دوارا وائیکنگ۔

ہندو، 19 جنوری، 2001، نویں دلی۔

ڈاکٹر: کلدیپ سنگھ دیپ

کلدیپ سنگھ دیپ پنجابی بھاشا دے پرسدھ نائٹک کار، ناٹ نرڈیشک اتے آلوچک ہن۔ اوہناں نے ہن تک پنجابی نائٹک اتے رنگینج دی جھولی وچ چھ ناٹ پستکاں پائیاں ہن اتے کھوج اتے آلوچنا دے کھیترو وچ 'وشواپیرا'، 'بھارت دی سنگیت ناٹکی پر مپرا'، 'نائٹک تے رنگینج: آدھارتے پاسار'، 'پنجابی ناٹکی پاٹھاں دا پاٹھگت ادھنیں'، 'گلپی ودھا لگھو کتھا: سدھانت تے وہار' آدی اوہناں دیاں چرچت پستکاں ہن۔ اس توں علاوہ اوہناں دیاں ہن تک چار کتاباں بال لیکھن دیاں، تن پستکاں وارتک دیاں، بھارتی ساہت اکادمی دوارا دتا اک انوواد پر اجیکٹ، اٹھ سمپادت پستکاں ہن۔ سوتوں اپر کھوج پیپر ہن اتے دو سو دے قریب لکھتاں اخباراں۔ میگزیناں وچ پرکاشت ہو چکیاں ہن۔ ادھیاپک دے طور تے سٹیٹ ایوارڈ پراپت کر چکے ڈاکٹر۔ دیپ دیاں دو ناٹ پستکاں لئی بھاشا و بھاگ پنجاب ولوں آئی. سی. مندر ایوارڈ اتے اک پستک لئی ہریانہ پنجابی ساہت اکادمی ولوں سربوتم پستک ایوارڈ مل چکیا ہے۔ اوہناں نے کورونائے کسان سنگھرش دے دوران بہت سارا ادبی کارج کیتا ہے۔ کورونائے دے دن وچ اوہناں 60 دن وچ 60 آرٹیکل عام پاٹھکاں لئی اتے 100 دن وچ سو آرٹیکل بچیاں لئی لکھیا۔ کسان سنگھرش دوران اوہناں نے جتھے 200 دے قریب پنجابی کویاں نوں زوم راہیں لوکاں دے روبرو کیتا، اتھے کسان سنگھرش دی ٹائملائین دے مطابق اس دے سمجھے اتہاس نوں سمیٹدیاں 150 دے قریب آرٹیکل لکھے۔ اج کل ڈاکٹر۔ کلدیپ سنگھ دیپ پنجاب ساہت اکادمی دی کارجکاری کمیٹی دے ممبر وجوں کارج شیل ہن۔

ہاشیا گت لوکاں دی ہوئی: و بھنّ پاسار

کلدیپ سنگھ دیپ (ڈاکٹر.)

1974 وچ فلم آئی سی: روٹی۔ اس فلم وچ راجیش کھنہ دے اپر فلمایا، تے لکشمیکانت-پیاریکانت لال دی دھن وچ کسٹور کمار دا گایا ایہہ گیت بہت ہٹ ہو یا سی:

اجی اندر کیا ہے

اجی باہر کیا ہے

یہ سبھ سبھ کچھ پہچانتی ہے

یہ جو پبلک ہے سب جانتی ہے

ہیرے موتی تم نے چھپائے، کچھ ہم لوگ نہ بولے

اب آٹا چاول بھی چھپاتو، بھوکھوں نے مونہہ کھولے

ارے بھیکھ نہ مانگے، اور قرض نہ مانگے

یہ آپنا حق مانگتی ہے

یہ جو پبلک ہے سب جانتی ہے

پر دوستو اس روٹی تک پہنچنا اے وی بہت سارے لوکاں لئی دور دی کوڈی بنیا ہو یا ہے۔ اجھے وی روٹی گیند وانگ ہو اوچ اچھی پھر دی ہے تے لکھاں لوک اس روٹی نوں پھڑھن لئی مر رہے ہن تاں کس دے یاد ہے اوہ 48 سال پہلاں گایا روٹی دا گیت؟ پھیر کوں منّ لیئے کہ 'یہ جو پبلک ہے سب جانتی ہے۔'

گیتاں دی، فلماں دی تے قصے۔ کہانیاں دی گلّ ہو رہے۔ زندگی دی رام کہانی اس توں کتے ودھ گنجھل داریز ہے۔ اک مہا بھارت اج توں 32 سال پہلاں ٹیوی تے چلی سی تے ہن وی چل رہی ہے۔ دوجی مہا بھارت روٹی دی ہے جو صدیاں پہلاں چلی سی، پر اج وی چل رہی ہے۔

کورونا مہانماری دور وچ جدوں 24 مارچ 2020 نوں 21 دن دالاکڈاؤن دا اعلان ہو یا سی تاں کہا گیا سی کہ مہا بھارت دا یدھ 18 دن چلیا سی اتے اسیں 21 دنوں وچ ایہہ یدھ سماپت کر دیاں گے پر ستھتی ایہہ بن گئی کہ 58 دن تاں مکمل طور تے لوکاں نوں گھراں وچ قید رہنا پیا اتے لگبھگ اک سال کورونا پابندیاں لگیاں رہیاں۔ کل ساڈھے چار کروڑ

کیس آئے اتے سوانج لکھ دے قریب موتاں ہونیاں۔ پھیر وی ڈھنڈھو راٹیا گیا کہ دلش آتمنز بھرتا 'ول' ودھ رہا ہے۔ پر یہ جو پبلک ہے... یہ 'سب جانتی ہے' نہیں سب 'جانتی ہے'؟

ہور کچھ 'ول' چلدے ہاں۔ 18 مئی، 1974 نوں یاد ہے کی واپریا سی؟ اس دن 'پہلی وار بدھ' مسکرائے سی۔ بھاؤ اج توں ٹھیک 48 سال پہلاں جد قسور کمار روٹی دا گیت گارہا سی، تاں اج دے دن ہی دلش وچ پہلا پرمانوں پر یکھن ہو یا سی تے اعلان ہو یا سی کہ دلش آتمنز بھر ہو گیا ہے۔ پھر اج توں 22 سال پہلاں جد دو جا پرمانو پر یکھن ہو یا سی تاں 'بدھ اک وار مسکرائے' سی تے دلش دے پردھانمنتری نے حب کے اعلان کیتا سی کہ دلش ہور آتمنز بھر ہو گیا ہے۔ جد پچھلے سال بالاکوٹ سٹرائیک ہو یا سی تاں پھر چھپنجانچ داسینہ پھل گیا سی تے بدھ داتاں پتہ نہی کہ مسکرائے سی جاں نہیں پر کئی ہور بہت مسکرائے سی۔ کرونا بمب راہیں لاگو کیتے لاکڈاؤن دے اک سال بعد پر لیس کانفرنساں کر کر کے سرکار اک وار پھر تنگھ۔ تنگھ کے کہہ رہی ہے کہ دلش ہن آتمنز بھرتا والے پاسے ودھنا شروع ہو یا ہے۔

ہن سوال ایہہ کرنا بندا ہے کہ 48 سال پہلاں جد پہلا بمب پھوڑیا سی تاں دلش نے آتمنز بھر ہون دا جسٹاپہلا نعرہ لایا سی.. کی اوہ جھوٹھ سی جاں اج 48 سال بعد جد دلش وچ تھاں تھاں 'بھکھ بمب' چل رہے ہن تاں پھیر اوہی راگ لایا جا رہا ہے کہ دلش آتمنز بھر ہون 'ول' ودھ رہا ہے۔ کی ایہہ جھوٹھ ہے؟ تراسدی ایہہ نہیں کہ ایہہ دھوکھا ہو رہا ہے.. تراسدی ایہہ ہے کہ ایہہ سبھ کجھ ساڈے یاد نہیں.. تے اج توں 48 سال بعد جے کدے پھیر ایہہ نعرہ لگیا تاں ساڈے وچوں اس نوں یاد رکھن والے بہتے اس دنیاں توں کوچ کر گئے ہون گے پر زندگی دی مہا مسبھارت شاید ادوں وی چل رہی ہو وگی۔

ہن لگدے ہتھ چارلس ڈارون نوں یاد کر لئیے۔

چارلس ڈارون داسدھانت ہے: Survival of the fittest. بھاؤ جو سبھ توں فٹ ہے اوہی جنڈار ہندا ہے۔ کی اس دا مطلب ایہہ ہے کہ جو فٹ جاں سمر تھ نہیں اوہ سبھ مر جائے؟ کی اج کھ جسرٹے بھکھ نال مر رہے ہن، جاں ایکسیڈینٹاں وچ مر رہے ہن، جاں کورونا سمیت ہور بہت ساریاں بیماریاں نال مر رہے ہن، اوہناں سبھ نوں نچھٹ کہہ کے مرن لئی چھڈ دتا جانا چاہیدا ہے؟

ایہہ دوویں گلاں سانوں دیکھن نوں اک دو جے دے وودھی لگدیاں ہن اتے پر اصل دے وچ ایہہ اک دو جے دیاں پورک ہن۔ آؤ اس نوں سمجھئیے... ایہہ دنیا اک پنڈ ہے۔ اس پنڈ وچ تہاڈا گھروں ہے تے میرا گھروں ہے۔ سارے گھراک دو جے نال مقابلے وچ ہن۔ جسٹا سبھ توں فٹ جاں سمر تھ ہوئے گا، اوہ اگے ودھ جائے گا۔ پر سوال ایہہ ہے کہ کی دو جا مر جائے گا جاں اس نوں مرن لئی چھڈ دتا جانا چاہیدا ہے؟

تہاڈے پر یوار وچ 5 جی ہن دو برابر کمار ہے ہن۔ اک بچے نوں اچھی نوکری مل گئی ہے، دو جے نوں نہیں ملی ہے۔ نشچت ہی پہلا فٹ ہے تے ترقی کریگا۔ دو جے دا کی بنیگا؟

اس سوال دے جواب وچ ہی ایہہ دوویں سدھانت سمجھ آؤنگے۔ چارلس ڈارون کہند اسی کہ قدرت اس نوں سویکار کردی ہے جسٹے فٹ ہندے ہن۔ جے فٹ ہے تاں کیڑی وی جیوندی رہ سکدی ہے۔ جے نہیں فٹ تاں ڈائنوسور وی نہیں رہے۔ ایہہ ہے: Survival of the fittest. فٹ سٹ ی آف د ول ی سروائی

پر جد منکھ نے ایہہ سماج بنایا سی تاں اچیت۔ سچیت روپ وچ اس دھارنا دا توڑ لبھن لئی ہی بنایا سی۔ کلپنا کرو جنگل وچ شیر ہے، چیتا ہے، بگھیاڑ ہے، ہاتھی ہے۔ ایہہ سارے جانور بندے توں تکرے ہن اتے اس نوں مار کے کھا جاندے ہن تاں ایہناں ساریاں وچوں کون فٹ رہ کے بچ جائے گا تے کون نیچھٹ رہ کے مر جائے گا؟ نشیت ہی باقی بچ جائے گا تے بندہ مر جائے گا۔

تے سچ مچ ہی بندہ مر جاند اے اوہ اپنی دماغی سوجھ نال اس دا توڑ نہ لبھدا۔ اس دا توڑ کی سی؟ اک تے اک گیاراں بندے ہوئے اپنی طاقت نوں ودھالینا تے بہت ساریاں اجیاں چیزاں لیزاد کر لینیاں جس نال اوہ گھٹ طاقت ہون دے باوجود وی انسان جندارہ سکے۔ اس لوڑ وچوں ہی منکھ نے اکٹھے رہ کے جیونا شروع کر دتا اتے اوہ سریرک طور تے گھٹ طاقت والا (نیچھٹ) ہو کے وی فٹ بن گیا تے اے تک سروائیو کر رہا ہے۔

پر ادوں توں ہی اک چیز اس دے نال نال چل رہی ہے۔ منکھ توں باہر لیاں طاقتاں دے مقابلے تاں اوہ فٹ ہو گیا تے لگتا رہا کہ کوئی باہری چنوتی آؤندی ہے تاں ایہہ اس دا کوئی نہ توڑ لبھ کے فٹ رہن لئی جو جھدا ہے تے گھٹ جاں ودھ سفل وی ہو جاند اے۔ پر اس نے اپنے سماج دے اندر وی ایہی دھارنا لاگو کر دتی۔ جنگلی جیون دے دور وچ ہی اوہ کمزور اں نوں غلام بنا کے اپنی طاقت بنا لیندا ہے۔ اس طرحاں اوہ باہر توں سورکھیت ہو جاند اے پر جس دی طاقت نال فٹ ہو یا ہندا ہے، اس نوں مرن لئی چھڈ دندا ہے۔ غلاماں دے دور توں لے کے ہن دے پونجی دے دور تک اک ورگ ہمیشہ حاشیے تے رہندا آیا ہے۔

سوچو! تہاڑے پریوار وچ جس نوں روزگار نہیں مل سکيا جاں چھوٹا مل سکيا ہے کی اسیں اس نوں مرن لئی چھڈ دیندے رہے ہاں؟ سانجھے پریواراں تک تاں انجھ نہیں ہندا سی، پر ہن کافی حد تک انجھ ہو رہا ہے۔ سانجھا پریوار نہ تاں اجیے جیاں نوں نیچھٹ ہون دا احساس کراؤندا سی تے نہ ہی اس نوں مرن لئی چھڈا سی بلکہ باقی پریوار دی بدولت اوہ وی اسے طرحاں دیا سکھ سہولتاں مان لیندا سی۔ پر ہن جے تن بھرا ہن تاں ’فٹ‘ نال دی نال الگ ہو جاندے ہن اتے نیچھٹ اکلا کیڑیاں مکوڑیاں ورگی زندگی جین تے مجبور ہو جاند اے تے ہولی ہولی وقت توں پہلاں اس دنیا توں کوچ کر جاند اے۔

دنیا دے وچ جنے وی فلاسفر ہوئے ہن، اوہناں نے منکھی سماج دے اس حاشیے تے رہ چکے منکھ نوں جین دے برابر حق دین دی وکالت کیتی ہے۔ کیونکہ اس نوں موقع نہ ملنا صرف اس دی نالا لقی نہیں سسٹم دی نالا لقی ہے تے سسٹم نوں اس دی ذمہ واری لینی چاہیدی ہے۔ جے سسٹم اوہناں دی ذمہ واری نہیں لیندا تے اوہناں نوں انجھ ہی مرن لئی چھڈ دتا جاند اے تاں ایہہ ساڈے ’منکھ‘ ہون نوں نہیں بلکہ ’جنگلی‘ ہون نوں ہی تصدیق کردا ہے۔

1000 جنے ریس وچ ہن۔ جتن والے پہلے 10 بندیاں نوں روزگار ملیگا تے اوہناں دا ڈھڈ بھریگا۔ ہن کیہا جا سکدا ہے کہ ٹھیک ہے جو سبھ توں فٹ ہوئے گا، اس نوں اس دا ڈھڈ بھر جائے گا' پر جسڑ سماج 10 بندیاں نوں جتا کے 990 نوں ہر اندا ہے کہ اوہ تندرست سماج ہے؟

افسوس ایہہ ہے کہ سانوں جتن والے دس دکھائی دیندے ہن، ہارن والے 990 دکھائی نہیں دیندے۔ اتھے ہی ہاشیاگت لوکاں دی ہوند (Survival of the marginalized بقای پسماندہ لوگوں ک) دی دھارنا دا مطلب سمجھ آؤندا ہے۔ جے اسیں منکھ ہاں تاں سانوں ایہناں نوں سو بنے لئی جیون دے گھٹو۔ گھٹ وسیلے پیدا کرنے چاہیدے ہن۔ تسی جیتو دس نوں دو جیاں نال ودھ کجھ وی دے دیو پر ہارن والیاں نوں وی گھٹ توں گھٹ اینا ک تاں دیو کہ اوہ سنمانجنک زندگی جی سکن۔ بابا فرید کہندا ہے:

فریدہ بار پرانی میسناسائی مجھے ن دیہہ۔۔۔ جے تو ایوے رکھسی جیو سریر ہولید

کسے اگتھ اڈنا موت برابر ہندا ہے پر اس موت دے ذمہ وار صرف اوہ نہیں ہندے جو ہتھ اڈدے ہن، اوہ ہندے ہن جو ہتھ اڈن تے مجبور کردے ہن۔ اسیں سماج بنایا، اس نوں چلاؤن لئی نیم بنائے، نیماں تے پہرہ دین لئی پنچاستاں توں لے کے دلش دے سبھ توں وڈے عہدے تک بھاری بھر کم ووستھا قائم کیتی۔ پر سٹہ کی نکلیا؟ لکھاں سالاں دے اتہاس وچ لوک مڈھلیاں لوڑاں پکھوں مرن لئی مجبور ہن۔ 8 عرب آبادی وچوں 1 عرب سلماں دے روپ وچ ترک کنڈاں وچ رہ رہی ہے۔ ساڈے دلش دی 30% آبادی نت اسے ہونی نوں ہنڈھار ہی ہے تے جیسے آنکڑے ہن کہ دلش وچ 14 کروڑ لوکاں دی نوکری کور ونا دے دور وچ ہی چلی گئی۔

ہن اتھے سوال ایہہ پیدا ہندا ہے:

کی کہ ایہہ ساڈی سیما ہے؟

کی کہ ایہہ ساڈی نالا لیتی ہے؟

جاں ایہہ ساڈی سازش ہے؟

لگبھگ 1 لکھ سالاں دے اتہاس وچ وی جے اسیں اپنی آبادی دے وڈے حصے نوں جیون دیاں مڈھلیاں سہولتاں نہیں دے سکے تاں ایہہ ساڈی سیما بالکل نہیں، بلکہ اس نوں نالا لیتی وی نہیں، سازش کیہا جاسکدا ہے۔ سازش اس روپ وچ ہے کہ مسئلہ رسورسز داتاں ہے ہی نہیں؟ اوہ تاں بافر ہن۔ مزدور ہی بھکھا مر رہا ہے، اناز تاں گوداماں وچ سڑ رہا ہے۔ جد مزدور دے کھاتے وچ اک مہینے دا جن۔ دھن دے روپ وچ 500 روپے جارہا ہے تاں اسے وقت کسے ہو ر دے ورچنل اکاؤنٹ وچ اک دن دا پنچ کروڑ جاں پنچ سو کروڑ جاں پنچ ہزار کروڑ وی جارہا ہووے گا۔ انکڑے دسدے ہن کہ دنیا دی 82 کروڑ آبادی بھکھمری داسکار ہے۔ بھاؤ ہر دس ویکتیاں وچوں اک ویکتی بھکھا سوند ہے۔ دنیاں دے 20% بچے کپوشن داسکار ہن۔ ہر دس سیکنڈ بعد بھکھ نال اک بچے دی موت ہو جاندی ہے تے لگبھگ 90 لکھ لوک ہر سال بھکھ نال جاں اس توں ہون والیاں بیماریاں نال مر جاندے ہن۔ یانی کہ اک مہینے دی سڈھے ست لکھ اتے اک دن دی 25 ہزار آبادی بھکھ بمب

نال مر رہی ہے۔ مطلب جنیاں موتاں کرونا مہانماری نال ہو نیا ہن، بھکھ نال ہو رہیاں موتاں اس توں پندر آگناں زیادہ ہن۔ 48 سال پہلاں ہی آتم نر بھر ہوئے ساڈے دلش وچ اج وی ویہہ کروڑ لوک رات نوں بھکھے سوندے ہن، 30% بچے خوراک دی گھاٹ کرن گھاٹے والے جمدے ہن۔ روز 3 ہزار بچہ کپوشن داشکار ہو کے جان گوا بیٹھدا ہے۔ دو بچے پاسے دلش دے 1% لوکاں کول ہی 400 لکھ کروڑ روپیہ ہے۔ جے سرکار ایہناں تے 2% ٹیکس وی لگا دیوے تاں جی راحہ سرکار ہن دین دا ڈھونگ کر رہی ہے، اس توں تن گنا پیسہ ودھ آسکدا ہے۔ پر سرکار اوہناں تے ٹیکس نہیں لگاؤندی، بلکہ بساں داکرایہ، بجلی دابل، رسوئی داسلنڈر، تے ڈیزل داریٹ ودھاؤندی ہے۔ اوہناں نوں تاں سبسڈیاں توں لے کے ٹیکس ریپیٹ تک کچھ دیندی ہے۔ مطلب جو فٹ ہن، اوہناں نوں ہو ر فٹ کر رہی ہے جو مار جینلا یزڈ ہن اوہناں نوں ہو ر نہچٹ کر رہی ہے۔

سوسادھناں دی نابرابر وڈ کارن پیسے دی ٹکڑی وچ اک پاسے 3 کڑ لوک ہن تے دو بچے پاسے باقی ساری ہلی۔ چھلی ہے۔ ایہہ ہے ساڈا آتم نر بھرتا داماڈل جس وچ نہ قدرت ہے، نہ باقی نسلاں ہن تے نہ مار جینل سوسائٹی ہے۔ بس جے ہن تاں کچھ کڑ پر تیشٹ اوہ عابدی ہے جو اپنے سادھناں دی بدولت ہر دور وچ اپنے آپ نوں فٹ رکھدی ہے۔ کوئی شاعر فٹ لوکاں دی بدولت اجڑے مار جینل لوکاں دی پیڑ نوں ایہناں شبدان وچ بیان کردا ہے:

میر اک پل بی مجھے نہ مل سکا

مینے دن رات گزارے تیرے

یہ میرے پیاس بتا سکتی ہے

کیوں سمندر ہوئے کھارے تیرے

تو نے لکھا میرے چہرے پے دھو آں

مینے آئینے سنوارے تیرے

اور میرا دل وہیں مچھلس کا چراغ

چاند تیرا ہے ستارے تیرے

ہاشیاگت ورگ دے انیک پاسار ہن۔ کتے اسیں دھرماں دے آدھارتے لوکاں نوں حاشیے تے دھک دتا، کدے ذات/ورن دے آدھارتے... کدے لنگ دے آدھارتے اتے کدے آر تھک نابرابری دے آدھارتے.. کدے نسل دے آدھارتے... کدے بھاشا جاں کھیتراں کسے ہو ر آدھارتے... آدھار کوئی وی ہووے حاشیے تے دھکے گئے لوکاں دی ہونی بہت بھیانک اتے بدترین ہندی ہے۔

دھرتی تے بنے نرک کنڈ

ہاشیاگت ورگاں وچواک ات ہاشیاگت ورگ اوہ ہے جو منکھ دے بنائے نرک کنڈاں (Slums) وچ وسدا ہے۔

یاد کرو وجد جد 'سلمڈاگ' ملینیر 'فلم' دے بال نانک 'جمال' نوں ایہہ سوال کیتا جاندا ہے کہ تن شیراں والی مورتی دے بیٹھاں کی لکھیا ہندا ہے؟ تاں جمال دی بولتی بند ہو جاندی ہے۔ 'کون بنیگا کروڑ پتی' 'داسنچالک سنکیت دندا ہو یا کہندا ہے کہ ایہہ بھارت دی سبھ توں ودھ جانی جان والی سچائی ہے۔ اس وقت پتہ ہے سکریں تے آپشن کسڑے ہندے ہن:

1. سچائی دی جت ہندی ہے۔
2. جھوٹ دی جت ہندی ہے۔
3. فیشن دی جت ہندی ہے۔
4. پیسے دی جت ہندی ہے۔

سچ جانو جے ایہہ سوال کسے نوں وی پچھ لیا جاوے تاں فیصلہ کرنا ایسا سوکھا نہیں ہووے گا۔ اہنا 'جمالاں' لئی کدے سچن ہیر و ہندا ہے تے کدے ایسا تبھہ.. کدے کدے ایہناں نوں زندگی کر کیٹ دے میچ ورگی لگدی ہے پر جدوی کدھرے ایہہ اصلیت وچ اپنے سپنیاں دی سچ تے زندگی دا میچ کھیڈ دے ہوئے 'چونکے' جھکے 'مارن دی کوشش کر دے ہن تاں بال باؤنڈری توں پار جاندی جاندی کدھرے ہوا وچ ہی اغوا ہو جاندی ہے.. تے جد ایہہ ایسا تبھہ دے 'کون بنے کروڑ پتی' دے شو دا سپنیلیندے ہن.. تاں سپنیاں دی ہوٹ سیٹ تے بیٹھے سارے راؤنڈ کلیئر کر کے جد آخری راؤنڈ وچ کروڑ پتی بنن توں اک قدم پچھانہ رہ جاندے ہن تاں کوئی گینگسٹر ساری کھیڈ خراب کر کے نیند 'چوں ایہناں نوں جگالیندا ہے تے لتاں۔ باہاں توڑ کے، جاں اکھ کڈھکے مہاننگراں دے کسے چونک وچ بھیکھ منگن لئی چھڈ آؤندا ہے۔ ایہناں لئی ممبئی ورگی مایہ نگری دے ارتھ کسے ہزار کروڑی حسینا دے ادھ-ادھوڑے کپڑے پہنے جسم دے رنگ ورگے نہیں بلکہ گندگی دے ڈھیراں توں روٹیاں لبھدے چیتھڑے ہوئے کپڑیاں چوں جھاکدے کرنگ ہوئے جسمیں ورگے ہندے ہن۔

دوستو! کدے دیوالی وانگ جگمگاؤندے شہراں دے پھائیو سٹار ہوٹلاں دیاں چمکدیاں عمارتاں توں نظر ہٹا کے، مالاں تے ملٹیلیکساں دے کول دی چمچاؤندیاں سکس لین سڑکاں توں گزر دے ہوئے، وڈے وڈے ہوڑنگاں تے سائینس بورڈاں ولوں اکھاں میٹ کے اگے جاؤ گے تاں ہر وڈے شہر وچ اک تھاں تے تہانوں لکھاں جھونپڑیاں دا جنگل نظر آئیگا جس وچ گندگی دے ڈھیر، کربل کربل کر دے منکھی سائے، اک اک کمرے وچ وسدے دس دس مرد عورتاں تے بال، تھکے ٹٹے جسمیں نوں ڈھونہدے 35 سالہ بڈھے، ایہناں نکیاں گھراں دے کھر چکے سپنیاں ورگیاں بدرنگ تھاواں وچ چل رہے نکلے کم دھندھے... بدبو، ہمس، گندگی، بھیڑ.. تہاڈا ساہ گھٹدا نظر آئیگا.. تے نکتے تے کپڑا لپیٹ کے وی چار قدم اگے نہیں جاسکو گے.. واپس پرت آؤ گے.. تے اس نرک کنڈ وچ کدے واپس جان دی ہمت وی نہیں جٹاؤ گے جس وچ لگبھگ ساڈے ملک دے 7 کروڑ لوک ساڈے بنائے نرک کواساں وچ رہ رہے ہن۔

پنڈاں وچ وسدے بھارت وچ جد پڈاں دے مقابلے شہر آباد ہوئے تاں روزگاراں دے چکر وچ پنڈاں دے 'وہڑیاں والے پاسے' وچ وسدے لکھاں کروڑاں لوک 'شودر جون' توں ملتی لئی شہراں ول کھسک گئے۔ دیواں ورگے مہاننگراں دیاں جیہجہاں نے بندھوآں زندگی بھوگدے ایہناں مزدوراں نوں لپک تاں لیا پر سامبھن دی بجائی رول دتا۔ غلیظ تھاواں تے کھڈیاں ورگے کمریاں وچ بجلی۔ پانی دیاں ادھوئیاں سہولتاں نال نرک کنڈ ورگی ہونی ہنڈھانوںندیاں ایہناں لوکاں نوں اج تک ایہہ سمجھ نہیں آئی کدھر گئی ایہناں دے حصے دی زندگی.. کس نے اغوا کر لئے ایہناں دے سپنے؟

اجیہ ہی اک نرک کنڈ دی گل کردے ہاں۔

ناں ہے دھراوی.. شہر ہے مایہ نگری 'آچی ممبئی'.. سٹیٹ ہے.. بال ٹھاکرے اتے شر دپوار دے پریوار دی بادشاہت والی تے سچن تیندو لکرتے ایہتا بھ دے سپنیاں والی مراٹھا سلطنت مہاراشٹر۔ ممبئی دی کل آبادی ہے: اک کروڑ 84 لکھ۔ اس مایہ نگری دے چمکدے خول وچ تقریباً 520 ایکڑ وچ پھیلی سلیم ہے: دھاراوی۔ 1884 وچ انگریزاں دوارا وسائی اس غلیظ بستی وچ 12*12 سکیمز پھٹ دے ٹین دیاں چادراں والے اک۔ اک کمرے والے 60-70 ہزار گھراں 10 لکھ دے قریب آبادی وسدی ہے۔ اس بستی وچ گھر دے اندر ٹوائٹ نہیں ہے۔ ایہہ سارے لوک پبلک ٹوائٹل ورتدے ہن تے 1440 لوکاں دے حصے اک پبلک ٹوائٹل آؤندا ہے۔ اس بستی وچ 15000 کارخانے ہن، جواک اک کمرے وچ بنے ہوئے ہن، اتھے کچرے نوں ریسائیکل کرن، چمڑہ ادیوگ، مٹی دے برتن بناؤن اتے بھٹھیاں آدی داکار وبار کیتا جاندا ہے۔ 1896 وچ پٹی پلگ نے اس بستی وچ وسدے ادھے لوکاں دی بلی لے لئی سی تے ہن وی کجھ اک کیس کروندا دے سامھنے آؤن تے لگبھگ 3500 بندے کوارنٹین وچ بھیجے گئے ہن۔

اس دنیا وچ نرک کنڈ ورگی ایہہ کوئی اک بستی نہیں ہے۔ یو عین اودے سروے مطابق دنیا دے اک عرب لوک ایہناں نرک کنڈاں وچ وسدے ہن۔ جویں جویں پنڈاں داشہراں ول پرواس ودھ رہا ہے، 2030 تک دنیاں دا ہر چوتھا بندہ جوئندے جی ایہناں نرک کنڈاں دا واسی ہووے گا۔ دنیاں دے 4 وڈے نرک کنڈاں دا ویرا اس پرکار ہے:

ک پیٹاؤن (دکھنی افریقہ) وچ Khayelitsha ناں دی بستی: آبادی 4 لکھ، نیروبی (کینیا) دی Kibera ناں دی بستی: آبادی 7 لکھ، ممبئی (بھارت) وچ دھراوی ناں دی بستی: آبادی اٹھ توں 10 لکھ، میکسیکو دی Neza ناں دی بستی: آبادی بارہاں لکھ۔

وشو دے 15 شہر تاں اج یے ہن جہڑے مہانمریاں تے بھوکھمریاں کارن پورے دے پورے نرک کنڈ بنے ہوئے ہن۔ ایہناں وچ دکھنی سوڈان 96%، مدھ افریقی گنراج 93%، سڈان 92%، چاڈ 88%، ساؤڈوم اتے پرنسپ 82%، گنی۔ بساؤ 82%، موزامبیک 80%، موریتانیا 80%، میڈاگاسکر 77%، سیرالیون 76%، ڈی. آر. 75%، ہٹی 74%، اتھوپیا 74%، صومالیہ 74%، نائیجر 70% شامل ہن۔

بھارت داڈیٹا دیکھیے تاں لگبھگ سوا کروڑ گھراں دی ست کروڑ آبادی ایہناں نرک کنڈاں دی وسنیک ہے۔ بھارت دی شہری آبادی وچوں ہر چھیواں بندہ ایہناں تھاواں تے وسدا ہے۔ دلی وچ 15% گھر، کلکتہ تے بنگلور وچ 30% گھر ایہناں غلیظ علاقیاں دے اندر آؤندے ہن۔ ایہناں سارے سلماں وچوں 64% علاقے وچ کوئی سیوریئر نہیں ہے اتے اک تہائی آبادی کول نجی ٹوائلٹ نہیں ہے۔

کمندے نے نرک سرگ اسے دھرتی تے ہندے نے.. پر بندہ پھر وی اس نوں مرن تک اڈیکدا ہے تے مرن توں بعد سورگواسی ہون دی امید وچ اتھوں تر جاند اے.. سرگ، نرک ہون بھائی کتے ناں ہون.. پراسیس اپنے کُ سیانے ہاں کہ اپنے ولوں تاں ہریک نوں سورگواسی ہون دارتبہ دے ہی دیندے ہاں.. حرج وی کی ہے.. جسڑی گل تے ہنگ لگے نہ پھٹکڑی تے رنگ وی اگھرے پورا.. اس نوں کر لین وچ کی حرج ہے.. نالے اگلے نے کسڑا دھرتی تے آ کے کورٹ کیس کرنا ہے کہ میں تاں سرگاں دی ٹکٹ لین لئی پتہ نہیں کتھے کتھے گیا.. کنے پاڑ ویلے.. پر پلے پھیر نرک پے گیا.. خیر اوہ سورگ نرک تاں پتہ نہیں کسے سپریم طاقت نے بنائے ہون گے جاں نہیں.. پر جدوں بندہ خود 'شیطان' بن بندہ ہے تاں اوہ دھرتی تے ہی نرک کنڈ سرج دندا ہے۔ بندے دی ہوس نے کی کجھ نہیں کیتا دھرتی تے.. سوچو بھلاں جد جدوں بندہ آدمی مانوسی.. کسے کول کی سی؟

جاں ہن پشو۔ پنچھیاں کول کی ہے؟ کسڑے دھولر ہن، کسڑیاں جگیراں ہن، کسڑے کارخانے ہن، کسڑیاں مرشدیز ہن، کسڑے جہاز ہن، کسڑے سویمنگ پول، تے اے سی ہن؟ پر کوئی بھکھا مر دا ہے؟ کسے دے گھر وچ کوئی ڈاکہ وجدا ہے؟ کوئی مہا مبھارت، کوئی رامائن، کوئی پہلا دو جاتیا وشویدھ جاں کوئی کارگل جاں کوئی نسلگھات اتے دنگے فساد واپر دے ہن؟ بلکل نہیں؟ پھر بندیاں 'بچ ایہہ لڑائی کدوں شروع ہوئی؟ جد پہلی وار ملکیت شروع ہوئی.. جد پہلی وار بندے نے باقی جانوراں توں علیحدہ ہو کے سوچیا کہ جے آہ وڈے سارے شکار تے میرا قبضہ ہو جائے، میں کئی دن تک بچا کے رکھ لوں.. تے پھر نظارہ آ جائے.. بس پھیر کی سی کسے ٹکڑے بندے نے شکار ماریا، تے کمزور نوں ڈرا کے اوہدی را کھی بٹھا دتا.. آپ رچ کے کھاندا رہا تے کمزور نوں برکی سٹدار ہا..

اوہ دن سو آہ دن.. شکار توں لے کے پشو آں دے پالن تک، زمیناں توں لے کے فیکٹریاں تک.. تاکتر ہو ر طاقتور ہو یا تے کمزور دونوں ہو ر کمزور..

مالکاں، جگیرداراں تے سرمایداراں دا ڈھڈ کدے سرمائے نال نہیں بھریا جس دے سٹے وجوں غلام، مظاہرے تے مزدور دا ڈھڈ کدے روٹی نال نہیں بھریا۔ سٹہ کی نکلیا؟ دھرتی تے تھاں تھاں نرک کنڈ سر جے گئے۔ کنا غلیظ ناں ہے: سلم۔ مطلب گندیاں بستیاں.. اوہ گند جو پایا شیطاناں نے ہے، پر ہنڈھا غریب لوک رہے ہن.. واہ! انسانیت دے ناں تے کنا وڈا مذاق ہے.. پھر وی اسیں کمندے ہاں کہ بندہ برہمنڈ دی سبھ توں سیانی نسل ہے۔ کی سچ جی ہی ہے؟؟؟

پنجاب دی وارتا

ہن گل پنجاب دی کردے ہاں۔ پنجاب گروآں دی اوہ دھرتی ہے، جتھے دس گورو صاحباناں نے برابری تے آدھارت سماج سرجن لئی اتھاہ۔ متن کیتے، پر پھیر وی گروآں دے اس پنجاب وچ اچے وی بہت طرحاں دے ہاشیاگت ورگ ہن۔

اس سنوادیوں ذرا گہر نال سنو:

نام: گورو کا سکھ

کام: گورو گرنتھ صاحب دا پاٹھ کرنا تے کیرتن کرنا

ستھان: پنجاب دا اک پنڈ

گھٹنا: گوانڈھ وچ وسے کسے ڈیرے دی، جتھے اکثر گورو گرنتھ صاحب دے پاٹھ دیاں لڑیاں چلدیاں ہن۔۔

درش: پاٹھاں دی لڑی چل رہی ہے۔۔ اک امرتدھاری سنگھ پرولیش کردا ہے۔

دروازے توں: ہاں جی؟ کون؟

سنگھ: جی میں گورو گرنتھ صاحب دا پاٹھی ہاں۔۔ پاٹھ کرنا چاہندا ہاں۔

دروازے توں: اوہ ساہمنے جسٹے بھائی صاحب رجسٹر لئی بیٹھے ہن، اوہناں نوں مل لو

سنگھ جی

جاندا ہے ((

ٹیبل توں: (نوٹ کر داہویا) ہاں جی۔۔ کون

سنگھ: گورو کا خالصہ

ٹیبل توں: پنڈ

سنگھ: (پنڈ دا نام دسدا ہے)

ٹیبل توں: ذات؟

سنگھ: انسان

ٹیبل توں: میں ذات کچھی ہے جی

سنگھ: خالصہ دی اکو ذات ہندی ہے جی خالصہ مطلب انسان

ٹیبل توں: پر ساڈے مہانپر شاں دا حکم ہے، کہ ہر اک توں ذات کچھی جاوے جی

سنگھ: کبیر پننتی... جلاہا

ٹیبل توں: معاف کرنا جی، مہانپر شاں دا حکم ہے کہ اس ذات دا کوئی بندہ اتھے پاٹھ نہیں کر سکدا

سنگھ: پرایہہ سکھی دے خلاف ہے

ٹیبل توں: میں کچھ نہیں کر سکدا، جی سانوں تاں مہانپر شاں دا حکم ہے جی

(سنگھ واپس چلا جاتا ہے)

پچھلے دور وچ فون تے کسے توں ایہہ برتانت سن کے روٹھے کھڑے ہو گئے۔ ہر بندہ منکھی برابری، منکھی جیون جاج اتے نیچاں اندر بیچ ذات دی بانہہ پھڑھن، بھائی لالوآں دے حق وچ کھڑھن تے ملک بھاگوآں دا وردھ کرن اتے سربت دے بھلے دے مہانماڈل دے سنگھ دی بنیاد تے سکھ فلسفے دا قائل ہے، پر جیکر اوہناں گروآں دے ناں تے اپنا کار- و پار چلاؤن والے لوک ہی اجیہی امانوی گل کرنگے تاں ساڈے سارے فلسفے تے ہی پرشن چنہ لگ جاوے گا۔

کچھ کُ ناستک بندیاں نوں چھڈ کے ہر بندے دا جنم کسے دھرم نوں منن والے کسے پر یوار وچ ہندا ہے۔ پروویک شیل منکھ اپنی سوچھی نال طے کر دا ہے کہ اس نے کس وچاردھار دے لڑ لگنا ہے۔ جدوی دنیاں وچ کوئی وچاردھارا جاں چنن پید ہندا ہے، اوہ زیر و توں شروع ہندا ہے پر اپنیاں دھارناواں تے لوککھی پہنچ کارن اوہ پہلاں توں چل رہیاں ہور سنستھاواں دے سمانتر اپناک پروچن لوکاں نوں دندا ہے تے لوکاں اس دے نال جڑنا شروع کر دیندی ہے۔ اس طرحاں ہر دور دیاں منکھی قدراں قیمتاں دی راکھی کرن دے عہد نال ہوند وچ آئے تے اوہناں دے سنستھاپکاں تے پیروکاراں نے سماج نوں سوہنا بناؤن ہت اپنیاں سیواواں دتیاں تے وڈیاں قربانیاں دتیاں۔ پر وقت آؤن نال جد کوئی وچاردھارا اپنیاں بنیادی دھارناواں نوں گھٹ جاں ودھ درکنار کر کے صرف تے صرف باہر لے چنا تمک تے سنستھاگت کار جاں تک سمیت ہندی ہے تاں اس دے اندروں ہی سچ روپ وچ کچھ آوازاں اٹھدیاں ہن تے بہتی وار ایہہ آوازاں سمانتر پر وچن بن جاندیاں ہن تے اس دے اندر رہ کے جاں اس توں باہر رہ کے کارج شیل ہو جاندیاں ہن۔ عیسائی دھرم وچ کیتھولک دے خلاف چلی پروٹیسٹینٹ لہر اسے بدلاء دا سوچک ہے۔ اسلام دھرم وچ صوفی مت دا ہوند وچ آؤنا اسے بدلاء دی کڑی وچ سمجھیا جانا چاہیدا ہے۔ ہندو دھرم وچوں بدھ مت، جین مت دا ہوند وچ آؤنا تے بعد وچ سکھ مت دا ہوند وچ آؤنا وی اسے رجھان دا چنہ ہے۔

سکھ مت باقی دھرم نالوں ودھ نواں ہے تے ودھ وگیانک ہے۔ دنیاں دے پرسدھ وگیانی کوپر نکس توں کچھ سال پہلاں ہی گرو نانک دیو جی جی نے دھرتی، برہمنڈ تے آکاش- پتال بارے ٹھوس وگیانک دھارناواں پیش کیتیاں۔ بھاویں ایہہ اوہناں دی دانشنکتناسی، جس دی پسٹی بعد وچ دنیاں دے وکھ وکھ وگیانیاں نے اپنے پریوگاں راہیں کیتی۔ پر اج ستھیتی ایہہ ہے کہ اسیں وقت دے مطابق اوہناں وگیانک رچیاں تے رجھاناں توں الٹ مڑ براہمنوادی روایتاں تے کرمکانڈاں ول ودھ رہے ہاں۔ جیکر اج گورو نانک دیو جی دوارا دتے سکھ درشن توں ساڈھے پنج سو سالوں بعد اتے اس پر مپرا دے شکھرتے براجمان گورو گوہند سنگھ دوارا سربے خالصہ پنہتہ دے 323 سالوں بعد کسے گر سکھ کول گورو گرنتھ صاحب دا پاٹھ کرن دا ادھیکار اس کر کے نہیں کہ اوہ کسے اکھوتی نیویں ذات نال سبندھت ہے تاں بہت کچھ سوچن دی ضرورت ہے۔ ستمز پیچی ایہہ ہے کہ ایہہ اک ڈیرا نہیں بلکہ ایسے ہور کئی ڈیرے ہن تے جتھے اجیہا ورتارا چل رہا ہے تے ایہناں ڈیریاں نوں کچھ

سیاستدانان دیاں سرپرستیاں وی حاصل ہن۔ کئی تھاواں تے تاں پاٹھ کرنا تاں دور دی گلّ کسے اکھوتی نیویں ذات دے بندے نوں وڑن تے وی نفرت داپر گٹاوا کیتا جاندا ہے اتے وکھ وکھ جاتاں لئی لنگر چھکاؤن تے برتن دھون دے تھان وی وکھ وکھ بنائے جاندا ہن۔ ایہہ بہت ہی دل کمباؤ ویروے ہن۔

جس پاؤن گرنتھ وچ منکھ نوں منکھ تسلیم کر دے ہوئے اکھوتی نیویں ذاتیاں نوں 'نیچا اندر پنچ ذات' کہہ کے ہک نال لایا ہووے، جاتی دے آدھار تے نفرتاں پھیلان والے پنڈتاں، قاضیاں تے جوگیاں نوں 'تینے او جاڑے کا بندھ' کہہ کے دھرکاریا ہووے، حاکماں نوں 'راجے سینہ مقدم کتے' کہہ کے پھٹکاریا ہووے تے ملک بھاگو ورگے مایا دھاریاں نوں 'پاپا باجھو وے ناہی، مویاں ساتھ نہ جانی' قہقہے ردّ کیتا ہووے، اتھے اینیاں صدیاں بعد اجیہی گلاں اپرج والیاں ہی ہن۔ اسے لو کیکھی وچار دھارا نوں اک بجھوی طاقت اتے عملی روپ دندیا گورو گوہند سنگھ نے بھارت دے اس دلت طبقے وچ چیتنا اتے پریرنا راہیں نویں طاقت داسنچا کیتا۔ ایہہ لوک لگاتار سماجک ہیشکار، درکار اتے پھٹکار نوں جھلدیاں اپنے اندر لی انکھ، مڑک تے گڑھک نوں گواچکے سن۔ جسڑے لوک سمیں دے حاکماں اتے دھرماں نے حاشیے تے دھک دتے سی، اوہناں نوں گورو گوہند سنگھ نے حاشیے چوں باہر کڈھ کے اپنی طاقت بنالیا۔ نماںیاں چڑیاں باج بن گئیاں تے ایہہ لوک بگھیاڑاں نوں ٹکر دیندے ہوئے سوا لکھ نال اکلا اکلا لڑن لگے۔

ایہہ اک اپنی قسم دا انقلاب سی جس وچ سبھ توں وڈی سٹ جاتیر تھاتے سی۔ 'رنگریٹا گورو کا پیٹا' دنیا لئی خوبصورت ماڈل ہے، جس نے اس دور وچ ایہہ متھ توڑی کہ لڑن، مرن تے وفاداریاں دا ٹھیکہ صرف کھتیریاں کول جاں کسے اجیہے کلین ورگ کول نہیں، بلکہ جے موقع، پریرنا پیار تے طاقت ملے تاں ایہناں دوارا دتے لقب انوسار 'پیراں چوں پیدا ہون والی جماعت' وی کرشمہ کر سکدی ہے۔ چاہیدا تاں ایہہ سی کہ اسیں اس طاقت نوں ہور پھیلان دے پر بد قسمتی نال اٹھے راہ پئے۔ ارج سواتن سو سالان بعد وی اسیں ودھیرے موکلے ہون دی تھان تے سنگھڑ دے گئے۔ ایہناں دلتاں نوں اوہ ستکار تے پیار ساڈے گرو گھراں وچ وی نہیں ملیا۔ پر بندھاں وچ شمولیت پکھوں وی، گورو گرنتھ صاحب دا پاٹھ کرن پکھوں وی، سکھ سنشتھاواں وچ نمائندگی پکھوں وی اتے اک سادھارن سکھ دی حیثیت وچ وی اسیں ایہناں نال برابری والا سلوک نہیں کر سکے۔ سٹہ کی نکلیا؟ اک خاص قسم دا ادیراں تے بیگانگی ایہناں لوکاں وچ آؤن لگی تے ساڈی ایہہ طاقت کھرن لگی۔ اس کھرن دیاں کئی دشاواں ہن۔ اک دشاؤیراوا دی ہے، دوجی دشا ہندو دھرم ولّ مڑ کھسکن دی ہے، جس داپر مان تسیں ہزاراں دلتاں نوں پیدل، سائیکلاں جاں موٹر سائیکلاں تے دیویاں دی یاتراواں تے جان داپر چلن دیکھ رہے ہو، جو کہ پہلاں بہت گھٹ سی، تے تیار جھان ہور سمودائے بناؤن ولّ وی ہویا ہے۔ جویں بھگت رویداس جی دے ناں تے وکھری طاقتا بناؤن دی کوشش کیتی جان لگی۔ مینوں بہت حیرانی ہندی ہے کہ بھگت رویداس جی دا جنم دن رویداس کمیٹی ہی کیوں مناوے، بھگت نامدیو جی دا جنم بھگت نامدیو سبھا ہی کیوں مناوے؟ الگ الگ تھاواں تے گورو گھرتاں ہو سکدے ہن، الگ الگ ناواں تے الگ الگ جاتاں دے گورو گھر کوں ہو جاندا ہن؟ ایہناں آوازاں نوں آخر کون سنیگا؟ کدے کوئی سروے اجیہا ہویا ہے کہ جس

وچ اس طرحاں دے انکڑے سامھنے آئے ہوں، اتے اجیے امانوی ورتاریاں دی اصل تصویر سامھنے آئی ہووے۔۔ شاید کدے نہیں۔ اسیں اپنے سچ نوں اپنے توں لکار ہے ہاں۔ شروع توں سماجک بھومکا نبھاؤندے آرہے دنیا دے اس نوین دھرم دی اسیں بدلے دوراں وچ بھمکا طے نہی کیتی۔ جے کیتی ہندی تاں ستھتیاں ہو رہندیاں۔ جیکر اس ورگ نوں سکھیا، صحت، گیان اتے برابری دے معاملے وچ اچا چکن دی کوشش کیتی ہندی تاں اج ایہہ لوک ستکار یوگ زندگی جوئندے ہوئے ساڈے نال ساڈے برابر دی دھرم بن کے کھڑے۔

اپروکت دکھ دکھ پر سنگاں راہیں اسیں ہاشیاگت ورگاں دی بدترین ستھتی تے بہت سارے پاسار دیکھدے ہاں۔ ایہہ تاں صرف کچھ کُ ہن، اجیے ہو رانیک پاسار ہو سکدے ہن اتے ہون گے۔ سمجھن دی لوڑ ایہہ ہے کہ پوری دھرتی تے اگر کسے وی منکھ نوں کسے وی کارن کر کے حاشیے تے دھک دتا جاندا ہے تاں اک منکھ ہون دے ناطے ساڈا ساریاں دا فرض بندا ہے کہ اسیں اس دی بانہہ پھڑھیے۔ اس تے ترس نہ کریئے، اس نوں اپنے برابر کھڑے ہون وچ اس دی مدد کریئے، اس نوں آتمز بھر بنا کے اپنی ہونی آپ طے کرن دے قابل بنائیے۔ عورت ورگ اجیہا ہی ورگ ہے، جسٹا دنیا وچ بہت تھاواں تے حاشیے دی ہونی ہنڈھا رہا ہے۔ اسے طرحاں دنیاں وچ کالی نسل اس بد حالی دا سنتاپ بھگت رہی ہے۔ بھارت وچ دلتاں نے صدیاں توں ایہہ سنتاپ اپنے پنڈیاں تے ہنڈھایا ہے۔

ایہہ بہت وڈا سوال ہے کہ ایہہ ہاشیاگت لوک نتانے، بیسارے اتے منگتے ہی بنے رہن گے؟ کی ایہناں دی قسمت وچ دو جیاں دے ترس دا پاتر ہونا ہی لکھیا ہو یا ہے؟ کی ایہہ لوک کدے اپنے پیراں تے کھڑے نہیں ہو سکن گے؟ کی اسیں ایہناں صحت، سکھیا، روزگار، پیار اتے گیان دانویں وسیلے پیدا کر کے، ایہناں نوں ستکار یوگ زندگی دے کے جیون، اتے جیون دی مکھ دھارا وچ لیاؤن لئی ایہناں دی کوئی مدد نہیں کر سکاں گے؟ ایہہ سوال ہن جو جواب منگدے ہن۔۔ تے ایہناں سوالاں نوں سمجھو دھن ہونا تے اپنے سمیت ساڈے دور دیاں سیاسی سسر چٹاواں نوں اس پر تہی جوابدیہ بناؤنا ساڈی سبھ توں وڈی ترجیح ہونی چاہیدی ہے۔

ڈاکٹر. کلدیپ سنگھ دیپ

9876820600

2891، فیز 2، ار بن اسٹیٹ

پٹیاہ

ڈاکٹر: نیٹی سنگھ

انگریزی وبھاگ، کلا پھیکلٹی، مہاراجہ سیاجیراؤ یونیورسٹی آف بڑودا سیاجینگ، وڈودرا- 390005، گجرات، بھارت۔

M. 9825607230. ایمیل: eng@msubaroda.ac.in-neeti.singh

ڈاکٹر: نیٹی سنگھ - بھارتی کوی، اکادمک، اتے انوادک - نے بھگتی پر مہراواں، انواداتے سبھیاچارک ادھنین دے کھیتروچ
چار کتاباں اتے 25 توں ودھ کھوج پترپر کاشت کیتے ہن۔ ورتمان وچ بڑودا، گجرات دی مہاراجہ سیاجیراؤ یونیورسٹی، انگریزی
وبھاگ وچ انگریزی دے ایسوسی ایٹ پروفیسر وجوں نوکری کردا ہے۔ ڈاک پتہ: 401 یوگیراج لینگلیو، 2/54 ارنودی
سوسائٹی، الکا پری، وڈودرا 390007، گجرات۔

گھراتے ہائیر ڈٹی۔ گجراں والہ توں گجرات تک: اک آٹو۔ نوٹ

نیتی سنگھ

کھڑکی دے پار وصال اتے دسترت ہے۔ ایہہ موگرا دے پودیاں اتے پتے داریں ناریل۔ رکھاں۔ سراں دے سر ہلاؤندے ہوئے چمکدے فروزی سردیاں دے اسمان نال بھریا ہویا ہے۔ اتے بے شک موگرا اتے ٹکوما دے پتیاں دے مدھ توں بیٹھاں ڈگدے ہوئے سپلٹ AC لئی موٹی پائپ ہے۔ میرے باکس۔ ونڈو وچ پھلے ہوئے پودے ادھ اپارٹمنٹ دے آلے دوالے باغ دی بھادنا پیدا کردے ہن۔ میری اسمان بھری نگاہ دے بیٹھاں، اک بیٹج دی کبھی بانہہ اتے کچھ صاف۔ ستھرے گنجھل داریں کپڑے ہن جیہناں نوں میں سواد نال پیندے ہوئے آسانی نال نظر انداز کردا ہاں۔ میرے بسترے توں نیلی۔ ہرا شانتی اتے سویر دی چیک۔۔۔ اتے میریاں انگلاں میرے اگے لیپٹاپ دے پار دوڑدیاں ہن، پلاں نوں ڈاؤنلوڈ کردیاں ہن۔

میرے ورگے، آزاد بھارت وچ پیدا ہوئے اک کھتری سکھ لئی زندگی کی رہی ہے، پر دو وار اپنے پرکھیاں دیاں جڑھاں توں ہٹا دتا گیا ہے۔ پہلی کیونکہ اس دے ماما۔ پتا پچھمی پنجاب دے گجراں والہ توں ونڈ دی بھیا نکلتا توں بچ گئے سن اتے کچھ سمیں لئی چھپی وانگ سفر کردے اتے سدے ہوئے سرحدیں پار کر گئے سن۔ جموں، جبل پور، پانیپت/دلی وچ۔ شروعاتی دور وچ، جدوں پریوار دا اک وڈا حصہ اتری بھارت وچ رہا، کچھ لوک باہر چلے گئے اتے ملیشیا اتے سنگاپور وچ وس گئے اتے پھر بے شک سمیں دیاں ہنیریاں نے اپنا رستہ چلایا اتے توڑی ورگے اٹھ بھین۔ بھراواں نوں کھنڈ۔ پنڈ دتا۔ globe... پر پریوار دا میرا حصہ جو کہ میری ماں ہے، ویاہی ہوئی ہے اتے احمد آباد، گجرات وچ آگئی ہے۔ اسدا جیون میرے پتاجی نال جڑ گیا اتے اسیں جو گجرات وچ پیدا ہوئے سی، اپنے ماما۔ پتا نال احمد آباد توں بڑودا توں ویراول، دوارکا اتے پور بندر تک داسفر کیتا اتے انت وچ طر بڑودا واپس آگئے جو دودھیاں بعد وڈو درابن گیا۔

گاندھی دے گجرات دی مٹی اتے گاد اتے اگائی گئی۔ تنورتی کھیتریں وچ تازی پو مپھریٹ مچھیاں اتے اتے بعد وچ سیکنڈری سکول توں اپر دل، آئڈھیو، گھی۔ کھجڑی اتے بھگتی اتے اپواس دی خوراک اتے، نزدیکی گجراتی دوستاں دوارا گھیریا گیا۔۔۔ کوں پنجابی جاں سکھ رہ سکدا سی؟ سبھ توں ودھ، اتھے صرف دو گردوارے سن جو کہ اسیں مکرپرا وچ رہندے سی، توں کافی دوری اتے سن۔ جتھوں تک مینوں یاد ہے، اسیں ہمیشہ اپنے آپ نوں قرضے، اسپھل کاروباراں اتے غریبی دیاں دکھو۔ دکھریاں ستھتیاں وچ پایا۔ ایہناں ساریاں لئی ماں نوں سبھ توں گمبھیر (اتے سبھ توں ودھ رچنا تمک) روپاں دی کاڈھ کڈھن دی لوڑ سی۔

دھرم وی سبھیاچارک تندرستی اتے سماجک چکر دا اک روپ ہے۔ رب حالانکہ، اک دکھری گیند دی کھیڈ ہے۔ ساڈی بچت کرن دی کرپا ایہہ سی کہ اسیں جس کانوینٹ سکول وچ پڑھدے سی، اسیں پر بھو یسواتے ماتا میری نال اک نزدیکی پالن پوٹن والا رشتہ بناؤن دے یوگ ہو گئے جو سکول دے کھیڈ دے میدان دے بالکل سرے اتے اک باغ وچ مندر وچ بہت کومل اتے پوتر دکھائی دیندے سن۔ اس نال پر میشر بارے دیکتی دی سمجھ ودھ گئی۔ دل وچ رب پیار دا احساس سی۔ پر ماتا ہر تھاں سی، اتے دھرم، صرف اک باہری دسٹر ہے۔ اک سہاونار سمیتا ہے، اتے اسلئی ہندو/سکھ/مسلم/عیسائی پھساؤن والے سارے دھرماں دی شلا گھاکیٹی جانی چاہیدی ہے۔ چال رب دے تے نال جڑنا اتے رسم دے سچ نوں نظر انداز کرنا جاں قدر کرنا سی۔

سکول وچ میرے دو سبھ توں چنگے دوست اک ہندو گجراتی اتے اک مسلمان سن جو ستھانک کوٹھے پھل اتے لال بیریاں (بور)، اتے مسالے دار گرم سیو۔ اسل اتے رگدا میٹیس اتے کھوکھلے سن۔ میری ماں امول مکھن اتے دہیں دیاں گڈیاں لے کے گھر وچ تیار کیتے آلو/گوبی پرانٹھے میرے دوستاں نال پسندیدہ سن، جویں کڑھی۔ شا کبی، دال۔ ڈھو کلی اتے کاغذ۔ پتلی گھیو۔ ٹپکن والیاں روٹیاں، میرے گجو دوست دیاں۔ می بنائی میرے نال اک پسندیدہ سن۔ اس لئی، جدوں کہ بھوجن اتے بھاشا نتر سی، (اج وی میری سویر پرانٹھے نال شروع ہندی ہے)، ہور چیزاں بند ہو گئیاں اتے میں سالانہ توں ابھریا، اک

بہت ہی ہائیر ڈسکھ جو شام دی ارداس، پنجابیت اتے پنجابی نوں پیار کردا ہے۔ بولی، پر اوہ جو سکھ روڑھیوادی نال گونجن وچّ
اسم تھ ہے۔

اکت ہور تتّ جسنے بہت پر بھاو پایا اوہ سی کلاسیکل ہندوستانی وچّ میری سکھلائی۔ میری ماں نوں بہت گھٹّ احساس ہو یا، کہ
بھگوان کرشن اتے شودے اوہ سارے سدے، سارے ادبھت دیوی بھجن اتے کنیش سٹیاں جو میں سکھیاں، ڈونگھائی نال
لین ہو گئیاں اتے میرے جوان دل اتے آتما اتے چھاپیاں گئیاں۔ اس سنگت نے بعد وچّ مینوں سگن بھگتی دا ادھنن کرن
لئی اگوائی کیتی جسنے پھر مینوں سنت کبیر، گورو نانک دیو جی اتے صوفی اتے سادھوآں دیاں دھرتیاں دی زرگن بھگتی ولّ لے
گئے۔

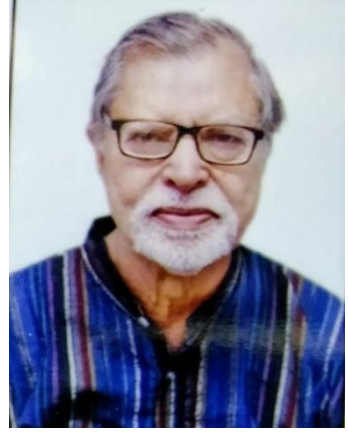
اج سنت کبیر اتے گورو نانک دیو جی دے جیون اتے کارج اتے ویشیش پھوکس دے نال مدھکالی بھگتی پر مہراواں اتے
پی. ایچ. ڈی. اتے پنجابی ساہت، اتہاس اتے لوکاچار بارے کجھ پرکاشت انواداں اتے لکھتاں نال؛ جدوں میں اس جیون دے
موٹے وھارکتا اتے وچار کردا ہاں جو اکت پکے مدھ یک تکّ جیوندا ہے۔ میں اپنی ہائیر ڈاندرونی ٹیپیسٹری توں جانو (کدے۔
کدے دردناک) ہاں۔ میں اکثر اپنی سکھ پچھان اتے سوال اٹھاؤندا ہاں۔

گجراتی گربا، گاندھی اتے گجراتی تھالی، بھجناں اتے میرے آلے دوآلے دے جیون وچّ ویدک اتے پورانک دیوتیاں دے
پر بھاو لئی، انگریزی ادھنن دے نال عیسائیت دا سنگم اتے بھگتی دی شان اتے روڑھیوادی جس نے بدلے وچّ مینوں جو تھ۔
وگیاں ولّ موڑ دتا۔ امور ت کرن لئی۔ سبھیاچارک اتے برہمنڈی سپیس وچّ لوکاں اتے گرہیاں دیاں حرکتاں دی میپنگ۔
-ایہہ سبھ اکت اجیہا ناچ رہا ہے۔

اس بہو۔ پکھی ٹریچیکٹری نے میرے لئی باکس۔ ونڈ و وچّ اکت شاندار باغیچہ تیار کیتا ہے۔ سارے دیشاں دے پودیاں نال
بھریا، اکت برڈ پھیڈراتے اکت پانی دے کٹورے نال لیس۔ اکت بہت ہی پوٹھوری۔ نتیجے وجوں، جویں کہ میں اکت کھڑا ہاں۔

ہرے اتے پتے داربڑ ، پراچین اتے آدھونک - پنجاب دے پیرو نال گل کرنا، بلے شاہ اتے کشوری امونکر
نال اکو ساہ لینا، جاں نیروپما، راج کمار اتے کالی نال اکادمک پلیٹفارماں 'تے بھاشن دینا... میں ہن سکھ
نہیں رہا، کیونکہ میں ہر جگہ ہاں اتے اچے وی، کتے وی نہیں ہاں۔

[میری ایمیل: thelotuslake@gmail.com]

پرو: چمن لال

پروفیسر چمن لال پروفیسر (سیواکت) ہن اتے جواہر لال نہرو یونیورسٹی نویں دلی (بھارت) وچ سینٹر آف انڈین لینگویج دے سابقہ چیئر پرسن ہن، سال 2020 وچ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ دے ڈین، پھیگلٹی آف لینگویجس سن۔ سیواکتی توں بعد اوہ کینڈری یونیورسٹی وچ نیوکتی اتے سن۔ پنجاب، ہٹھنڈہ اک سال لئی تلنا تمک ساہت کینڈر دے پروفیسر۔ کوآرڈینیٹر وجوں۔ ورتمان وچ اوہ دلی آرکائیوز، سرکار دے بھگت سنگھ آرکائیوز اتے رسورس سینٹر دے آنریری صلاح کار ہن۔ NCT دلی دے۔ اوہ 2016-2020 لئی پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ دے چانسلر دے نامزد پھیلوسن۔ اسنے سینٹ آگسٹین کیمپس وچ ویسٹ انڈیز دی یونیورسٹی وچ ہندی چیئر اتے اک وزٹنگ پروفیسر وجوں سیواکتی۔ اس کول ہندی، پنجابی اتے انگریزی بھاشاواں وچ سٹھ توں ودھ لیکھک/سمپادت/انوادات پستکاں ہن۔ اس دیاں کجھ کتاباں مراٹھی، کنڑ، تیلگو، بنگالی اتے اردو بھاشاواں وچ وی انوادا کیتیاں گئیاں ہن۔ اس دی دلچسپی دے مکھ کھیتر بھارتی ساہت دا انواد، بھارت دے آزادی سنگھرش دوران انقلابی لہراں دا اتہاس ہن۔ اوہ بھارتی کرانتی کاری بھگت سنگھ اتے انقلابی پنجابی کوی پاش بارے اپنیاں کتاباں لئی جانیا جاندے۔ اسنے بھارت وچ ساہت دے کھیتر وچ کئی راشٹری اتے راج پرسکار جتے ہن، جس وچ بھارت دی نیشنل اکیڈمی آف لیٹرز (ساہت اکادمی) توں انواد لئی راشٹری پرسکار وی شامل ہے۔

پروفیسر چن لال نے کئی راشٹری اتے انتر راشٹری کانفرنساں وچّ پیپر پیش کیتے ہن جیہناں وچّ موناش یونیورسٹی، میلبورن (آسٹریلیا)، ڈونلگک یونیورسٹی بسان (کوریاء)، کویز یونیورسٹی، بیلچہاسٹ، اتری آئرلینڈ (یو. کے.)، واکڈی آف سوشل سائنسز، ویتنام، بو. ماتھواٹ (ویتنام) اتے ویسٹ انڈیز دی یونیورسٹی (UWI)، سینٹ آگسٹین کیمپس، ترینیداد اتے ٹوبیگو۔ اسنے امریکہ، کینیڈا، ماریشس، پاکستان اتے سورینام سمیت بھارت اتے ودیشاں وچّ بھاشن وی دتے ہن۔ اسنے بھارت اتے ودیشاں وچّ اکلے بھگت سنگھ بارے 150 توں ودھ ویشیش بھاشن دتے ہن۔ اس دے نوینتم پرکاشناں وچّ ہندی وچّ 4 بھاگاں وچّ د بھگت سنگھ ریڈر، انڈر سٹینڈنگ بھگت سنگ، لائیوچ اینڈ لیجینڈ آف بھگت سنگھ اتے بھگت سنگھ: سمپورن لیکھن شامل ہن۔

919868774820+ - موبائل Prof.chaman@gmail.com

جگدیش چندر دوارا ہندی وچ اکٹ ناول 'دھرتی دھن نہ اپنا'، نوں ہندی ساہت دے اکٹ اگھے آلوچک، پروفیسر رویش کنتل میگھ دوارا دھرتی دے دے۔ کچلے لوکاں دا 'ساجک' آر تھک دستاویز 'دسیا گیا ہے۔ اس پر سدھ ناول وچ جگدیش چندر نے بہت سارے پہلوآں دی کھوج کیتی ہے نہیں تاں آدھونک لیکھکاں دوارا ارج وی کھوج نہیں کیتی گئی۔ دے۔ کچلے لوکاں دے جیون نال نچٹھن والے بہت سارے ناول لکھے گئے ہن، پر 'دھرتی دھن نہ اپنا' شاید پہلا ہندی ناول ہے جس وچ جاتی ڈھانچے اتے جاتی وچ پرچلت آر تھک شوشن دے سبھ توں ودھ پیڑت 'چماراں' دے جیون نوں درسایا گیا ہے۔ سوار بھارتی سماج۔

'دھرتی دھن نہ اپنا' (دھرتی ساڈے نال نہیں ہے) پنجاب دے پرکھ ہندی ناول کار جگدیش چندر دادو جاناو ہے۔ بھاویں ایہہ ناول اس دا گلپ لکھن دا پہلا متن سی کیونکہ اس نے ایہہ ناول 6 مئی 1955 نوں لکھنا شروع کیتا سی پر اٹھ ادھیائے ختم کرن توں بعد اس نے لکھنا بند کر دتا۔ کیول اپنے دوستاں دے پیر نا 'تے اسنے 1968 وچ ایہہ ناول پورا کیتا۔ اس دے رومانک ناول 'یادوں کے پہاڑ' (یاداں دے پہاڑ) دے الٹ 1966 وچ پرکاشت ہويا، جس نے لیکھک نوں بہت مشہور نہیں کیتا۔ 'دھرتی دھن نہ اپنا' 1972 وچ دلی دے اکٹ پرکھ ہندی پرکاشتک، راج کل پبلیشرز دوارا پرکاشت کیتا گیا سی اتے اسنے ترنت ساہت دے گمیہر پاٹھکاں دے نال۔ نال آلوچکاں دادھیان کھچیا سی۔ ایہہ ناول سمکالی سمیں دے مہتوپورن ناولاں وچوں اکٹ وجوں پر سدھ ہويا اتے جگدیش چندر نوں ہندی دے اکٹ پرکھ ناول کار وجوں مانتا ملی۔

'دھرتی دان نہ اپنا' دے پرکاشن توں بعد ناول کار نے اردواتے پنجابی وچ کجھ کم توں علاوہ ہندی وچ سٹ ہور ناول پرکاشت کیتے۔ اسنے اس دے نام وچ ہور وکار جوڑ دتا۔ ٹیلی۔ سیریل 'زمین' جگدیش چندر دے اک ہور مہتوپورن ناول 'کبھی نہ چھوڑے کھیت' تے آدھارت سی۔

پنجاب خاص کر کے دوآبا کھیت دی سماجک حقیقت نوں لکھک نے خوبصورتی نال بنیا ہے۔ لکھک ہوشیارپوریاں نال سبندھ رکھدا ہے اتے اپنی اچیری ودیا جالندھر وکھے پراپت کیتی ہے۔ ارتھ شاستر وچ اپنی ماسٹر ڈگری پاس کرن توں بعد، اسنے ملٹری دے نال۔ نال وکھ۔ وکھ کیندراں وچ سوچنا سیوا وچ سیوا کیتی۔ ارتھ شاستر داودیارتھی ہون دے ناطے چندر سماجک جیون وچ آر تھک کارکاں دی بھومکا توں جانوسی۔ اپنے کالپنک سنسار وچ، اسنے آر تھک حقیقت اتے سبندھت سماجک ہستی نال اس دے پر سپر بھاونوں چیتن روپ وچ درسایا۔

پنجاب دے کئی حصیاں دے نال۔ نال دلش دے ہور حصیاں وچ دی 'چمار' عام طور 'تے لوک ہن، جولاٹاں توں اپنی روزی۔ روٹی کماؤندے ہن۔ پر 'دھرتی دھن نہ اپنا' وچ پیش کیتے 'چمار' زمیناں توں وانجھے ہوکے 'چودھریاں' زمینداراں اتے دھناڈھ کساناں دیاں زمیناں وچ کم کر رہے ہن۔ اوہ سماجک اتے آر تھک طور 'تے دھرتی توں دکھی ہن۔

ناول دی شروعات ناول دے کیندری پاتر کالی دے پرولیش نال ہندی ہے، جو اپنی روزی۔ روٹی کماؤن لئی پنجاب دے ہوشیارپوریاں ضلعے دے پنڈ گھوڑیواہا توں اپنے جدی ستھان کانپور آ گیا سی۔ اوہ چھ سال پہلاں پنڈ چھڈ گیا سی، کیونکہ اوہ غریبی نال بھگھا سی۔ اس دے ماتا۔ پتا بہت سماں پہلاں مر چکے ہن اتے اسنوں ایہہ وی پتہ نہیں ہے کہ اسدی ماسی (چاچی) پرتاپی زندہ ہے جاں نہیں۔ اوہ اپنی چاچی نال بھاوناتھک طور 'تے جڑیا ہویا ہے کیونکہ اس نے اس نوں جوانی تک پالیا ہے۔ اتے اوہ اپنی چاچی دی دیکھ بھال کرن لئی اپنے جدی پنڈ واپس آ جاندا ہے۔

ایسناں چھ سالوں وچ پنڈ دی پیڑا وچ کوئی بدلاء نہیں آیا اتے جیون جیون داتیوں کھڑا ہے۔ پنڈ دے اوہی دمنکاری حالات کالی نوں اداس کر دیندے ہن اتے کجھ سمیں لئی، اس نوں واپس آؤن دا پچھتاوا وی ہندا ہے۔ اپنی 'چاچی' اتے محلے دیاں ہور عورتاں نوں ملن توں بعد اوہ کجھ راحت محسوس کردا ہے۔ اوہ بہت سارے 'کر نسی نوٹ' (سارے تن سو روپے توں گھٹ) لے کے واپس آ گیا ہے اتے اس دی 'چاچی' بہت خوش اتے چٹا جٹک وی ہے۔

پنڈ وچ کھ طور 'اتے چودھریاں۔ جاڑیاں زمینداراں اتے کساناں اتے چماراں دوارا، اوہناں دے بے زینے مزدوراں دوارا دسیا ہویا ہے۔ پنڈ وچ کجھ کُ بانیا دکان دارین، دھرم پرچارک اتے کمیونسٹ پاتر ہن۔

کالی نے کانپور وچ اک کارخانے وچ اک ورکرو جوں کم کیتا ہے اتے جس نال اسدی جاگروکتا وچ وادھا ہویا ہے۔ بھادیس اوہ ورگ چیتن پرولیتاری نہیں ہے، پھر وی اوہ پنڈ دے اپنے ساتھی بے زینے مزدوراں نالوں کتے ودھ جاگروک ہے اتے اس نال جماعتی تناء پیدا ہندا ہے۔ کالی 'پکا' گھر بناؤن دی اچھا رکھدا ہے، پنڈ وچ اک انسنی چیز اتے اس سمیں، جھو شاہ، دکان دارین نے اسنوں دسیا کہ جس زمین 'تے اوہ پکا گھر بناؤن بارے سوچدا ہے، اوہ اس کول نہیں ہے۔ اوہ اسنوں دسدا ہے کہ جس زمین 'تے چماراں دیاں جھونپڑیاں ہن، اوہ سانجھی جائیداد ('شام لاٹ') ہے اتے اوہناں نوں اس 'تے صرف 'موروسی' (ستھائی قبضہ) دا ادھیکار ہے جدوں تک پرپوار وچ اوہناں دی ونش موجود ہے۔ (اس گل دی پشٹی ار تھ شاستر دے اک ادھیاپک نے کیتی ہے کہ ایہہ ستھتی اس کھیترو وچ 1960 تک موجود سی، جدوں ایسناں بے زینے مزدوراں نوں کجھ ادائیگی توں بعد اوہناں دی رہائشی زمین دا عام حق دتا گیا سی۔)

ایہہ خلاصہ کالی نوں دکھی کردا ہے اتے اس ستھتی توں لیکھک نے ناول لئی اپنا سر لیکھ دتا ہے۔ کالی نوں گیا نو نال پیار ہو جاندا ہے، اک بہادر اتے سدھی 'چار' کڑی پر اسد اپیار، نال ہی 'پکا' گھر بناؤن دی اسدی کوشش دکھانت ول لے جاندی ہے۔ اک 'گوڈمین' دوارا کیتے گئے علاج توں بعد اسدی 'چاچی' دی موت ہو جاندی ہے اتے سوگ دے سمیں دوران، اس دے بچے ہوئے پیسے وی چوری ہو جاندے ہن۔ 'پکا' گھر بناؤن دا وچار وی سہنیاں دی دنیا وچ گواچ جاندا ہے اتے اوہ اپنے روائتی

کتے وچ پرت آؤندا ہے۔ پنڈ وچ جماعتی ٹکراء پیدا ہندا ہے اتے کالی اپنے ساتھی چماراں نوں اپنی عزت دا ثبوت دین وچ موہری بھومکا نبھاؤندا ہے۔ چودھری اس دے دشمن ہن اتے گیانو دا بھرا منگو اس نوں کٹن لئی اوہناں دے تیار سادھن وجوں کم کردا ہے۔ ڈاکٹر: بشن داس، اکت سماج سیوک، منگو نوں سنگھر ششیل 'چماراں' کالی دے گیانو نال پریم سبندھاں وچوں پنجویں کالمسولیس دے طور 'تے ورنن کردا ہے، بھادویں کہ سچا اتے ایماندار ہے، پر اوہ کلنک بن جاندا ہے کیونکہ اوہ اپنے سماج دیاں ودھیکیاں کارن ویاہ نہیں کر سکدا۔ گیانو گربھ وتی پائی جاندی ہے اتے منگو دی ملیبھگت نال اسدی ماں دوارا قتل کر دتا جاندا ہے۔ کالی نوں اپنے آپ نوں بچاؤن لئی پنڈوں بھجنا پیا۔

ناول کالی دے اس دے جدی ستھان 'تے واپسی نال شروع ہندا ہے اتے مڑ چھڈن دی مجبوری نال سماپت ہندا ہے۔ ہوند دے شبد اں وچ ایہہ کیہا جاسکدا ہے کہ مول دی واپسی سنبھو نہیں ہے۔

اس ناول وچ کئی گھٹناواں ہن جیہناں نوں اتھے بیان کرنا اوکھا ہے، پر ناول وچلی ہر ستھتی بے زینے 'چماراں' دی دکھائی اتے تیسے نال بھری دردشاں نوں درساؤندی ہے، اسے لئی سدھیش پچوری اس ناول نوں 'بھارت دی جاگیر داری' 'تے ٹپنی وجوں دیکھدا ہے۔ کھیتی باڑی پر نالی۔'

جگدیش چندر نے اس ناول نوں لکھن دے اپنے پریہ ناسروت بارے لکھدیاں دسیا ہے کہ کوں اوہ اپنے بچپن وچ اپنے بزرگاں ولوں لائیاں پابندیاں نوں ٹال دیاں ایہناں 'اچھوتاں' دے گھراں وچ جھاکیا کردا سی۔ اتے اوہناں دناں وچ جو کجھ اسنے دیکھیا، اسنے اس دے کول دل 'تے ڈونگھا پر بھاو پایا اتے اسنے اسنوں سماج پر تہی غصہ محسوس کیتا۔ ایہناں نزدوش لوکاں 'تے کیتے گئے اتیاچار مدھکالین ہن۔' اس نوں ہور وی دکھ ہو یا، جدوں اس نے دیکھیا کہ سمیں دے میتن دے نال، آزادی توں بعد وی 'پرانے سمیں توں آر تھک طور 'تے وانجھے ہر یکن آج وی مدھ یگ دے تیسے جھل رہے ہن۔' اتے اس دے درد اتے غصے دے نال۔ نال ایہناں ہر یکن نوں دتے گئے تیسے دے سماج۔ آر تھک کارکاں دی سمجھ نوں 'دھرتی دھن نہ اپنا' وچ رچنا تمک پر گٹاوا ملایا ہے۔ پر لیکھک نے جماعتی ٹکراء وچ نرپکھ ر ہن دی چون کیتی ہے۔ اوہ بھارتی سماج دے

حاشیے 'تے پئے ورگاں دی حقیقت نوں درساؤندے ہوئے، اپنے وچاراں جاں وچار دھارا دی وکالت کیتے بنّاں، اپنے شبدّاں وچ 'پوری طرحاں نرلیپ' رہا ہے۔

جگدیش چندر ساڈے سماج دے سبھ توں دبے۔ کچلے اتے شوشٹ ورگ دی اک پرمانک اتے دل نوں چھوہ لین والی تصویر کھچن دے یوگ ہے۔ 'چماراں' دے جیون دے اس یتھار تھک چترن دے نال۔ نال لیکھک نے پنڈت و سماجک۔ آر تھک ووستھا دے ورودھا بھاس نوں وی سفلتا پور وک درسا یا ہے۔ چمار نہ صرف زمینداراں ہتھوں تسیسے جھلدے ہن، سگوں اوہناں دے اپنے سبھیاچارک مریدا دے ظلم وی ہندے ہن۔ گیانودا قتل اتے کالی دا پنڈوں جھج جانا، اوہناں دے اپنے دمنکاری سبھیاچار دا ہی نتیجہ ہے۔

چماراں دی تراسدی بے انت ہے۔ اوہناں دی مدد کرن داد عموہ کرن والیاں دے اپنے سوار تھ ہن۔ دھرم جاں کسے ہور دھرم وچ پرورتن اوہناں دیاں دمنکاری حالتاں وچ شاید ہی کوئی سہاستا پر دان کردا ہے۔ پنڈ دے جتنی بناؤن والے نند سنگھ رامداسیا نے پہلاں سکھ دھرم اتے پھر عیسائی دھرم اپنا لیا، پھر وی اسدی حالت پہلاں وانگ ہی وگڑ گئی۔ اوہ 'چمار' کہاؤن 'تے غصے ہے، اس توں وی بھیڑا 'کتا چمار'۔ اوہ اپمان دے ڈھیر توں اپنے آپ نوں بچاؤن دے یوگ نہیں ہے۔ دھرم پرورتن نال اس دی بے عزتی ہور وی ودھدی ہے کیونکہ ناول وچ اک چودھری اس 'تے پھوک ماردا ہے: "واہ، واہ! نند سنگھ، تیرے سر 'تے اچے سنگ نہیں اگے، ہے پاگل، توں جو مرضی بن جاویں، توں 'چمار' ہی رہے گا۔" " ذات جنم نال ذات ہندی ہے نہ کہ کرم نال۔ 'چمار' اکھواؤنا پسند نہیں تاں کسے ہور ماں دی کھوں جنم لینا چاہیدا ہے!"

ناول وچ دھرم پرچارک ہنہاں دے سمیں، ہندو پنڈت جاں سکھ زمینداراں، چماراں نوں اپنے کھوہاں توں پین والا پانی لیاؤن دی اجازت نہیں دیندے ہن۔ اک عیسائی پتا دی پتی نے اپنے پنڈ۔ پمپڈ نوں تالا لگا دتا، جدوں 'چماراں' دا اک بچہ پمپ دے نیڑے آگیا اتے 'چمار' عورت نوں اپنے ہتھوں نال اس نوں صاف کرنا پیا۔

ناول دے کیونست پاتر، جو دھرتی اتے یتھار تھوادی ہون دی بجائے، دہاڑی داریں اتے ہواداریں جیو ہن۔ ڈاکٹر: بشن داس اکٹ ایجہا کتابی کیونست ہے۔ جدوں 'چماراں' اتے چودھریاں وچکار ٹکراء پیدا ہندا ہے تاں اوہ پرسن ہندا ہے۔ اسدا سپنا ہے کہ ایہہ 1905 دی روسی کرانتی دی شروعات وانگ ہون جا رہا ہے، جو بعد وچ 1917 دی بولشیوک کرانتی دا کارن بنیا۔ اپنے جوش وچ، اوہ کالی ورگے کجھ چمار کارکناں دے نال پارٹی دے ہمدرداں دی اکٹ میننگ بلا لیندا ہے، جو چودھریاں دے ورودھ 'چمار' ورودھ دے پچھے آتا ہن۔ اس میننگ وچ ڈاکٹر: بشن داس اتے اس دے ساتھی ٹہل سنگھ نے ہڑتالی مزدوراں دی مدد کرن دے طریقیاں بارے چرچہ کرن دی بجائے ٹرائسکی اتے غیر-ٹرائسکی لائن نوں لے کے جھگڑا کیتا۔ بے زینے مزدور اپنا گزارا چلاؤن لئی مالی اتے بھوجن دی سہاستا دی منگ کردے ہن اتے ناول وچ 'کامریڈ' اوہناں نوں 'سدھاروادی' کہندے ہن، کیونکہ اوہ خالی پیٹ اپنا سنگھرش جاری نہیں رکھ سکدے۔ 'کامریڈ' اوہناں دی اناج آدی دی ٹھوس مدد کرن دی بجائے اوہناں دے سمرتھن وچ 'میننگ' کرن دا فیصلہ کردے ہن۔ اس لئی کسے وی مدد دی انہوند وچ، جاں تاں دھارمک پرچارکاں جاں کامریڈاں توں جاں لالو پہلوان ورگے اداروا دیاں توں؛ 'چمار' اتے 'چودھری'۔ بے زینے اتے زمینداریں، 'انہیں جت نہ ہار' ستھتی دے سمجھوتے 'تے پہنچ جاندا ہے ہن۔ لالو پہلوان کسان، جس نال کالی کم کردا ہے اتے جو کہ چماراں نال کجھ سمجھداری دے حق وچ رہا ہے، کیونکہ دوویں دھراں اکٹ دو جے توں بناں قائم نہیں رہ سکدیاں، سنگھرش دے دور وچ کالی دی کسے وی مدد توں انکار کردا ہے، اپنی جماعت اتے سماج دا ساتھ دندا ہے۔ بھاویں بے زینے مزدوراں نوں سدھے طور 'تے کچلیا نہیں گیا ہے، پھر وی اوہ چودھریاں دے ورودھ نہیں جتے ہن۔

لیکھک نے 'چماراں' دے جیون دے سماجک، آرٹھک اتے سبھیاچارک پہلوآں نوں کلپت کرن دایتن کیتا ہے۔ چمار عورتاں دیاں دروہاراں، نگے بچے، اوہناں دے پسینے دی بدبو، چمار جھگیاں وچ پئے گور اتے کوڑے دے ڈھیر نوں اس طرحاں پیش کیتا گیا ہے کہ پاٹھک دیاں اکھاں اگے 'چمار جیون' دا عکس ابھر آندا ہے۔ ایہہ بد صورت اتے بے رحم زندگی

ہے، پر اصل وچ اصل ہے۔ 'چار' کئی بچیاں نوں جنم دیندے ہن، ایہہ تھہ وی دھیان وچ لیاند گیا ہے۔ حالانکہ ایسناں وچوں بہت سارے نویں جنم سمیں توں پہلاں ہی مر جاندے ہن۔ پر تونے اک درجن بچیاں نوں اتے حکمانے تیراں نوں جنم دتا ہے، حالانکہ اوہناں وچوں صرف اک ہی بچیا ہے۔

نرسندیہ کالی شوشکاری مکینکاں توں جانو ہو گیا ہے، پر سبھیا چارک طور 'تے اس کول اے وی پچھڑی چیتنا ہے۔ اس نوں کسے 'بھگوان' ہتھوں اپنی چاچی دے 'قتل' وچ کجھ وی غیر۔ قدرتی نہیں لگدا، پھر وی اس بھلکھے وچ کہ اس دا 'علاج' ہو رہا ہے۔

لیکھک دی آر تھکتا دی سمجھ نے اس ناول دے زمان وچ اس دی بہت مدد کیتی ہے۔ اس نے پنجاب دے پنڈو سماج دے دے۔ کچلے ورگاں دیاں سماج۔ آر تھک اتے سبھیا چارک سستھیاں دے چترن وچ شاندار سفلتا پر اپت کیتی ہے اتے ابھی اس دی مکھ چٹنا وی رہی ہے۔ کالیاں، حالانکہ، دلش دے ہور حصیاں وچ بہتر نہیں ہن۔ بہار، پوربی اتر پردیش اتے آندھرا پردیش وچ سستھتی بہت ماڑی ہے جتھے چماراں (دلتاں) نوں اے وی جیوند اسازیا جا رہا ہے۔

جگدیش چندر بھادویں کوئی مارکسوادی جاں یتھار تھوادی لیکھک نہیں سی، پھر وی اس نے اصل حقیقت نوں پیش کرن دی کوشش کیتی۔ اس نے اپنے بچپن دے چتراں نوں اپنے کالپنک سنسار وچ چتریا۔ سماج دی 'اصل' حقیقت اتے ناول دی 'مڑ' سرجت 'حقیقت' اک دوجے دی پر تیروپ جاں پر تیجب نہیں ہن۔ پر جویں لیکھک نے صحیح دعوہ کیتا ہے کہ اس نے اپنے ناول وچ اصلیت نوں اپنی طاقت نال روپ دھارن کرن دتا ہے اتے ناول اتے اپنے وچار تھوپن دی کوشش نہیں کیتی ہے، 'مڑ سرجیا' یتھار تھ 'اصل' یتھار تھ دی کلھ وچوں آپ۔ مہارے ہی ابھر کے سامنے آیا ہے۔ لیکھک نے اس 'حقیقت' دے من۔ پر چاؤے 'لئی پھینسی دے کھنجاں وچ لین دی کوئی لوڑ محسوس نہیں کیتی۔

بھاویں 'اصل' حقیقت جیون والیاں لئی بہت دردناک ہے، پر 'مڑسر جیا' اصلیت پاٹھکاں تے اپنے پر بھاوتوں کتے زیادہ کھکتی شالی ہے اتے اس دی کھکتی اس دی کلاوچ ہے۔ اوہی پاٹھک 'مڑسر جیا' حقیقت دا اصل چہرہ دیکھ کے شاید اونا اتنا دلا محسوس نہ کرن۔

'دھرتی دھن نہ اپنا' وچ جگدیش چندر دوارا مڑسر جے پنجاب دی سماجک حقیقت 1960 توں پہلاں دے دناں دی اصلیت ہے۔ پردیش دے دے۔ کچلے لوکاں دیاں سماجک۔ آر تھک سبھیاچارک ستھتیاں قانون وچ کجھ سجاوٹی تبدیلیاں نوں چھڈ کے گھٹ جاں گھٹ اکو جہیاں ر ہندیاں ہن، جو اوہناں دے حق وچ گھٹ ہی لاگو ہندیاں ہن، جیہناں دے حق وچ اوہ قانون بنائے جان۔ جدوں تک بے زینے لوکاں دیاں دمنکاری ستھتیاں نہیں بدلدیاں، 'دھرتی دھن نہ اپنا' اپنے پاٹھکاں نوں اچھ جاتی دے وحشت توں جانو کرواؤندی رہیگی۔ اتے جیکر اوہ کسے سمیں بدلے ہن تاں ایہہ اچے وی اسدی دستاویزی دے نال۔ نال اتیت دے سمیں نوں درساؤن وچ کلا تمک مل وی رکھگی۔

چیرمین دے ڈیسک توں پتر

سنیل بھائیادواراپی. ایچ. ڈی

میرے پتاجی دی من پسند کہانی سی 'صفر' (زیر و) اتے لیکھک میرے لئی انجان ہے۔ اوہ اس لیکھک دا پرشنسک سی جدوں اکت نوجوان یتیم نوں پنڈ دے زمیندار ۷۰ دے گھر وچ پناہ دتی گئی سی۔ ایہہ صفر لئی مشہور سی جو بے کار دکھائی دندا ہے پر اکت نمبر پر نالی زیر و توں بناں ادھوری ہے۔ اوہ کسے دا وی مالک نہیں ہے اتے امیر آدمی دے پر یوار دے رحم اتے اپنی زندگی بتیت کردا ہے۔ اوہ کسے خاص مالک دا نوکلا سیوک نہیں سی پر ہر کوئی جو محسوس کردا سی کہ صفر اجیہا کر سکدا ہے۔ اسنوں سنمانجک طریقے نال نہیں بلکہ اس وچ ادھیکار دی رنگت نال بلایا گیا سی۔ اوہ چودھری پر یوار دے کسے وی ممبر دے حکماں نوں بناں نہ کہے لاگو کرن وچ اپنی زندگی بتیت کر رہا سی اتے اس دی تھاں اس نوں سون دی اجازت دتی گئی سی اتے چودھری پر یوار توں دو وقت دا چچا ہویا بھوجن پر اپت کیتا گیا سی۔ اس دی عمر دی اکت لڑکی نوں اسے ورگ دے زمیندار ۷۰ نے ہمدردی دی پیش کش کیتی اتے اوہ ویاہ توں بعد اکت پتر دا پتا بن گیا۔ اوہ اپنی تپنی نال اجیہا کردار ہا جو اوہ ویاہ توں پہلاں کردا سی۔ اس دے بچے نوں اس سکول وچ داخل کروایا گیا جتھے چودھری دے بچے وی پڑھدے سن۔

اکت دن خبر پھیل گئی کہ صفر دے بیٹے نے چودھری دے پتر نوں کتیا ہے اتے چودھری دے پر یوار والے بچے نوں سزا دین لئی سکول جا رہے ہن۔ اوہ کھیت وچ کم کر رہا سی اتے ایہہ خبر سن کے صفر اپنے موڈھے اتے کوڑا لے کے دوڑا ہویا

چودھری دے میمبراں توں پہلاں سکول پہنچ گیا۔ اسنے چکیا 'کسے نے وی میرے منڈے نوں ہتھ لگان دی جرات کتی تے میں وڈ کے رکھ داںگا' (جے کوئی میرے بیٹے نوں چھو ہن دی ہمت کر دا ہے تاں میں اسنوں مار دیواں گا)۔

چودھری نے صفر اتے چکیا: "توں تینی ایس طرح نہیں سی" (تسیں جیسے نہیں سی)۔ صفر غصے وچ چکیا: 'پہلے میں صفر سی میں میرا منڈا نال ہے، میں داس ہو گیاں'۔ (پہلاں میں زیرو سی۔ ہن میرا بیٹا میرے نال ہے اتے میں ہن 10 سال دا ہاں۔)

میرے پتاجی نوں ایہہ کہانی پسند ہے جتھے اک نیویں جاتی دے بے زینے مزدور بناں بغاوت دے اپنی زندگی بتیت کر رہے سن پر اوہناں نوں لگدا ہے کہ اس دے پتر نال اوہی سلوک کیتا جاوے گا جو اس نال کر رہے ہن۔ اوہ اپنے پتر دے بہتر بھوکھ لئی اک باغی اتے سرکھیا والے پتا بن گیا۔ اوہ اک سمانتاوادی سماج وچ وشواسی اتے سوے۔ شاسن دی سندھو سبھیتا وچ کار جاں دے پرشنسک سن، کوئی وی سرکار، اتے اچ سبھنگ ناگرک اس طرحاں سوچ وی نہیں سکدے۔

میرے اک دوست، 94 سال دی عمر وچ چینیوٹ توں پرواس کر کے، 8 ویں جماعت وچ پڑھدے سمیں اس توں وڈی نیویں ذات دی اک مٹیاری نال 4 آنے دے کے سیکس نال اپنی پہلی ملاقات بارے اپنی گھٹنا سنائی۔ جیکر اوہ گریہ و تی ہے تاں اسنوں اس دے گریہ پات دے خرچے لئی اک روپیہ تے اتھتھ اٹھا (اک روپیہ اتے پنجاہ پیسے) دا بھگتان کرنا ہووے گا۔ کسے طرحاں ایہہ گھٹنا میرے چاچا نوں لیک ہو گئی جس نے مینوں اجیاں گتیو دھیاں وچ شامل ہون توں چیتا وئی دتی۔ اوہ جذبات نال بھر گیا اتے کہا کہ بیٹھلے ورگ دیاں اوہ مٹیاریاں ویاہیاں ہوئیاں سن اتے اوہناں دے پتی دی آمدنی 4-5 پچیاں نوں پالن لئی ناکافی سی، اوہ اپنے پچیاں لئی اک دن دا بھوجن کرن لئی آنا ڈو آنا کماؤن لئی نیڑے۔ تیرے جاندی ہے۔ جے ایہہ کسے طرحاں اوہناں دے پتی دوارا دیکھیا گیا سی، تاں اوہ اس نوں چھڈ دیوگا۔ اس کول لائل پوریز جاں لاہور دے ویشواگر وچ کاروبار کرن دا اک وکلپ پچیا سی۔ اس دا کہنا ہے کہ بیٹھلے طبقیاں دیاں عورتاں دی حالت اچے وی اوہی ہے اتے اوہناں نوں وستواں وانگ سمجھیا جاندے ہے۔ کسے وی منکھ لئی سبھ توں وڈا سراپ ہے کسے وی

چیز نوں ورتوں اتے سٹن لئی وستو وجوں لینا۔ باہر کھیتا دی ایہہ صدیاں پرانی مانسکتا اے وی دو جے بھائیچاریاں دے مناں وچّ ہے اتے ساڈے دلّیش دی آزادی دے 75 سالوں دے باوجود اس وچّ کوئی سدھار نہیں ہو یا ہے۔

ایہہ کہانی ساڈے لئی اسادھارن سی کیونکہ میں گجراں والہ توں اپنے پتا کولوں اجیہی کہانی کدے نہیں سنی سی۔ میں کدے وی اپنے پتا نوں ایسے وشے بارے پچھن دی ہمت نہیں کیتی۔ اوہ کہندا سی کہ ساڈے بزرگ دو جے بھائیچاریاں نوں اپنیاں رسوئیاں وچّ داخل ہون لئی اتناہت نہیں کر رہے سن۔ جیکر کوئی ویکیتی اندر آؤندا ہے تاں اوہ اس نال سختی نال پیش نہیں آؤندے اتے اجیہا وہار کردے ہن جو یں کجھ وی اسادھارن نہیں واپردا۔ اوہ سارے ورگاں دے لوکاں نوں سدھار دیندے ہن اتے پروارک سماگماں اتے تیوہاراں وچّ اوہناں نال برابر دا وہار کردے ہن۔ ساڈے پریوار وچّ کوئی دھارمک بھید بھاو نہیں سی۔ میرے پتاجی نے اندرا گاندھی دی بہت پرشناسکتی سی جیہناں نے بھومی سدھار ایکٹ پیش کیتا سی اتے بہو گنتی بے زمین مزدوراں نوں اوہناں دی کمائی لئی زمین الاٹ کیتی گئی سی۔ امیر زمینداراں نوں اوہناں دے پریوار ادھکارت طور 'تے مالکی برقرار رکھن توں ودھ اپنی دادھو زمین الاٹ کر کے حاشیے 'تے سٹ دتے گئے سن۔ سرکار دا ایہہ چھوٹا جیہا قدم پنڈاں دے معاملیاں وچّ اوہناں دی بھومکانوں کمزور کردا ہے اتے سماجک تانے-بانے وچّ اوہناں داریتہ گھٹاؤندا ہے۔ اتھوں تک کہ گاندھیوادی ونوبا بھاوے نے وی بے زمین مزدوراں لئی 'بھودان اندولن' (بھومی دان اندولن) شروع کیتا تاں جو اس نوں سنمانجنک جیون وچّ مدد کیتی جاسکے۔ اس نے بہت گھٹ مدد کیتی پر پھر وی اچا چکن لئی بہت سارے سماجک پروگراماں دی لوڑ ہے۔ جو یں ہی زمین دیاں قیمتاں پھرتوں ودھ گئیاں، ایہہ اوہناں لئی سراپ ثابت ہوئی اتے اوہ اچّ ذاتیاں دے غصے دا شکار ہو گئے۔

اوہناں دناں وچّ چھوٹ-چھات دی دھارنا پرچلت سی اتے زیادہ تر ہندو پریواراں نے کدے وی مسلماناں (کیونکہ اوہ ماس کھان والے سن) جاں نیویں ذات دے لوکاں نوں اپنی رسوئی وچّ داخل ہون دی اجازت نہیں دتی۔ میری ماں نے مینوں اکٹ وار دسیا سی کہ اکٹ عورت صفائی کرن والی عورت ساڈے گھر چھت دے ٹائلٹ وچوں کوڑا اکٹھا کرن آؤندی ہے اتے

زیادہ تر اپنی مزدوری دی صحیح رقم ادا کر دی ہے اتے جیکر اس نے زیادہ رقم واپس کرنی سی، تاں زیادہ تر لوک اس نوں رکھن لئی کھن گے۔ زمین اتے بدلواتے پانی نال دھون توں بعد اوہناں نے سکھ اس۔ میری ماں نے اچھا کدے نہیں کیتا اتے ہمیشہ اس دے ہتھوں سدھے پیسے لئے۔

صفائی کرن والی عورت اس نوں ”جیوندی رہے؛ تین بھاگ لگن۔۔۔ ایہ کوڑی مین بچ ماس مندی تے کوئی وٹکاراں کری۔۔۔ دو جے کھن ماسی اکھے، پر سان چوڑی سمجھ دے ہیں۔“ (زندہ باد! اوہ اکلوتی کڑی ہے جو مینوں میری ماں دی بھین (ماسی) وانگ پیار کر دی سی۔ باقی سانوں وی اچھوت سمجھ دے سن)۔

95 سالوں دے اوہی دوست نے اگے کیا کہ ساڈے پروارک میمبراں دوارا نیویں ذات دے لوکاں نال چنگا دوہار نہیں کیتا جاند اسی۔ عورت پر پروار دے ممبر مسلم جاں پیٹھلے سماج دے گھریلو سہانکاں توں پانی نہیں لے رہے سن پر مرد میمبراں نوں کوئی اعتراض نہیں سی۔ اوہناں دی رسوئی وچ داخل ہون دی سخت منائی سی۔ پنجاب وچ ایہہ اینا ماڑا اتے ظالم نہیں سی جتا اسیں پریمچند دی کہانی ’ٹھا کر داکھوہ‘ (ٹھا کر داکھوہ) وچ پڑھیا ہے اتے کبیر دے پرگٹا وے وچ اس حد تک کہ کسے نے پرچلت ظلم توں نراش ہو کے اچھا شہد بولن دی ہمت نہیں کیتی۔ اچ جاتی دوارا نیواں بھائی چارا۔

جو توں برا، ہمن، برا، ہمنی کا جایا

آؤن بات کا ہے نہیں آیا

کاہے کو کیجے پانڈے چھوت وچار۔

چھوت ہی تے اپجاسبھ سنسار۔۔

ہمارے کیسے لو ہو تمہارے کیسے ڈوڈھ۔

ٹوم کیسے باہمن پانڈے، ہم کیسے سود

پنجابی وچ اس قسم داساہت غائب ہے کیونکہ ایہہ دلش دے ہور حصیاں وانگ کٹھور نہیں سی۔ ایہہ اک آدھونک درتارا ہے کہ ساہت وچ اجیہی گھٹنا ہے جویں کبیر سمجھار ہے سن۔ اوہ دو جیاں وانگ صاف۔ ستھرے پہراوے پہنے ہوئے سن۔ اوہناں نوں اکو پنڈ وچ رہن اتے کھانا کھان دی اجازت دتی گئی سی، رہائش لئی سیمابڈھ نہیں سی۔ اوہ پیشے توں نہیں، سگوں اپنیاں نیتک قدراں۔ قیمتاں اتے سماجک وواہر کر کے سمنان دا آئندمان رہے سن۔ آدواسیاں، گھر عام طور اتے پنڈ توں باہر عارضی ہندے سن اتے اوہ وی پنڈ دے مکھی دی آگیا توں بعد۔ ایہہ اک پوری طرحاں جگیر و پر نالی سی جتھے اک پر تبھاشالی ویکتی دی ذات۔ پات دی پرواہ کیتے بناں اوہناں دے جیون نوں آر تھک طور اتے آرمدا تک اتے سمنانجک بنا کے سماج دوارا سرپرستی دتی جاندی سی۔ کیاں اوں ساہنے آئیاں جدوں اس دا پتر جنا پر تبھاشالی نہیں ہے پر چاہندا ہے کہ اس نال اوہی وواہر کیتا جاوے جو اس دا پتاماں رہا سی۔ ایہہ اسنوں پر مکھ ستھتی نوں برقرار رکھن لئی ماسپیشی ہکتی جاں آر تھک جاں دھارک امتا دے ہتھیاراں نال ہیرا پھیری وچ الجھاؤندا ہے۔

میرے دادا جی پڑھے۔ لکھے سن اتے سارے ورگاں دوارا اوہناں دا استکار کیتا گیا سی کیونکہ اوہ اک مانوادی سن اتے ساریاں دی عزت دا استکار کردے سن۔ اوہ اپنے نیڑلیاں دی بھلائی لئی چنتت سی۔ جیکر کوئی گوانڈھی مسلمان سی اتے اپنے بچیاں دے ویاہ دے پرستار لئی صلاح منگدا سی، تاں میرے دادا جی چنتا وچ سن اتے اوہناں نے اپنے سردتاں توں جانچ شروع کیتی کہ پرستار وارڈ لئی انوکول ہووے اتے بھوکھ وچ کوئی سمسیانہ ہووے۔ اوہ نیاں پرقتی سخت سی اتے ہندو۔ مسلم ویاہ نوں برداشت نہیں کر سکدا سی۔ دوویں فرقے بغاوت کرنگے اتے دنگے ہون دی سمجھاونا توں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔

میں اپنے پتانوں ہندواں دی اسلام پرقتی نفرت بارے سوال کیتا۔ اوہناں دسیا کہ تراسدی ایہہ ہے کہ بھارت نے کدے دی مکہ مدینہ دے حضرت محمد صاحب دے اسلام داسواد نہیں چکھیا۔ بھارت دا اسلام دا پہلا انو بھو حملہ آوراں دوارا ہویا جو منگول جاں ترک سن جیہناں نے اسلام نوں سمجھے بناں اپنایا۔ ایہہ اسلام دی آڑ بیٹھ اوہناں دیاں کاروائیاں سن اتے بھارتی منان

نوں اسلام دے ورودھ ہمال اور تاد پر بھاو ملیا۔ اسلام 10 ویں صدی وچ بھارت وچ آیا جدوں اک ترکی قبیلے غزنویز نے پنجاب وجوں جانے جانے علاقے نوں اپنے نال ملا لیا۔ بھارت اتے پہلا مسلمان حملہ محمد بن قاسم دی آگوائی وچ عرباں دوارا کیتا گیا سی۔ ایہہ 711 عیسوی وچ واپر یا اتے سٹے وجوں سندھ دی جت ہوئی۔

جدوں اسنے بھارت وچ اپنا رستہ بنایا تاں اسنوں بہت گھٹ ورودھ داسا ہونا کرنا پیا۔ جدوں اوہ سندھ ندی دے کنارے، نیرون شہر پہنچیا، تاں اس دا شہر وچ بودھی بھکشوآں دوارا سواکت کیتا گیا جو اسنوں نینترت کر دے سن۔ اس طرحاں سندھ دریا دے نال لگدے ہتے شہر بناں کسے لڑائی دے اپنی مرضی نال مسلماناں دے قبضے ہیٹھ آ گئے۔ کجھ معاملیاں وچ، دے۔ کچلے بودھی گھٹ گنتیاں نے ہندو راجپالاں دے ورودھ سرکھیا لئی مسلم فوجاں تک پہنچ کیتی۔

کلا، سبھیاچار، سنگیت، چترکاری اتے تھنیٹر بھارت وچ ودھیا کیونکہ ایہہ ہیٹھلے بھائیچارے دے ہتھاں وچ سی۔ ایچ جاتی نوں اجیاں گتیاں دھیاں لئی کوئی پسند نہیں سی اتے نہ ہی اجیہے پر درشناں وچ لگے لوکاں داسنمان کیتا جاندا سی۔ جیکر کوئی اجیہا کر داہے، تاں اوہناں نے چیتا ونی دتی کہ ”کی مرسیاں والی گل کرنی ہے“۔ (تسین اکٹ منور بک جاتی وانگ کیوں دوہار کر رہے ہو؟) اجو کے سندھ بھ وچ، تکلنا لوجی بدل گئی ہے اتے وپارک طور ’تے لابھدا تک ہے، اس لئی کوئی وی ایچ جاتی توں اجیہے پیشے وچ داخل ہون دا من نہیں کر دا۔ ایہہ اوہناں دے بچیاں لئی مان والی گل ہے۔ میرے پتا جی کہندے ہن کہ پیسے دالوچ اینا زیادہ ہے کہ ہر کسے نوں دو جیاں دے برابر بنا دندا ہے۔ اکھاں اس نے ذات۔ پات دی رکاوٹ نوں دور کر دتا ہے۔ نیویاں جاتاں دے لوک ساڈی کلا اتے سبھیاچار دے اصل رکھوالے ہن۔ سانوں اوہناں دی وراثت نوں اگے ودھاؤن اتے ساڈیاں اجو کی پیڑھیاں دے مناں وچ زندہ رکھن لئی اچت ستکار کرنا چاہیدا ہے۔

مینوں اکثر ہور سنستھاواں دوارا کجھ آسامیاں دی چون لئی سدا دتا جاندا ہے۔ میری پہلی نوکری ہور پچھڑیاں ذاتیاں جاں انوسوچت ذاتیاں اتے انوسوچت قبیلیاں دیاں ساریاں خالی آسامیاں نوں پورا کرنا سی۔ میں جزل درگ نوں آخری ترجیح دندا ہاں۔ زیادہ تر چون میمبراں نے مینوں میری چون پر کریا بارے پچھیا۔ میں اوہناں نوں دسانگا کہ اوہناں نوں صحیح دیکھ بھال

دی لوڑ ہے کیونکہ ساڈے پوروج اوہناں پر تئی دیا لو نہیں سن اتے اوہ جیسے لوک ہن جو دو جے بھائیچاریاں دے مقابلے وہارک انو بھو جانڈے ہن جیہناں کول کتابی گیان ہے پر وہارک انو بھو دی گھاٹ ہے۔ ایہہ لوک آدھونک گیان نال اپنے کم کرن دے ہنر نوں سدھار دے ہن۔ میں اگے کہندہاں کہ رائل کالج آف آرٹ آف لنڈن موچی، ترکھان آدی دے پچھو کڑ والے ودیار تھیاں نوں اپنے ہنر نوں سدھارن لئی آدھونک تکنیکاں لین لئی اتناہت کردا ہے نہ کہ پچھو کڑ والے ودیار تھی جو اپنی زندگی وچ کدے وی پریکٹیکل نہیں کرن جا رہا ہے۔

میرے آخری بیان نے اوہناں نوں ہلا دتا جدوں میں کہیا کہ پاکستان اگے مورکھ دلش ہے۔ جدوں پہلے پردھان منتری جواہر لال نہرو ترقی لئی لوڑ بندے مینپاور لئی انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی اتے میڈیکل کالجوں دی ستھاپنا کر رہے سن، اس سمیں پاکستان دے نیتاواں نے اپنے ودیار تھیاں لئی چار جاں پنج سیٹاں راکھویاں کرن دی بیتی کیتی ہو ویگی۔ ذرا کلپنا کرو کہ وشو پدھری انجینیراں اتے ٹیکنو کریٹس دے سموہ نے آدھونک پاکستان دا چہرہ بدل دتا ہووے گا۔ پاکستان کول سمر تھا ہے اتے ایہہ سیالکوٹ وچ کھیڈاں داسمان بناؤن جاں چنیوٹ وچ فرنیچر بناؤن وچ اسدی مہارت وچ دکھائی دندا ہے۔ اس نوں ودھیرے پرتیبوگی بنن لئی تھوڑی جہی پالشنگ دی لوڑ ہے۔

آدھونک کرن دی اس سوچ نے مینوں ایہہ سوچن لئی مجبور کیتا کہ پنجاب وچ ذات-پات دی شروعات کوں ہوئی۔ ایہہ اگے سماجک برائی ہے اتے وہارک ہنر والے بھائیچاریاں نوں اوہناں لوکاں نال کوں کچھے چھڈ دتا گیا جو اتپادکتا وچ یوگدان نہیں پاؤندے؟ مینوں احساس ہو یا کہ سازش کسے وی بھائیچارے دے اصل دودواناں نوں نیواں کرن دوارا شروع کیتی گئی سی، جو کہ دودوان بھائیچارے وچ لوکاں وچ برابر ستکار دا آئند مان رہے سن۔ سماج دی جیون شبلی نوں سدھارن لئی دودوان اتے وہارک ماہر سن۔ بعد وچ، ایہہ دودوان بنام کرم کانڈ وچ بدل گیا اتے دھرم دارو پلے لیا۔ سماجک جیون دے مقابلے دھرم نوں اتم بنا دتا گیا اتے ایہی پہلا قدم سی جس نے پنجابیت نوں تباہ کر دتا۔ پنجابی ساہت پنج دریاواں دے کنڈھے وید ویاس، پاننی، اتے ہور بہت سارے دوارا لکھیا گیا ہے جو بعد وچ ہندو دھرم دے روپ وچ پھیلیا۔ اجو کے امرتسر پنجاب دے

نیڑے بیٹھے بالیسی دوار ارجی رامائن نال تازہ سازش۔ کچھ ودواناں دا مننا ہے کہ جین دھرم دی شروعات بہار دے مہاویر توں بہت پہلاں سیکوٹ توں ہوئی سی۔

میں اجیے مثلیاں بارے سوچیا اتے محسوس کیتا کہ ایہہ پنجابیت نوں بدنام کرن دی صدیاں دی کوشش ہے۔ پہلا حملہ ندیاں نال سوچی سمجھی رنیتی نال کیتا گیا۔ براہمنوں نے ستھاپت کیتا کہ گنگا ندی راوی، ستلج چناب، جیہلم، بیاس آدی دے مقابلے پوتر ہے۔ اس نوں اتم بناؤن لئی اوہناں نے بھاگیر تھی دوار گنگا دی لپتی دیاں پورانک کہانیاں نوں یو جنابدھ ڈھنگ نال ستھاپت کیتا (گنگا اک ہزار تک شودے گلے ہوئے والاں دے نال وگدی سی۔ سال۔ بھگیر تھ نے شونوں پر سن کرن لئی اک ہور تپسیا کیتی، جدوں تک دیوتا نے اپنے والاں نوں ہلا دتا اتے اک بوند نوں انڈو۔ گنگا دے میدان، جو کہ گنگا بن گیا، اتے اترا دتا اتے ایہہ سمندر (بنگال دی کھاڑی) وچ ختم ہو گیا۔ جسڑے دریا سمندر وچ نہیں مکدے اوہ بھارت وچ اپنا مہو گوا چکے ہن۔ اوہناں نے یمینا اتے سرسوتی ندیاں نوں مہو پورن بنایا کیونکہ اوہ الہ آباد یز - بھگوان دے شہر (ہن پریاگ راج) وچ جڑیاں ہن اتے گیان سرسوتی دی اک ادکھ ندی دی کہانی ستھاپت کردیاں ہن۔ اصلیت ایہہ ہے کہ سرسوتی پنجاب کھیتر وچ سی پر اوہناں نے اس نوں گنگا ندی وچ ہامیجیک کر لیا۔ اوہ الہ آباد وکھے سنگم (سگم) ندی ستھان وچ اشان دی ویشیش ستھتی نوں بہت شبھ منیا جاندا ہے۔ بنارس وکھے مرن نال مکتی ملدی ہے، ندی دیو بھومی توں شروع ہندی ہے، وادھو کچھ ودھاؤندی ہے، اتے مرتک دیہہ دیاں استھیاں نوں ڈبونا مردیاں لئی اک قسم دی مکتی منیا جاندا سی۔ گنگا وچ اشان کرن نال ویکتی دوارا کیتے سارے پاپاں دے پر بھاو دور ہو جاندا ہے ہن۔ ہر باراں سالوں وچ کنبھ میلے دے تیوہاراں وچ نویاں و شیشٹاواں شامل کیتیاں جاندیاں ہن۔ کرم کانڈی لوکاں نے یو جنابدھ ڈھنگ نال پنجاب دی ودواتاں تباہ کر دتا اتے سوآر تھی اتے سوچن والے چونویں سموہاں دوارا دوجیاں اتے راج کرن دا کاروبار بنادتا اتے سوچنا اوہناں دی روزی۔ روٹی توں باہر نہیں سی۔ پنجاب وچ لکھیا گیا گیتا فلسفہ کرشن دے جنم ستھان متھرا اتے گجرات وچ موت ستھان دوارا کا جان دیاں رسماں وچ کتے گواچ گیا ہے۔ پنجاب دے ودواناں دے کم نال سبندھت سمارکاں دے ڈزائین نے

اوہناں نوں مسکھاں نوں وشوویا پی بناؤن لئی اصل یوگدان دے مقابلے اتم بنایا۔ اوہ مداری یز (جنگل) ورگے منور نجن کردے ہن اتے بھارت نوں اک مہان ودوان ستھان بناؤن وچ یوگدان پاؤن والے لوکاں دی تلنا وچ لوکاں وچ ستکار دا آئند ماندے ہن۔

پراتن پنجاب کدے وی ذات۔ پات وچ نہیں سی۔ ایہہ پنجاب لئی پورے بھارت دا یوگدان ہے۔ کسے وی پراتن ساہت وچ پنجابی سماج وچلی جماعتی دوستھاد معمولی سنکیت نہیں ملدا۔ پنجاب وید ویاس دی دھرتی سی جیہناں نے راوی ندی 'اتے بیٹھ کے وید لکھے سن۔ اس لئی پنجاب دا سبھ توں پرانا نام سپت سندھو ہے جو شاید اجو کے پنجاب نالوں وڈے بھومی سموہ نوں گھیر دا ہے۔ رگ۔ وید وچ ذکر کیتیاں ست ندیاں ہن سندھ، وتستا (ویست / جیسلم)، اسکنی (چناب)، پرسنی / اراوتی (راوی) وپاشا (بیاس)، ستدری (ستلج)، اتے سرسوتی (جو سک گتیاں ہن)۔ (سنجیو)۔ سانیاں دی پتیک 'ست دریاواں دی دھرتی' وچ سندھو دے سامتا وادی سماج دے انت دا کارن ایہہ دسیا گیا ہے کہ سرسوتی ندی سک گئی سی۔ (ایہہ اجو کے سمیں دی گنگا ندی نالوں کتے زیادہ وشال سی) اس گل نوں ویا کرن دوارا چنگی طرحاں ستھاپت کیتا گیا ہے۔ سنسکرت پانی اتے کئی بھاشاواں دریاواں دے کنڈھے تیار کیتیاں گتیاں سن اتے حال ہی وچ سوچی وچ گور مکھی ہے۔ کرم کانڈی لوکاں نے ودوان دے من نوں یو جنابدھ ڈھنگ نال تباہ کر دتا۔ بالسمی نے پنجاب وچ بیٹھ کے رامائن لکھی پر تلسی داس دے راجپوت مانس نوں اتم بنایا گیا۔ کہانی نوں اس طرحاں پھیلا کے جویں رات نوں سارے سنسکرن مندر دے بند دروازے وچ رکھے گئے سن، سویرے دروازہ کھلھن نے سبھ نوں حیران کر دتا اتے دیکھیا کہ تلسیداس رامائن نوں ہور ودواناں دوارا لکھے سارے سنسکرتاں توں اپر رکھیا گیا سی، اس نے دوہر اپر بھاو پایا اتے ایہہ سی 'اتے حملہ کیتا ساڈے پور وجاں دوارا اودھی، برج، اتے ہندی بھاشا دی ستھاپنا کر کے صدیاں دے ودوتا بھرپور وشال کارجاں دی اک مہان بھاشا اتے اس نے ثابت کیتا کہ ایچ جاتی ہمیشاں ہور جاتاں نالوں ہر پکھوں اتم ہے۔ جالندھر، لدھیانے اتے پٹیالے توں رام دی ماں بارے کوئی گل نہیں کردا، لو نے لاہور، کش قصور دی ستھاپنا کیتی اتے نقش نام دی بکھلا یونیورسٹی بھارت دی پوتی سی۔ ساہت وچ ایہہ ذکر کیتا گیا ہے کہ

رام سرپونڈی وچ ڈب گیا سی اس لئی دریا دے 4 کلومیٹر دے حصے نوں اوڈھیا دے نیڑے سرپوکیہا جاندا ہے۔ اوڈھیا توں پہلاں ندی داناں 'شاردا' سی اتے پیچ دے بعد اس نوں 'گھگھرا' کیہا جاندا ہے۔ ایہہ لوک اپنی روزی-روٹی لئی کرم کانڈی کماں وچ ماہر ہن۔ اوہناں نے بڑی چلاکی نال اپنے فائدے لئی یادگاراں اتے سمارکاں دی اساری کیتی اتے پنجاب وچ لکھے ساہت دے اصل رکھوالا نوں اپنا بنایا۔ اوہ اسلام نال رسماں نہیں کر سکدے سن کیونکہ ایہہ اک رب نوں مندا ہے اتے بھارت توں باہر شروع کیتا گیا سی۔ اتہاسک طور 'تے جتنا نال نہیں جڑ سکدا۔ سکھ دھرم 19 ویں صدی دے ارنج وچ براہمنی ریتی رواجاں دا شکار ہو گیا جس کارن 1920 دیاں وچ پنجاب وچ گوردواریاں نوں مہنتاں دے چنگل توں آزاد کرواؤن لئی گردوارہ سدھار لہر شروع ہوئی۔

انگریزاں نے آخری نقصان سکھ دھرم توں شروع ہو کے پنجاب دے اتہاس نوں سنکچت کر کے کیتا سی۔ اوہناں نے ساڈے سمجھے سبھیچار نوں مٹا دتا اتے پورا زور سکھ راج اتے مغل شاسکاں تک سمیت کر دتا؟ اوہناں نے اک متھ ستھاپت کیتی کہ سکھ اک مارشل نسل ہن۔ سکھ دھرم اس لئی ودھیا کیونکہ ایہہ کرم کانڈی لوکاں دے ہتھوں نکلیا سی۔ اوہناں نے یو جتا بدھ ڈھنگ نال پنجابیت دے پرانے اتہاس نوں جتنا دے مناں وچوں مٹا دتا۔ اوہ دوسریاں نوں نیواں دے کے پنجاب وچ اپنے دھرم دی تھاں بناؤن وچ ناپاک سن۔ ایہہ لوکاں 'تے راج کرن دی رنیتی دا حصہ سی۔ ساڈے کول پورس وانگ پنجاب لئی لڑن والے مہان راجے ہن پر ساڈے اتہاسکار دیاں نہیں سن اتے پنجاب 'تے حملہ کرن والیاں نوں وڈے حملے دس کے اوہناں نوں بے لوڑی متنا دتی گئی سی۔ میرے پتاجی دے شبد اے وی یاد کرن بن کے لوکاں نوں موڈے توں بھٹکا دیتا گونج دے ہن۔ لوکی سانوں لیاقت بھل کر ساڈے دے کراے نال آپے نوں جوڑ لیتا (سمارکاں جاں یادگاراں نے اوہناں نوں اپنی جادوئی کھتی نال جوڑ دے ہوئے اصل درشن توں دور کر دتا ہے)۔ ساہت دے سمارک لوکاں نوں نینکیتا بارے جاگروک کرن لئی بنائے جان دے ہن۔ ایہہ حقیقت نہیں ہے، پر اجو کے سندربھ وچ لوکاں لئی اک حقیقت دے روپ وچ موجود جھوٹے ارادیاں لئی ہے۔ وڈبنا ایہہ ہے کہ سبندھت لوک اپنے فائدے لئی اس حقیقت دے آلے-دوآلے بھرم پیدا کر رہے ہن۔

ساڈی دھرتی سندھو/ہڑپا/موہنجو داڑو سبھیتا دے نال سی اتے ایہہ اوہ نہیں سی جو اس سمیں بھارت اتے پاکستان دوواں پنجاباں وچّ ہے۔ پنجابی بھاشا وچّ دلت/ہریجن (ہندو) جاں مصلی/کامن (مسلماناں لئی) اتے مذہبی/ریڈیاسکھ (ایہہ شبد 20 ویں صدی دے شروع وچّ سامنے آئے) ورگا کوئی شبد نہیں سی۔ ہتھیں کم کرن والیاں نوں، کیمی ' (جسدا ارتھ ہے کم کرن والے/سیوا والے لوک) کیہا جاندا سی اتے لوکاں وچّ اوہناں دا بہت ستکار ہندا سی۔ اوہناں نوں اصلی دیوتیاں دے روپ وچّ منیا جاندا سی جیہناں نے سانوں آسرا اتے بھوجن دتا سی۔ لوہے دا کم کرن والے، موچی، ترکھان، جلاہے اتے گھمیاں دی موجودگی پنڈ دے ٹکاؤ وکاس لئی ضروری سی۔ اوہناں نے کشتلاتے گیان وچّ اتمتا والے کجھ لوکاں نوں سویکار کیتا اتے جیہناں دا ستکار کیتا گیا اوہناں نے کدے وی بودھک طور ' اتے اتم ہون دا فائدہ نہیں اٹھایا۔ روزی-روٹی لئی اپنے سریر دا شوشن کر کے عدالتی نجین جاں ویسواپنے دی کمائی دا سنکھپ پنجاب وچّ کدے وی سماجک ڈھانچے دا حصہ نہیں سی۔ ایہہ سماجک برائیاں دو جے سبھیاچاراں توں درآمد کیتیاں گئیاں ہن۔ بھارتی پنجاب وچّ اجو کے سمیں وچّ کوئی وی ویشوا نہیں ہے۔ سکھ عورتاں نوں آزاد اتے آزاد سوچ رکھن والے بابے نانک نوں سلام۔

ایہہ وکھ-وکھ شاسک ہن جیہناں نے اوہناں دے انوکول ہون دی دھارنا پیش کیتی۔ پاکستان دی سمسایا ایہہ ہے کہ اوہ ہر اتہاس دی ویاکھیا اجو کے دھرم دیاں اکھاں نال کردے ہن جو اوہناں اتہاسک تنھاں نوں نظر انداز کردے ہن جو اوہناں دی دھرتی ' اتے ہڑپا سبھیتا وجوں موجود ہن۔ اوہناں نے پنجابیت نوں وڈے پدھر ' اتے پتلا کرن لئی وکھ-وکھ پچھاناں قائم کیتیاں۔ مینوں نہیں پتہ کہ لوک اسلام توں پہلاں 'اس-سلامو' لیکم ' جاں سکھ دھرم 'ست سری اکال' جاں عیسائی 'گڈ مارٹک' توں پہلاں اکٹ دو جے نوں نمسکار کردے سن۔ مینوں یقین ہے کہ ایہہ ہندواں جاں بودھیاں دا 'رام رام' نہیں سی 'اتپھو'۔ ایہہ وکھ-وکھ شہکا مناواں جھوٹھی ہوئے دا بیج اتے سبندھت بھائیچاریاں دے سویمان دی پھلی ہوئی بھاونہ سی جس دے نتیجے وجوں پنجابیت دے سبھ توں پرانے سبھیاچاراں دے دو بھوگولک کھیتراں دی پچھان دی ونڈ لئی جھڑپاں ہوئیاں۔ ایہہ میرے پتہ دی اچھا سی کہ اک مند بھاگایو جنابدھ سماناوا دی سماج اتے راشٹر دا سنکھپ جو وی اس سنسار وچّ رہ رہا

ہے، دے مناں وچوں مٹا دتا جاوے گا۔ دھارمک، راشٹروادی اتے پکھپاتی دماغ کدے وی منکھتا جاں اسدی سبھیتا دی اس
یا ترانوں نہیں سمجھ سکدے۔

پڑھن دا اند لو

ستکار نال

سنیل بھائیانی ڈاکٹر

بھارت داد کھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470-27853470-11-91

آگامی مدعے

اپریل 2023ء - 2-ن-4

امندیپ بل، پروفیسر، جلیانوالا باغ چیئر، گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، پنجاب، بھارت بھارتی راشٹری اندولن، انقلابی لہراں ویج و شیش دلچسپی رکھدا ہے اتے پنجابی ڈانسپورامہمان سمپادک ہون گے اتے وشا جلیانوالا باغ ہووے گا۔

مئی 2023ء - 2-ن-5

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم. ایڈ. پی. ایچ. ڈی.، ایمرٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وشیش انک داوشا پنجابی ہووے گا۔

جون 2023 بھاگ-2-ن-6

ہر وندر سنگھ، پریوار 1947 دی ونڈ ویلے لائل پوریز، پاکستان دے بار کھیتر توں پٹیاہ آ گیا سی۔
پنجابی یونیورسٹی پٹیاہ توں ار تھ شاستر دی ایم. اے. اس توں بعد اوہ پنجاب سرکار ولوں پنجاب لوک سیوا کمیشن راہیں وٹ
تے یوجنا و بھاگ وچ بطور ادھیکاری اتے سنیکٹ ڈائریکٹر وجوں تعینات ہوئے۔

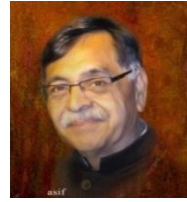
جولائی 2023 بھاگ-2-ن-7

رضا نعیم لاہور وچ سستھت اکٹ پر سکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انووادک اتے نانکی پاٹھک ہے۔ اسنے یو کے وچ لیڈز یونیورسٹی
توں راجنیتک ار تھو و سستا وچ اتے پھیسیٹیولے، یونیسے وچ ار کنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتھاس اتے مانو و گیان وچ
سکھلائی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہائیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اکٹ دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں
وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور اتے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ دوائراتے آؤملکت اتے پاکستان وچ د
پھر ایڈے ٹائیمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پائندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک
دے پہلے سنسکرن داسنچلن اتے سنچلن کیتا ہے، اتے اولو موپولو دے سیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے
ہن۔ اسدا انوواد اتے نانکی پڑھن داکم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسیٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال
ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسیٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اکٹ
وچ انٹراشٹری پدھر اتے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور اتے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ
TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکٹ راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ 17 LUMUN، لاہور،
جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں دکاری یونیورسٹیاں اتے سکولاں وچ ساگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اکٹ دکاری

2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پرپتکر تا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیا تمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاٹنی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیٹو/ پھانسلٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبداللہ حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنت) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنچھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100 ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

اگست 2023 بھاگ-2 نن-8

ڈاکٹر: شیاں سندر دیپتی

ایمڈی کمیونٹی میڈیسن، ایمے سماج شاستر، ایمے پنجابی، ایٹیکسی اپلائیڈ منو وگیان، لیکھک اتے کالم نویس
ساہت بارے لگجھگ 40 پستکاں دے لیکھک (منی نشاناں، راجواں، سفر نامہ، پروفیسر و بھاگ کمیونٹی میڈیسن، سرکاری
میڈیکل کالج، امرتسر پنجاب بھارت اس دے ویشیش انک داوشا "اکٹھیں" ہووے گا۔

ستمبر 2023 بھاگ-2 نن-9

پروفیسر اسمیتل ناہر

اکادمک یوگتا: بی. اے. بی. ایڈ، ایم. اے. ایم. پھل اتے پی. ایچ. ڈی (راجنیتی وگیان) پی. ایچ. ڈی کم: بھارت وچ گھٹ
گنتی راجنیتی: پنجاب وچ عیسائی بھائیچارے دا ادھنین

اس اتے وشیشتا: گھٹ گنتی راجنیتی، دلت مدے، بھارت دی ودیش نیقی اتے راج دی راجنیتی

عہدہ:

چیئر مین، پنجاب راج گھٹ گنتی کمیشن، پنجاب سرکار، فروری، 2020 توں۔

راجنیتی شاستر، یونیورسٹی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ ویچ پرو

سینیٹ اتے سنڈیکیٹ دے سابقہ ممبر، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (1996-2000, 2008-2012, 2012-2016)
2016 اتے 2020-2016)

سابقہ ڈائریکٹر، سینٹر فار داسٹری آف سوشل ایکسکلوزن اینڈ انکلو سو پالسی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (دسمبر 2014 توں
جون 2020 تک)

سابقہ ڈین، ودیار تھی بھلائی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (نومبر 2016 توں مئی 2020 تک)

سابقہ ڈائریکٹر امبیڈ کر سینٹر، پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ (اکتوبر 2014 توں مئی 2018 تک)

سابقہ وارڈن لڑکیاں دے ہوٹل نمبر 8 اتے 3 پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ (اکتوبر 2010 توں اکتوبر 2015 تک)

سابقہ سہانک ڈائریکٹر، اکادمک شاف، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ اکتوبر 1997 توں دسمبر 1999 تک۔

کوآرڈینیٹر، راجنیتی شاستر، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تن پد)

○ کوآرڈینیٹر، منکھی ادھیکاراں اتے کرتواں ویچ پوسٹ گریجویٹ ڈپلوما، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تن
شرطاں)

○ ممبر بورڈ آف سٹڈیز، پولیٹیکل سائنس، ہیومن رائٹس، گاندھی سٹڈیز، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز، سوشل ورک، پھیمی
اینڈ ہیلتھ اینڈ پاپولیشن ڈپلوما، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ۔

○ ممبر آر. ڈی. سی.، سینٹر فار سٹڈی آف سوشل ایکسکلوزن اینڈ انکلو سو پالسی، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز اتے ڈپارٹمنٹ آف
پولیٹیکل سائنس، پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ، پرہندھ کیٹی، یونیورسٹی، چنڈی گڑھ اتے کئی اکادمک پراسان اتے
تکنیکی کمیٹیاں دے ممبر۔

پنجاب یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونتی رام دیش ونڈوچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی سیاسی سماجک سستی
'تے دھیان کیندرت کرنکے

اپیل:

اس میں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گور مکھی وچ پوکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سبج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں ہو ردو بھاشاواں وچ انواد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹیراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr_subha@yahoo.com جاں dr.bhatiasunil@gmail.com

ایہہ پنجابی سبھیاچار دی وڈی سیوا ہوو گی۔

اک سکھ سپاہی نے مینوں بلے 'چوں باہر کڈھیا': بچے بھارت دی ہنسک ونڈ نوں یاد کر دے ہن۔ زربینہ پروین

” میری ماں نوں میریاں اکھاں دے سایمنے وڈھ دتا گیا، ” پروین کہندی ہے، اسدی آواز کب رہی ہے۔ اوہ اپنی لاش دے پیٹھاں پھسی پئی سی، جدوں کہ اس دے پنج وڈے بھین۔ بھرا، ماسی اتے چاچے، قتل کیتے گئے سن۔ کندھاں نوں اگ لگن کارن چھت ڈگن کارن ہوو رشتے دار اندر پھس گئے۔ پروین کہندی ہے، ”میں تن دن تک اوہناں لاشاں دے پیٹھاں پھسیا رہا۔“ بلے وچ اگ چھوٹا جیہا ساہ دارستہ سی جتھے میں ساہ لے سکدا سی۔“

پروین دا پر یوار اوہناں 14,000 بھارتی مسلماناں وچوں کجھ سی جو پٹیاں راج وچ مارے گئے سن۔ جویں ہی قتل عام دیاں خبراں بھارتی فوجاں تک پہنچیاں، گور کھاسپاہی پینچے، بچے ہوئے لوکاں لئی سڑیاں ہونیاں، وگڑیاں لاشاں وچوں دی چھانٹی کر دے ہوئے۔ پروین کہندی ہے، ”اک سکھ سپاہی نے مینوں بلے وچوں باہر کڈھیا اتے مینوں اپنے لٹن وچوں کھانا دتا۔“ اس نے گوڑھے نیلے اتے ہرے رنگ دی وردی پائی ہوئی سی۔“ اس نوں اس داناں یاد نہیں ہے، پر ایہناں سارے دہاکیاں بعد، اوہ کہندی ہے: ”میں ابے وی اس لئی پرار تھنا کردی ہاں۔“

اسنے پروین نوں پٹیاں دے باہر وار بہادر گڑھ قلعے وچ پہنچایا، جتھے ہزاراں مسلمان شرنار تھی بھارتی فوجی پھرے پیٹھ پناہ لے رہے سن۔ اتھے، اسنے اپنی ماں دی بھین نوں ٹھوکر ماری، جو ابے وی زندہ سی۔ لگبھگ اک مہینے بعد، اوہناں نوں پٹیاں دے پیچھم وچ، ملیر کوٹلاراج وچ اک دوجے شرنار تھی کیمپ وچ لجا گیا، جتھے اوہناں نے اگلے چھ مہینے بتائے، اک فوجی واہن وچ اک نویں پاکستان دی سرحد ول گھگی دی رفتار نال، تھوڑے جے نال۔ کوئی بھوجن کرن لئی۔

پروین کہندی ہے، ”اسیں بھل گئے کہ چپاتی کی ہندی ہے۔“ چھ جاں ست مہینیاں لئی، ساڈے کول گندہ پانی سی۔ ساڈے کول کھان لئی سکی مکی سی، ہوو کجھ نہیں۔“ انت وچ، جنوری 1948 وچ، اوہ اتے اسدی ماسی اک فوج دے واہن وچ واہگا توں پاکستان وچ سرحد پار کر گئی۔ ”جدوں ٹرک وچ سوار لوکاں نوں احساس ہو یا کہ اوہ سرحد اتے پہنچ گئے ہن، تاں

اوہناں وچوں کجھ نے متھائی کیا، پھر موت ہو گئی۔ اوہ بھگھے سن، اوہ کہندی ہے۔ جویں ہی پروین اکٹ بھارتی فوجی واہن دے اندر موجودہ پاکستانی شہر لاہور پہنچی، اوہ میلاں تک پھیلی شرنا تھیاں دی اکٹ لائن، اتے ہندواتے سکھ دنگکاریاں دوارا کھوہیاں اتے بلا تکار کرن والیاں عورتاں، اتے نال ہی وردیدھاری بھارتی سینکاں دا ورنن کردی ہے۔

(سکھیا: دِگار ڈیسن)

مہینے داشبد: شرم

1. ادھار

2. اچھکانا

3. پتلا

4. انجھوننگاتے مانجھلا سرڑی

5. سگ

6. شرمندگی

7. سنگ

8. نموسی

9. لنڈ

10. لنڈور

11. لچ

12. نرلچ (الٹ)

13. کلچ

14. کنجرا

15. کچا پادنا

16. ہایا

17. دھٹھ

18. بے شرم

19. عین

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک :

مولانا ظفر علی خان

مولانا ظفر علی خان (1873 - 27 نومبر 1956) مولانا ظفر علی خان وجوں وی جانیا جاندا ہے، اکت لیکھک، کوی، انواداک اتے اکت پترکار سی جسنے بریٹیش راج دے ورودھ پاکستان اندولن وچ اکت مہتوپورن بھومکا بھائی سی۔ اسلامی دھارمک وگیان توں علاوہ، اوہ ارتھ شاستر، سماج شاستر اتے راجنیتی دے نوینتم سدھانتاں وچ چنگی طرحاں جانوسی، اتے اوہناں دی ودوتادے نال-نال ودھیاں لئی، عام طور 'تے "اردو پترکاری دا پتاما" منیا جاندا ہے۔ ظفر دا جنم کوٹ مارتھ وکھے اکت پنجابی جنموا پر یوار وچ ہو یا سی، وزیر آباد دے نیڑے 'کرما باد' ناں دا اکت چھوٹا جیہا پنڈ، جو اس سمیں بریٹیش بھارت دا حصہ سی۔ اسنے اپنی شروعاتی سکھیا مشن ہائی سکول، وزیر آباد، گجراں والہ ضلع وچ پراپت کیتی۔ دسویں (10 ویں جماعت) پٹیا لہ توں کیتی اتے علیگڑھ کالج توں انٹر میڈیٹ (12 ویں جماعت) پاس کیتی۔

مہینے دی شخصیت: کوی سنت رام داس اداسی

1960 دے دہاکے دے اخیر وچ نکلوا دے روپ وچ پنجاب نے جو انقلابی ابھار دیکھیا، اس نے انقلابی اتے دلت چیتنا والے دودلت کوی پیدا کیتے۔ ایہہ سن سنت رام داسی (1939-1986) اتے لال سنگھ دل (1943-2007) | سنت رام داسی دا جنم اک دلت مذہبی سکھ بے زمینے مزدور پر یوار وچ ہویا سی۔ اوہ اک مضبوط دلت چیتنا دے نال وڈا ہویا سی اتے اسنے سکھ دھرم وچ مان-سمنان دیکھن دی کوشش کیتی سی، پر جلدی ہی اسنوں انوبھو ہویا کہ جاتی وکھرا اتے چھوت-چھات سکھ دھرم وچ ڈوگھیاں جڑھاں نوں مار چکی ہے۔ 1970 دے دہاکے دوران اوہ ہکٹی شالی ریڈیکل کوپاں وچوں اک وجوں ابھریا اتے کویتا دیاں تن کتاباں پر کاشت کیتیاں، جویں کہ۔ لہو بھیجے بول (لہو نال بجھے ہوئے شبد)، سنتن (اشارہ) اتے چوکریٹن (چار-دھاری)۔ اس نوں نکسلی سبندھاں کارن گرفتار کیتا گیا، جیل بھیجیا گیا اتے تیسے دتے گئے۔ اس نوں دتے گئے تشدد ایچ۔ جاتی دے جٹ نکسلیاں نالوں کتے زیادہ سخت سن کیونکہ اوہ دلت سی۔

دوہکٹی شالی کرانتی کاری دلت کوی پنجابی ساہتک منج اتے اک ابھار سن جیہناں اتے ایچ۔ جاتی، ایچ۔ شریانی دے ساہتکاراں دا دہد بارہا تے اوہ 1990 دے دہاکے وچ دلت ساہتک اور جادے و سچھوٹ دا اک پرکھ سروت بن گئے۔ جیکر اوہناں دی

کویتا انقلابی جماعتی تبدیلی دی تلاش کر رہی سی تاں اس وچّ دلت پچھان دی زندادلی سی جو کہ ہیمجونک بھاشناں نوں چنوتی دین دے سمر تھ سی۔

سنت رام اداسی 1970 دے دہاکے دی کرائتی کاری پنجابی ساہتک لہر دے پرسدھ کوپاں وچوں اک ہے۔ جسوں ججھار وادی کویتا کیہا جاندا ہے۔

ضلع سنگرور دے پنڈرائیسروچّ 'مذہبی' سکھاں (دلت) دے اک غریب گھروچّ جنمے، اداسی نوں گھور غریبی دی تنگی اتے بے انسانی داسا ہمنّا کرنا پیا۔ نامدھاری سنہر ددے پیروکاراں وچوں، اسنے شروع وچّ نامدھاری فلسفے دا پرچار کرن لئی بھگتی کویتا لکھی، پر بعد وچّ کھیسکھی وچار دھارا اولّ مڑیا؛ ماؤ وادی۔ نکسلیدی لہر دے ابھاراتے اس وچّ اسدی سرگرم بھاگی داری یز دے نال، اوہ لہر دے کھتی شالی کوپاں وچوں اک وچوں پرسدھی پراپت کرن لئی ابھریا اتے کویتا دیاں چار کتاباں لکھیاں، جو یں کہ۔ لہو بھیجے بول (لہو۔ بھجے شبد) 1971؛ سنتان (اشارے) 1976؛ چو۔ نکریان سیکھان (چار۔ دھاری لوہے دیاں پٹیاں) 1978 اتے لہو توں لوہے تک (خون توں سنیل تک) 1979

اندولن دے کئی ہو رکارکناں وانگ اس نوں وی راج دو اراچھ۔ پڑتال اتے قید کیتا گیا سی۔ اسنے اک ادھیپک وجوں سکھلائی
پراپت کیتی اتے علاقے دے دکھ-دکھ سکولاں وچ پڑھایا۔

انڈین پیپلز ایسوسی ایشن آف نار تھ امریکہ (IPANA) اتے انڈین ورکرز ایسوسی ایشن (IWA) UK دے سانجھے سدے
' اتے اداسی نے 1979 وچ کینیڈا، امریکہ اتے یونائیٹڈ کنگڈم دا دورہ کیتا۔

مالوا کھیت دے وانجھے اتے پنڈوالنکاراں نال رنگی اداسی دی کویتا سد یوی پرسدھ لالچ دی سنویدنا کردی پرتیت ہندی ہے۔
اوہناں دے سبھ توں پرشنسا یوگ گیت ہن: دیس ہے پیار اسانوزندگی پیاری نالو (اسیں اپنے دلش نوں پیارے جان توں
ودھ پیار کر دے ہاں)، ماگھدار ہیں وے سورجا کماریاں دے ویٹھے (او، سورج، سدالئی کامیاں دیاں بستیاں نوں پرکاشان
کردو)، گل لگ کے۔ سیری دے جٹ روو (کسان کھیت مزدور نوں گلے لگا رہا ہے اتے رو رہا ہے) اتے اسین توڑ دینی لہو پینی
جوک سینیا (اسیں خون چوسن والی جوکاں نوں چھٹکارا دیاں گئے)۔

یشکا دت۔

بھارت دے چھوٹے جسے قصبے وچ اک پہلاں اچھوت ہتھیں صفائی کرن والے پر یوار وچ دڑے ہون توں لے کے دنیا بھر وچ سبھ توں ودھ ماننا پر اپت کھل عام دلت پترکاراں وچوں اک۔ منن تکت، یشکا دت دی کہانی ساریاں مشکلاں دے ورودھ اک اچھالتے پراپتی ہے۔

کو لمبیا جر نلزم سکول توں گریجویٹ ہون توں بعد، دت اے وی 2016 وچ اپنی ذات نوں لکارہا سی جدوں اسنے بھارت دی حیدرآباد یونیورسٹی دے اک ویدیو کارکن روہت دیملادوارا پچھے چھڈی گئی چٹھی پڑھی، جس نوں سنستھانگت وکترے کارن اپنی جان دین لئی مجبور کیتا گیا سی۔ اتھے۔ ادوں دت نے اپنی چپ توڑن اتے ایہہ دسن دا فیصلہ کیتا کہ اسدی 'بیٹھلی' ذات دوارا اسدی زندگی 'تے کنا گمبیر پر بھاو پیاسی۔

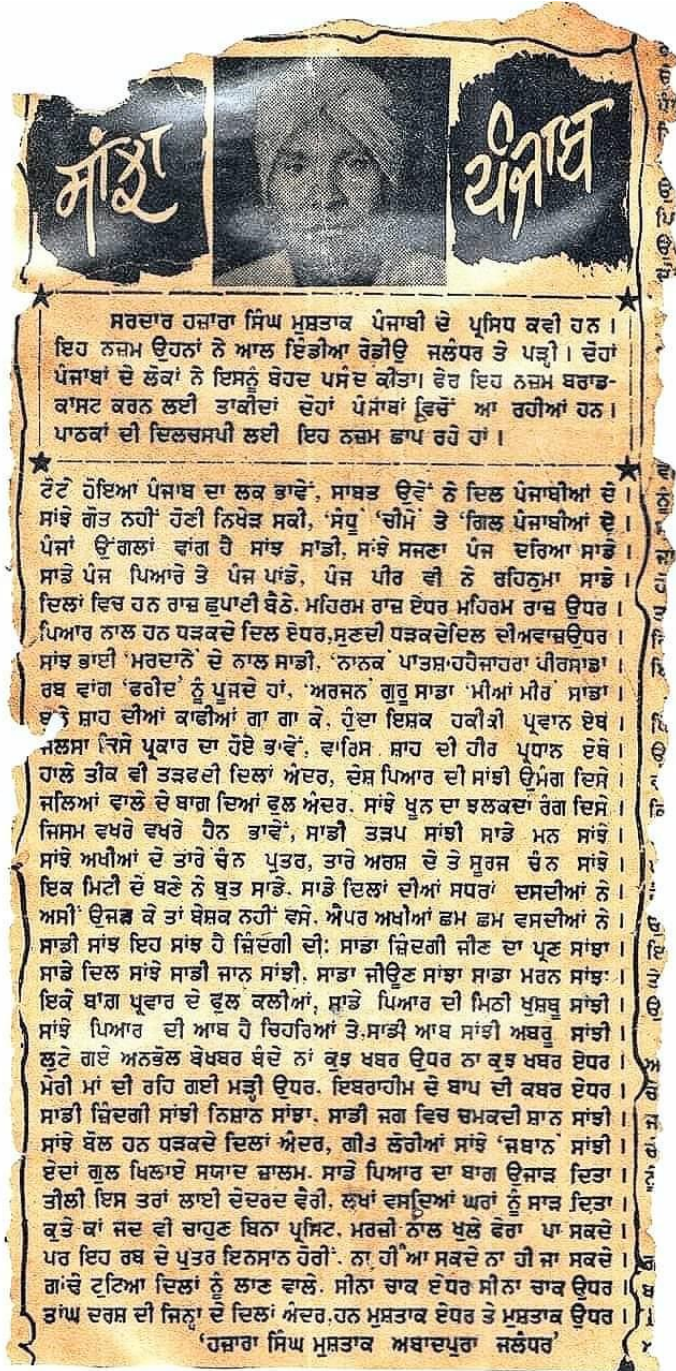
دلتاں بارے بھارتی میڈیا دی مانگ کورتی اتے نیوز روموں وچ نمائندگی دی گھاٹ توں نراش، دت نے دلت وکترے دے دستاویز لانچ کیتے۔ دلتاں لئی جاتی ادھارت وکترے نال اوہناں دے صدمے 'تے چرچہ کرن اتے سانجھے تیزریاں توں ایکتا اتے سمرتھن دی منگ کرن لئی اپنی قسم دی اک سرکھیت جگہ ہے، جو کہ وی۔ اس نوں دلت دے طور 'تے لکھنا شروع کیتا۔

COMING OUT AS 0

دلت دے طور 'تے 'باہر آؤن' راہیں، یشکا دت نے دلتاں دے ولکھن انو بھونوں پرگٹ کرن لئی اک نویں شبد اولی ستھاپت
کیتی جو بھارت دے جاتی ادھارت سماجاں وچ جوہندے رہن لئی اپنی پوری پچھان نوں دگاڑن لئی مجبور ہن۔

ادوں توں، اک دلت وجوں ساہمنے آؤنا وشو بھروچ بھارتی بھائیچاریاں وچ سبھیاچارک شبد اولی دا اک حصہ بن گیا ہے،
جسنوں عام طور 'تے دلتاں دے اپنے پرانے اچھوت مول دے آلے دوآلے دی شرم نوں گھٹاؤن اتے مان نال اپنی جاتی
پچھان وچ قدم رکھن دے ابھیاں وجوں سمجھیا جاندے ہے۔

سردار ہزار سنگھ مشتاق (پنجابی دے پرسدھ کوی ہن۔ ایہہ نظم اوہناں نے آل انڈیا ریڈیو۔۔ جالندھر تے پڑھی۔ دوہاں
پنجاباں دے لوکاں نے اسنوں بے حد پسند کیتا۔ پھیر ایہہ نظم براڈ-کاسٹ کرن لئی تاکیداں دوہاں پنجاباں وچوں آرہیاں
ہن۔ پاٹھکاں دی دلچسپی لئی ایہہ نظم چھاپ رہے ہاں۔

فوٹو ہو یا پنجاب دالوک بھائیں، ثابت ادوں نے دل پنجابیاں دے
 سانجھے گوت نہیں ہونی نکھیر سکی، سندھو چیمیں تے گل پنجابیاں دے۔
 پنجاں انگلاں وانگ ہے۔ سانجھ ساڈی، سانجھے بھانجی دریا ساڈے
 ساڈے پنج پ یارے تے پنج پانڈو، پنج پیروی نے رہنما ساڈے
 دلاں وچ ہن راز چھپائی بیٹھے محرم راز ایدھر محرم راج ادھر۔
 پ یار نال ہن دھڑکدے دل ایدھر، سندی دھڑک دل دی اواز ددھر۔
 سانجھ بھائی مر دانے دے نال ساڈی، نانک پاتشاہیجاہراہیر ساڈا۔
 رب وانگ فرید، نوں پوجدے ہاں، 'ارجن' گورو ساڈا میاں میر ساڈا۔
 بلھے شاہ دیاں کافیاں گاگا کے، ہندا عشق حقیقی پروان ایتھے۔
 پ جلسہ کسے پرکار دا ہوئے بھائیں، وارث شاہ دی ہیر پردھان ایتھے۔
 اُحالے تیک دی تڑپھدی دلاں اندر، دلش پیار دی سانجھی امنگ دے۔
 جلیاں والے دے باغ دیاں پھل اندر، سانجھے خون دا جھلکداں رنگ دے۔
 کہ جسم وکھرے وکھرے ہن بھائیں، ساڈی تڑپ سانجھی ساڈے من سانجھے سانجھے
 اکھیاں دے تارے چن پتر، تارے عرش دے تے سورج چن سانجھے۔
 اک مٹی دے بنے نے بت ساڈے، ساڈے دلاں دیاں سدھراں دسدیاں نے۔
 اسیں اجڑ کے تاں بے شک نہیں دے، اپر اکھیاں چھم چھم وسدیاں نے۔
 ساڈی سانجھ ایہہ سانجھ ہے زندگی دی ساڈا زندگی جین دا پران سانجھا۔
 ساڈے دل سانجھے ساڈی جان سانجھی، ساڈا جیون سانجھا ساڈا مران سانجھ
 اک بلنغ پر وار دے پھل کلیاں، ساڈے پیار دی مٹھی خوشبو سانجھی۔
 اُسانجھے پیار دی آب ہے چھریاں تے ساڈی آب سانجھی ابرو، سانجھی
 لٹے گئے انھول بے خبر بندناں کجھ خبر ادھر نہ کجھ خبر ایدھر۔
 میری ماں دی رہ گئی مڑھی ادھر ابراہیم دے باپ دی قبر ایدھر۔

ساڈی زندگی سانجھی نشان سانجھا، ساڈی جگ وچ چمکدی شان سانجھی۔
ج سانجھے بول ہن دھڑکدے دلاں اندر، گیت لوریاں سانجھے زبان سانجھی

ایداں گل کھلائے سیاد ظالم ساڈے پیار دا باغ اجاڑ دتا۔
نوں تیلی اس طرحاں لائی کیندر دویری، لکھاں وسدیاں گھراں نوں ساڑ دتا۔

تے کاں جدوی چاہن بنا پرست، مرضی نال کھلے پھیرا پاسکدے۔
پرایہ رب دے پتر انسان ہو ریں، نہ ہی آسکدے نہ ہی جاسکدے۔

گانڈھے ٹٹ یا دلاں نوں لان والے، سینہ چاک ایدھر سینہ چاک ادھر
تانگھ درش دی جنھا دے دلاں اندر ہن مشتاق ایدھر تے مشتاق ادھر۔

ہزار سنگھ مشتاق اباد پر اجالندھر'

نہ پچھو

وطن دے قافلے نوں قافلہ سالار نے لٹیا،
وطن نوں وطن دے نیشکام س یو ادار نے لٹیا،
وطن دی آنکھ نوں ہے وطن دے غدار نے لٹیا،
س یاست دے کھلاڑی بے وفامکار نے لٹیا۔

شہید! کس طرحاں ہوئے اسیں برباد، نہ پچھو۔
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھو۔

ن پچھ ایس آزادی دے دیوانے تے کی بیتی،
وطن دے پیار وچ مدہوش مستانے تے کی بیتی،
وطن لئی مرن ول ایس مردانے تے کی بیتی،
وطن دی شماں دے مشتاق پروانے توں کی بیتی

دکھی اکھاں 'بچ روندی ہے، کوں فریاد، نہ پچھ
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھو

آزادی آئی پر قسمت دے مہروماں تے کی گزری۔
نہ پچھ بے-قصاں، بے-زور، مظلوماں تے کی گزری،
نہ پچھ ہسڈیاں کلیاں تے معصوماں توں کی گزری،
وطن 'بچ بے وطن آزاد مسکماں تے کی گزری،

سدیشی حاکماں 'تے ظلم استبداد، نہ پچھو۔
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھو۔

اے تکرے دی چلدی اے اے ماڑے دی چلدی نہیں،
اے روٹی توں آتر دی وطن وچ دال گلدی نہیں،
نتھائیں نوں وطن اندر اے کوئی تھاں جھلدی نہیں،
آزادی دی شمع ایہہ قلی دی کلی `چ بلدی نہیں۔

غریباں دی اے پھکی ہے زندہ باد، نہ پچھ
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھو۔

اے برلے تے ٹاٹے داویں ہی زور ہے اتھے،
چلاندا چم دیاں حالے تاں رشو تکھر ہے اتھوں،
اے باٹے دی جتی داہی چلدازور ہے اتھے،
نکھٹو چودھری اتھوتے آگُو چور ہے اتھے۔

ہے پھر چولا بدل کے آگ یا صیاد، نہ پچھو۔
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھ

پرانے ٹاؤٹے مخبر اے تک راج کر دے نے،
اوہی راؤ بہادر، سر، اے تک راج کر دے نے،
وطن وچ بنیاں افسر اے تک راج کر دے نے،
اوہی چالاک تے جابر اے تک راج کر دے نے۔

ظلم دے انت دی ہوئی کوں پھر آوی نہ پچھ
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھ۔

وطن وچ دند ناندے نے اے قاتل شہیداں دے،
وطن وچ مان پاندے نے اے قاتل شہیداں دے،
انکھ و دھ لاندے نے اے قاتل شہیداں دے،
ایہہ خونی ظلم ڈھاندے نے اے قاتل شہیداں دے

کوئیں، مشتاق، آزادی دا ہے ناشاد، نہ پچھو۔
شہید! کس طرحاں دے ہاں اسیں آزاد، نہ پچھو۔

آزادی پچھوں آزادی
اک وار آزاد ہو گئے اپنے،
ٹنڈے لاٹ دی رہی پرواہ کوئی نہ۔
راجا بن گیا دلش داسر بندہ،
کچھ وی کسے نوں کھن داواہ کوئی نہ۔

بھل گئے آدرش ساوتری دا،
کرنی سیتا دی اکا بھلائی بیٹھے۔
جسٹری صاحبان نے پیو دی پت لائی،
دیوی پریم دی اوہنوں بنائی بیٹھے۔

کسے اتھری سوہنی دے گیت اتی لاجپت دی لاج قربان ہندی جلسہ کسے وزیر دا ہوئے بھاویں،
وارث شاہ دی ہیر پر دھان ہندی۔

ایس گروآں اوتاراں دے دلش اندر،
سماں ہو رہی رنگ و کھار ہاے۔

بھگت سنگھ سکھ دیو دا دلش پیارا،
دلش را نہجھیاں دا بنداجا ہاے۔

ایس ٹاپک توں رات دن بحث ہندی،
عشق مشک چھپایا نہیں جاسکدا۔
ٹبر سارے داسارا ہو عاشقناں دا،
کچھ وی کہیا کہایا نہیں جاسکدا۔
مئی پکنک دا آپ پر بندھ کر دی،

ڈنڈی ہو ٹلاں دے بلّ پے کر دا کڑی ہیر دا پارٹ ادا کر دی،
منڈارا نہجھے دا پارٹ پلے کر دارنج گلدیاں نے،
رنز ٹنڈیاں نے،

لارا کسے پاسے، ہاں کسے پاسوں۔

پتر کسے پاسے پیو کسے پاسے،
دھی کسے پاسے، ماں کسے پاسے۔

لتا قبر وچ، پر نہیں چل سکدے پھر وی عشق اڈاریاں لاناو دا اے۔
بڈھا، ناگ دے وانگراں مست ہو کے، گیت ناگن دی فلم دے گاناو دا اے۔

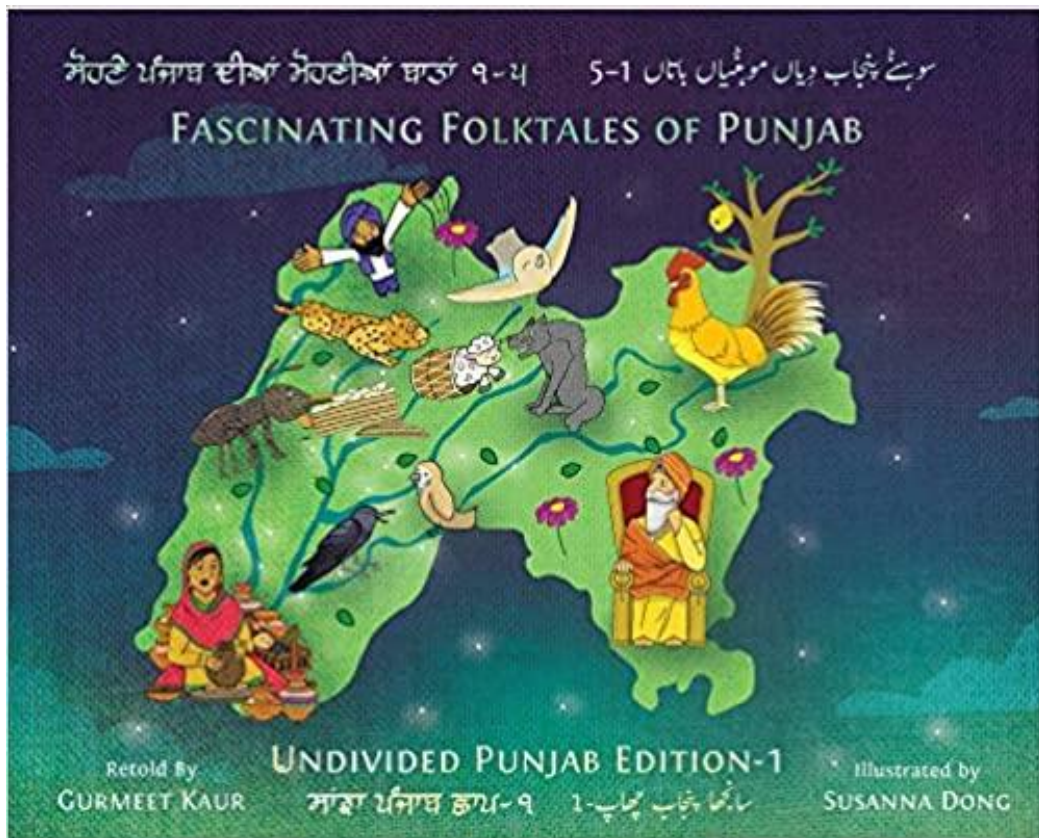
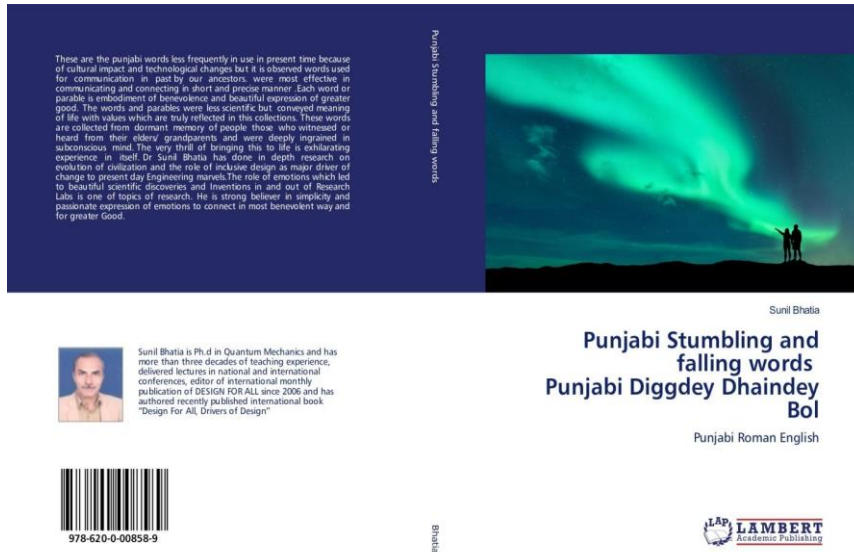
جھوٹا عشق ہے سرتے سوار ہو یا، کھشما منڈا دھوکھے کھاناو دا اے۔
ایہہ ہے کسے دی لاج نوں ہتھ پاؤں دا ایہدی لاج نوں ہتھ کوئی پاناو دا اے۔
رکھ نفس دی جاگ پئی دل اندر، مسئلہ بھل بیٹھے بھکھے پیٹ دا اے۔
گت کسے دی ہک تے لیٹدی ایس، ایہدی ہک اتے سپ لیٹدا اے۔

20

صدیاں بعد غلامی دی چھٹ لاہ کے، جتنا پیراں دے اتے کھلن لگی۔
چون ہندی اے جو یں اسمبلی دی ادوں حسن دی چون وی ہون لگی۔
ماپے رات دن سکھنا سکھدے نے، ساڈے حق وچ ربا! نیاں ہووے۔
”مس انڈیا“ دھی جو چنی جائے، مانتا پتا داور لڈ وچ نہ ہووے۔
پر لو آوے تے بھاریں طوفان آوے، پروگرام نہیں کدی وی چینیج کردے۔
اپنی لاڈا تانس 'و کھان خاطر، اپنے خرچ تے میٹنگ اریج کردے۔

باہر ہو رڈ رامہ دکھایا جا رہا ہے، پردے کچھے کچھ ہو رہی ہو رہا ہے۔
دیکھ لو وجو گوب دے پر دیاں 'چوں، دل شاعر دا وچوں وچّ ہو رہا ہے۔
ہر کوئی دلش دی بیڑی وچّ پائے وٹے، درد مند 'مستاک ملاح کوئی نہیں۔
آگودیش دے ہی لٹے راہ پے گئے، دسدادیش دے بچن داراہ کوئی نہیں۔

نویں کتاب:

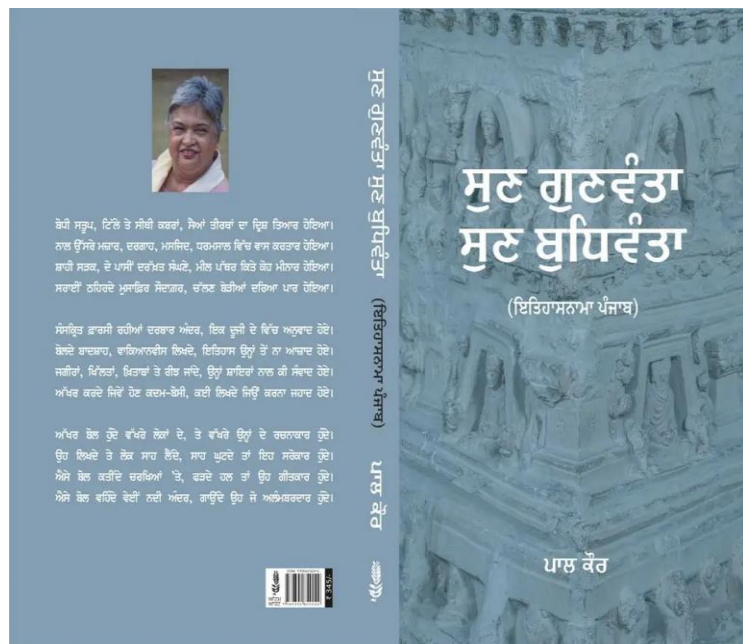
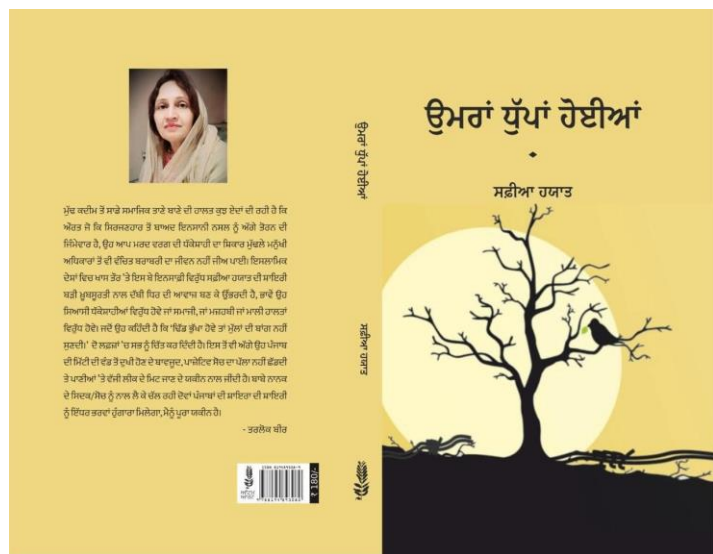

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਬੱਚੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਦਹਰੀ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਚਿੱਤਰਤਾ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬਹਾਨਾ ਦਿਆਂ ਲਿਖੀਆਂ
(ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਖੀ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਉਤ ਹਨ-

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچّ درسایا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انوواد دے نال پرماتک پنجابی وچّ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اکت نیٹکتا ہے۔ انونڈے پنجاب دے بال-انوکول نقشے اتے پنجابی پسیاں نال بچیاں نوں جانو کرواؤن لئی ٹیبل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیریت کردے ہن۔

94 پنے | 11" x 5.8" | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی ISBN: 978-9887101-0-0

کرپا کر کے ل لیکھ توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدواتے پیسے بچاؤ۔ نیٹ 'تے لیکھ دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ ਰਿਸਰਚ ਸੈਂਟਰ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 'ਸਲਾਹੀਅਤ' ਦਾ ਲੋਕ ਅਰਪਣ ਸਮਾਰੋਹ

ਅਜੀਤ

02-May-2022
Page: 5

<http://epaper.aizhianlandhar.com/edition/20220502/9/5.cms>

ਝੰਡਾ-ਭਾਸ਼ੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਸਲਾਹੀਯਤ' ਲੋਕ ਅਰਪਣ

ਲਹਿੰਦੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਵਧ ਰਹੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪਗਟਾਈ

ਦਿਖਿਉਨ ਨਿਉਜ ਸਰਵਿਸ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1 ਮਈ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਭੁੱਲੇ ਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁੜ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਗਠਿਤ 'ਸ਼ਬਦਾਧੀਯਤ' ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਜਕਿਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੇਵੇ ਵਿਚੋਂਸ਼ੇਰ ਤਿਲਕ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸੈਨਨ ਸਿੰਘ ਅੱਮਾਏ ਨਗਰਾ, ਐਡਵੋਕੇਟ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਜਾਮਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਪ੍ਰ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਖੁਸ਼ਰਾਹ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਲਾਲ ਗਰਗ, ਡਾ. ਸੁਰਦੇਵ ਭਾਤੀ ਜਗਨਾ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਐੱਨਐਸ ਨਗਰਾ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 1947 ਵਿੱਚ ਲੋਧ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ

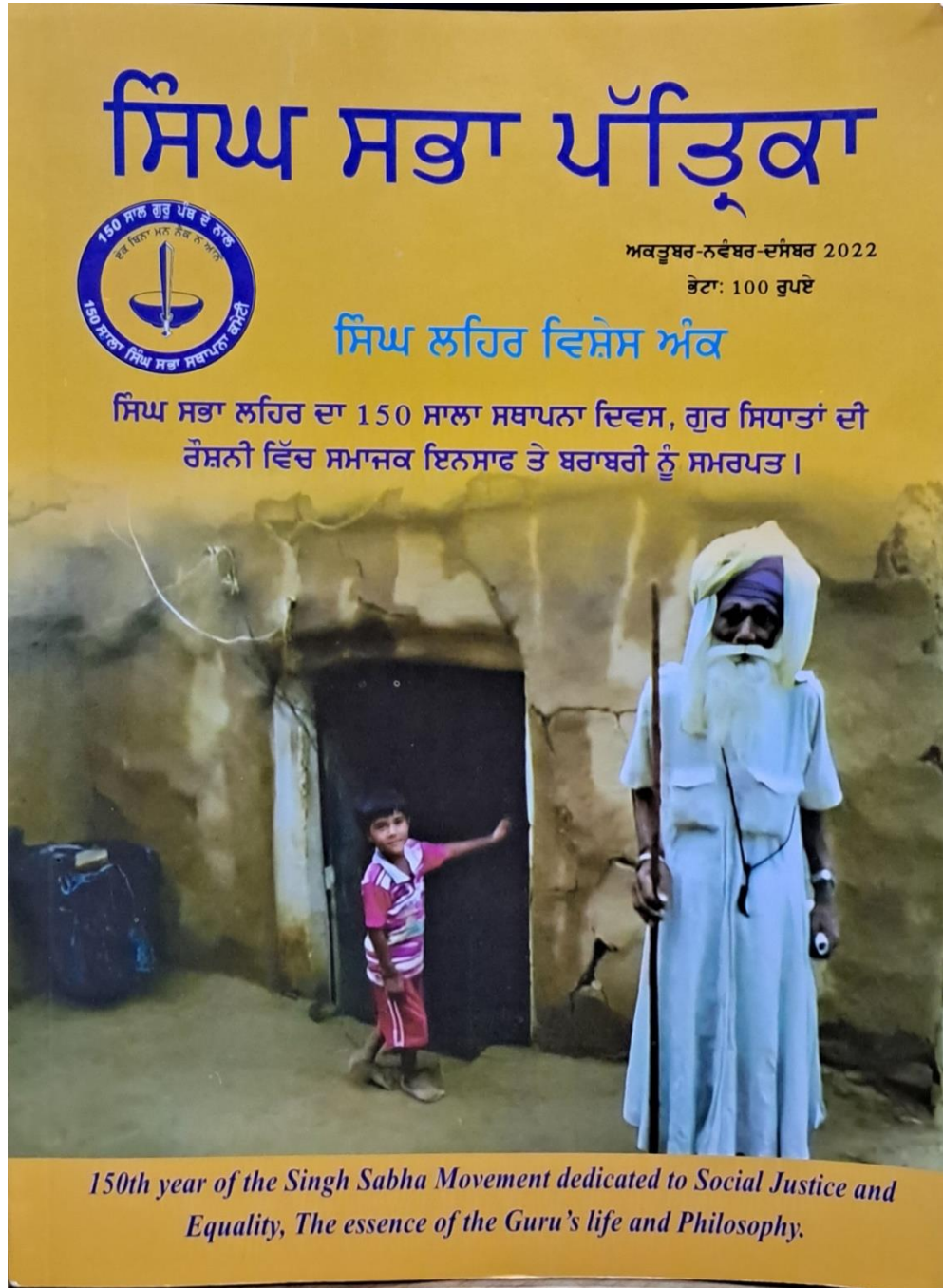
ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਸਲਾਹੀਯਤ' ਲੋਕ ਅਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੱਧੀਜੀਵੀ।

ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਿਊਂਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਣਾ

ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ

ਮੁੜ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਮੋਹ ਵੀ ਵਧੇਗਾ।
ਇਸ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਮਨਦੀਪ ਸ਼ਰਮਾ, ਡਾ. ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ, ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਚਾਹਲ, ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਸ਼ਵਨੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਪੜਵੰਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

کیندری سنگھ سبھا سٹھاپنا 150 واں سال منایا ہے اتے اسے سبندھ وچ 150 واں سال مناؤن داوشیش انک جاری

3.

Eminent Indian Scientist Prof. Hardev Singh Virk honoured with
FRAY International Sustainability Award

Dr. Devinder Pal Singh*

Prof. Hardev Singh Virk, a pioneer in interdisciplinary research in India, has been honoured with FRAY International Sustainability Award for his groundbreaking research in irradiating minerals, glasses, polymers and other insulators using heavy ion beams. His outstanding contributions to understanding the health hazards by measuring Radon concentration in air, soil and groundwater and earthquake prediction in the Himalayas have led to the development of applications for sustainable development of the region. Fray International Sustainability Award, named after Prof. Derek Fray of Cambridge University, is conferred, since 2011, to prominent academics, CEOs, Politicians and Institutions globally.

Fray International Sustainability Award was conferred to Prof. Virk by Dr. Florian Kongoli, the Chair of the symposium and President of SIPS 2022, The Sustainability Through Science and Technology/Sustainable Industrial Processing Summit, held in Phuket, Thailand, from 27 Nov. to 1 Dec. 2022. The award ceremony, held on 29 November 2022, was attended by many eminent international scientists, CEOs, and nine Nobel Laureates.

Given Prof. Virk's excellent contributions to science and technology, Virk International Symposium on Physics, Technology & Interdisciplinary Research

for Sustainable Development was also organized as part of SIPS 2022, in which twenty eminent scientists presented their research findings.

Prof. Hardev Singh Virk is the First Punjabi Sikh and First Indian (from India) to be conferred with this prestigious award for his scientific research in diverse areas of Radiation Physics, Earthquake and Radon Studies, Nanotechnology, Environmental Sustainability, and Heavy Metal contamination in Groundwater of Punjab.

The Sustainability Through Science and Technology/Sustainable Industrial Processing Summit (SIPS), a multidimensional and multidisciplinary summit, is being organized by FLOGEN STARS OUTREACH, a not-for-profit international organization annually since 2003.

Professor Hardev Singh Virk, born in 1942, at Kamo Ke, District Gujranwala (now in Pakistan), is an international Physicist, renowned academician, and a profound scholar of Sikhism. After receiving his M. Sc. (Physics) degree in 1963, from Aligarh Muslim University, Aligarh, he started his teaching career at G. N. E. College, Ludhiana. In 1965, he joined Punjabi University, Patiala, wherein he served till 1979. In 1970, he was selected for French Govt. Scholarship to pursue his research interests in Nuclear Physics at Marie Curie University, Paris. Therein, for his outstanding research work, the university awarded him a Doctoral degree in 1972.

On joining, as Head, Dept. of Physics, at Guru Nanak Dev University (GNDU), Amritsar, in July 1979, he played a vital role in laying the

infrastructure for the promotion of educational/research activities at the university in many diverse fields, e.g., Radiation Physics, Geophysics, Geochemistry, Heavy Ion Physics, Thin Film Technology, Acoustics, and Plasma Physics. He retired from GNDU Amritsar in 2002 after serving as Founder Head, Dept. of Physics, and Dean (Academics). Later on, he served as Director (Research) at DAVIET, Jalandhar (2008-11); Adjunct Professor at Eternal University, Baru Sahib (HP); Visiting Professor at SGGS World University, Fatehgarh Sahib (2013-17); and Professor of Eminence, Punjabi University, Patiala (2017-19).

In his long career as a Physicist, he is credited with the publication of about 425 research papers in national and international journals, 41 books in areas of science, religion, and literature; 150 articles on science policy, education, and reviews of books. Besides, he has served on many national and international advisory boards. For almost five years (2011-15), he had the honor of working as Editor of Solid State Phenomena series, published by TRANS TECH Switzerland. During his long unblemished professional career, Professor Virk has traveled over 50 countries, to pursue his academic/research activities, and to promote science in many developing countries.

Having served as an educationist and administrator for over forty-two years at various prestigious educational institutions in India, he has also established himself as an eminent writer in the field of Sikh theology. Prof. Virk, a founder member of the School of Scientific and Logical Interpretation of Gurbani, is committed to bringing out the truth of Gurbani, logically, rationally and scientifically. He has published about one dozen books related to Sikhism. He has been honoured for his services to the Sikh cause by

several Sikh and non-Sikh organizations, e.g., SGPC, Amritsar; ICCR, Govt. of India; and Templeton Foundation, USA. He has also been honoured with Shiromani Award for Scientific Literature in Punjabi (1993) by Govt. of Punjab.

References:

- The Sustainability through Science and Technology/Sustainable .5
Industrial Processing Summit: <https://www.flogen.org/sips2022/>
Virk International Symposium on Physics, Technology & •
Interdisciplinary Research for Sustainable Development:
https://www.flogen.org/sips2022/Hardev_Singh_Virk.php
Flogen Stars Outreach: <https://www.flogen.org/> •
Fray International Sustainability Award: <https://www.flogen.org/?p=36> •
Award Ceremony of Prof. Virk: https://youtu.be/Ucb_uyPJ9PI •
Award website: <https://www.flogen.org/?p=38&bio=Virk> •
Singh, D. P. (2020, Feb 27). An International Physicist and A •
Dedicated Proponent of Sikhism- Prof. Hardev Singh Virk. Sikh
Philosophy Network. Chandigarh, India.
[https://www.sikhphilosophy.net/threads/interview-of-prof-hardev-singh-
virk-by-dr-d-p-singh.51442/](https://www.sikhphilosophy.net/threads/interview-of-prof-hardev-singh-virk-by-dr-d-p-singh.51442/) •

by

Dr. Devinder Pal Singh, M.Sc., Ph. D., is a Physicist
training, an academician by profession and an
author by choice.

Website:

<https://www.researchgate.net/profile/Devinder-Singh-4>

1.

Patron

Prof. Raj Kumar
Vice Chancellor
Panjab University

Chief Guest

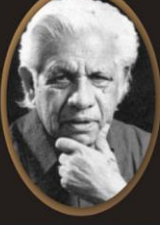
Dr. Sumita Misra
Additional Chief Secretary
Agriculture & Farmers
Welfare

Distinguished Speaker

Sh. M K Raina
Indian Theatre Actor &
Director

**Janab Kashmiri Lal Zakir
Annual Memorial Lecture**

Panjab University Alumni Association

In collaboration with
Department of Urdu
Department of Hindi
Department of Punjabi
Department of Indian Theatre
School of Communication Studies
 &
Department of English & Cultural Studies
 Invites you for

**"Karmawali
And The Partition of India"**

12 | January | 2023
03:00 pm Onwards

Venue: English Auditorium

Prof. Anupama Sharma
Dean Alumni Relations

Dr. Ali Abbas
Department of Urdu

Prof. Baljnath Prasad
Department of Hindi

Dr. Navdeep Kaur
Department of Indian Theatre

Prof. Akshaya Kumar
Department of English

Prof. Sarabjit Singh
Department of Punjabi

Dr. Bhavneet Bhatti
School of Communication Studies

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر نال سمپرک کرو

اشتہار بازی:
ڈیجیٹل نیوز لیٹر ویج اشتہار دین لئی

advertisement@southasia researchcentre.in

اشتہار نوں سوکار کرن دامطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں داسر تھن کیتا گیا ہے
خبراں اتے درش:

نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں/کانفرنساں بارے/ورکشاپاں

نیوز@southasiaresearchcentre

فیڈبیک: پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی ساگم اتے پروگرام:

Editor@southasiaresearchcentre .in

دستخط کیتے لیکھاں ویج پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاراں
نوں درساؤندے نہیں ہن۔

نگران ی: (انگریزی، گرو مکی اتے شاہ مکی دیاں لپیاں)

پرو: ہر دیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمیننس (آنری)، ایسیچیمینس ورلڈ یونیورسٹی، فوج گڑھ صاحب۔ انڈیا۔
مکھ سمپادک:

ڈاکٹر. سنیل کمار بھائی پھیلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

ایمیل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک:

شری ایل. کے. داس

سابقہ مکھی ادیو لگ ڈزائن کیندر، بھارتی تکنالوجی سنسٹھان (دلی)، بھارت

ای۔ میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک: (پنجابی سنسکرن)

جسپال سنگھ سدھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایوسسٹیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گرو مکی پی سنسکرن)

رمندر جیت کور، ڈاکٹر.

سہانک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

jitraminder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکی پی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اور یونیٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com1

ایوسسٹیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکی پی سنسکرن)

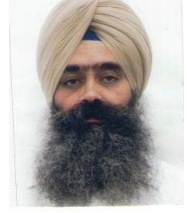

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

N

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پر ب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکٹر- کیندری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س.

سمپادک ی بورڈ:

پرو. ڈاکٹر. گوروہ بجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، بھارت ایمیل: gr.iitroorkee@gmail.com

سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت دے پرو

ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وش لیش پترکار:

شریمتی نیشا شرما،

ممبئی، بھارت

Nemisha90@gmail.com

پتر وھارلی پتہ:

اے/2/70 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

ایہہ رسالہ ساؤتھ ایشیاء ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر. سنیل کمار بھائی، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاٹھکاں دے لایاں لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470، ای-میل:

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پرکاشن پوری طرحاں مفت ہے۔ اسیں یوگدان پاؤن والیاں توں اس رسالے وچ پرکاشت آئیٹماں لئی کچھ وی نہیں لیندے ہاں۔

بیدانوا:

جدوں کہ سالانہ یٹ وچ پرکاشت یوگداناں دی شدھتا دی جانچ کرن لئی ہر کوشش کیتی جاندی ہے، پرکاشک پرگٹائے گئے وچاراں لئی ذمہ داری نہیں لیندے ہن، جو کہ بھائیں نیک و شواس نال بنائے گئے ہن، کیول لیکھک دے ہن۔

ویب سائٹ: www.southasiaresearchcentre.in

وشیش بنیتی نوں سنبودھت کیتا جانا چاہیدا ہے

dr_subha@yahoo.com

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
PUNJABI LIBRARY
www.PunjabiLibrary.com